

સસ્તું સાહિત્ય એટલે ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા

ગુજરાતી સરલાર્થ સહિત

મિલ્કી આર્કાઇવ્સની પ્રચાદી
અષ્ટવું આર્હિવ વર્ષક કાર્વાલવ
ઠેભદ્રપાસે અમદાવાદ અને પ્રિન્સેસ રજીડ મુંબઈ-૨

ચાળીસ નયે પૈસે

નિવેદન

શ્રીમદ્ ભગવદગીતાની આ ૨૭મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

177616

આ આવૃત્તિ સાથે શ્રીમદ્ ભગવદગીતાની ગુટકા કદની કુલ ૪,૬૨,૫૦૦ પ્રતો અત્યાર સુધીમાં આ સંસ્થા દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

આગલી આવૃત્તિ સને ૧૯૫૬માં છપાયેલી, તે પછી કાગળ, શાહી, મજૂરી વગેરેના ભાવ સવાયાર્થે હોઠા થયા છે. આમ છતાં આ આવૃત્તિ માત્ર ૪૮ નવે પૈસાના મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

મુંબઈ, } સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ
તા. ૧૫-૧૦-૧૯૫૮ } મનુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

81,000-10-58

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ કં. ઠક્કર,
સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ : : અમદાવાદ

ॐ

श्रीमद् भगवद्गीता

गुजराती सरलार्थ सहित

નિવેદન

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાની આ ૨૭મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

177616

આ આવૃત્તિ સાથે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાની ગુટક કંઠની કુલ ૪,૬૨,૫૦૦ પ્રતો અત્યાર સુધીમાં આ સંસ્થા દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

આગલી આવૃત્તિ સને ૧૯૫૬માં છપાયેલી, તે પછી કાગળ, શાહી, મજૂરી વગેરેના ભાવ સવાયાર્થે ઢોઢા થયા છે. આમ છતાં આ આવૃત્તિ માત્ર ૪૮ નયે પૈસેના મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

મુંબઈ, } સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વ
તા. ૧૫-૧૦-૧૯૮૮ } મતુ સુબેદાર (પ્રમુખ)

81,000-10-58

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ કં. ઠક્કર,
સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ : : અમદાવાદ

ૐ

અધ્યાય ૧ લો-અર્જુનવિષાદયોગ

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ । ધૃતરાષ્ટ્ર ઓલ્યા :

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામકાઃ પાન્ડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥ ૧ ॥

હે સંજય ! ધર્મભૂમિ કુરુક્ષેત્રમાં એકઠા
મળેલા, યુદ્ધની ઈચ્છાવાળા મારા પુત્રો અને
પાંડુના પુત્રોએ શું કર્યું ? ૧

સંજય ઉવાચ । સંજય ઓલ્યો :

દૃષ્ટ્વા તુ પાન્ડવાનીકં વ્યૂઠં દુર્યોધનસ્તદા ।

પ્રાચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચનમબ્રવીત્ ॥ ૨ ॥

તે વખતે વ્યૂઠમાં ગોઠવાયેલી પાંડવોની
દેખીને એક રાજા દુર્યોધન દ્રોણાચાર્ય પાસે જઈ
આ) વચન ઓલ્યો : ૨

પર્યૈતાં પાણ્ડુપુત્રાણામાચાર્ય મહર્તીં ચમૂમ્ ।

વ્યૂઠાં દ્રુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥ ૩ ॥

હે આચાર્ય ! આપના બુદ્ધિમાન શિષ્ય દ્રુપદપુત્રે વ્યૂહરચનામાં ગોઠવેલી પાંડુપુત્રોની આ મોટી સેના તમે જુઓ. ૩

અત્ર શૂરા મહેષ્વાસા મીમાર્જુનસમા યુધિ ।

યુયુધાનો વિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથઃ ॥ ૪ ॥

ધૃષ્ટકેતુશ્ચેકિતાનઃ કાશીરાજશ્ચ વીર્યવાન્ ।

પુરુજિત્કુન્તિભોજશ્ચ શૈબ્યશ્ચ નરપુજ્જ્વઃ ॥ ૫ ॥

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાન્ત ઉત્તમૌજાશ્ચ વીર્યવાન્ ।

સૌભદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વ એવ મહારથાઃ ॥ ૬ ॥

આ યુદ્ધમાં ભીમ અને અર્જુન જેવા શૂરવીર મોટા ધનુર્ધારીઓ, મહારથી યુયુધાન, વિરાટ, દ્રુપદ, પરાક્રમી ધૃષ્ટકેતુ, ચેકિતાન, કાશીરાજ, પુરુષશ્રેષ્ઠ પુરુજિત, કુન્તિભોજ, શૈબ્ય, મહા-પરાક્રમી યુધામન્યુ, વીર્યવાન ઉત્તમૌજા, સુભદ્રા-પુત્ર અને દ્રૌપદીના (પાંચે) પુત્રો-સર્વે મહા-રથીઓ જ છે. ૪-૬

અસ્માકં તુ વિશિષ્ટા યે તાન્નિવોધ દ્વિજોત્તમ ।
 નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્ન્રવીમિ તે ॥૭॥
 ભવાન્મીષ્મશ્ચ કર્ણશ્ચ કૃપશ્ચ સમિતિંજયઃ ।
 અશ્વત્થામા વિકર્ણશ્ચ સૌમદત્તિર્જયદ્રથઃ ॥ ૮ ॥
 અન્યે ચ બહવઃ શૂરા મદર્થે ત્યક્તજીવિતાઃ ।
 નાનાશસ્ત્રપ્રહરણાઃ સર્વે યુદ્ધવિશારદાઃ ॥ ૯ ॥

હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! હવે આપણા પણુ જે શ્રેષ્ઠ
 (યોદ્ધા) છે તેઓને તમે સાંભળો. મારા સૈન્યના
 જે નાયકો છે તેમને હું તમારી જાણ માટે કહું છું.
 આપ તથા ભીષ્મપિતામહ, કર્ણ તથા યુદ્ધમાં
 જય પામનાર કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિકર્ણ,
 સૌમદત્તનો પુત્ર (ભૂરિશ્રવા) તથા જયદ્રથ અને
 બીજા ઘણા શૂરાઓ મારા માટે જીવન સમર્પણ
 કરનારા છે; તેઓ સર્વે અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો
 તથા હથિયારોવાળા અને યુદ્ધકુશળ છે. ૭-૯

અપર્યાપ્તં તદસ્માકં બલં મીષ્મામિરક્ષિતમ્ ।
 પર્યાપ્તં ત્વિદમેતેષાં બલં મીમામિરક્ષિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

લીખપિતામહ વડે રક્ષાયેલું આપણું તે
સૈન્ય સર્વ પ્રકારે અપર્યાપ્ત-અખૂટ છે અને લીખ
વડે રક્ષાયેલું એમનું આ સૈન્ય તો પર્યાપ્ત-
મર્યાદિત છે. ૧૦

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।

मीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ११ ॥

(હવે વ્યૂહના) સર્વ પ્રવેશભાગોમાં વિભાગ
પ્રમાણે સ્થિર રહી તમે બધાય લીખપિતામહનું
જ સર્વ તરફથી રક્ષણ કરો. ૧૧

संजय उवाच । संजय भोक्तो :

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।

सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥

પછી તે દુર્યોધનને હર્ષ ઉપજાવતા કૌરવોમાં
વૃદ્ધ પ્રતાપી લીખપિતામહે મોટી સિંહગર્જના
કરી શંખ વગાડ્યો. ૧૨

ततः शङ्खाश्च मेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।

सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

પછી શંખો, નગારાં મૃદંગ, ઢાલ તથા

રણશિંગાં તુરત જ વાગવા લાગ્યાં; (જેથી) તે
અવાજ ઘણો મોટો થયો. ૧૩

તતઃ શ્વૈર્તર્હયૈર્યુક્તે મહતિ સ્યન્દને સ્થિતૌ ।
માધવઃ પાણ્ડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શઙ્ખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥ ૧૪ ॥

પછી ઘોળા ઘોડા જોડેલા ઉત્તમ મોટા રથમાં
એડેલા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુને પણ દિવ્ય શંખો
વગાડ્યા. ૧૪

પાશ્ચજન્યં હૃષીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।
પૌંડ્રં દધ્મૌ મહાશઙ્ખં મીમકર્માવૃકોદરઃ ॥ ૧૫ ॥

શ્રીકૃષ્ણે પાંચજન્ય શંખ, અર્જુને દેવદત્ત
શંખ, ઉગ્ર કર્મ કરનાર ભીમે મોટો પૌંડ્ર શંખ
વગાડ્યો. ૧૫

અનન્તવિજયં રાજા કુન્તીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।
નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુઘોષમણિપુષ્પકૌ ॥ ૧૬ ॥

કુન્તીપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરે અનંતવિજય શંખ,
નકુલે સુઘોષ શંખ તથા સહદેવે મણિપુષ્પક
શંખ વગાડ્યો. ૧૬

કાશ્યશ્ચ પરમેધ્વાસઃ શિશ્વળ્ડી ચ મહારથઃ ।

ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્ચાપરાજિતઃ ॥ ૧૭ ॥

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।

સૌમદ્રશ્ચ મહાબાહુઃ શઙ્ખાન્દધ્મુઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૮ ॥

તેમ જ હે રાજા ! મોટા ધનુષવાળા કાશી-
રાજ, મહારથી શિખંડી અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ
તથા અજિત સાત્યકિ અને હે પૃથ્વીપતિ !
દ્રુપદ તથા દ્રૌપદીના પુત્રો અને મહાબાહુ સૌમદ્ર
એ સર્વેએ જુદા જુદા શંખો વગાડ્યા. ૧૭, ૧૮

સ ઘોષો ધર્ત્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

નમશ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલો વ્યનુનાદયન્ ॥ ૧૯ ॥

આકાશ અને પૃથ્વીને ગળવતા તે ભયાનક
નાદે કૌરવોનાં હૃદયોને ચીરી નાખ્યાં. ૧૯

અથ વ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વા ધર્ત્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ।

પ્રવૃત્તે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુદ્યમ્ય પાણ્ડવઃ ॥ ૨૦ ॥

પછી હે રાજા ! શસ્ત્રપ્રહારની તૈયારી થઈ
ત્યારે ગોહવાઈને ઊભેલા કૌરવોને બોધ ધનુષ

ઉઠાવી કપિધ્વજ અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે આ
વાક્ય બોલ્યો. ૨૦

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ।
સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ॥ ૨૧ ॥

યાવદેતાન્નિરીક્ષેઽહં યોદ્ધકામાનવસ્થિતાન્ ।
કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્ રણસમુદયમે ॥ ૨૨ ॥

યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં ય એતેઽત્ર સમાગતાઃ ।
ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચિકીર્ષવઃ ॥ ૨૩ ॥

હે અચ્યુત ! મારા રથને બન્ને સેનાઓની
વચ્ચે બિલો રાખો; એટલે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા
અને બિલેલા આ(યોદ્ધાઓ)ને બરાબર હું
નેઈ લઉં કે, આ રણસંગ્રામમાં મારે કોની કોની
સાથે લડવાનું છે ! દુર્બુદ્ધિવાળા દુર્યોધનનું યુદ્ધમાં
પ્રિય કરવા ઇચ્છતા જેઓ અહીં આવ્યા છે,
તે યુદ્ધ કરવારાઓને હું સારી રીતે નેઈ
લઉં. ૨૧-૨૩

સંજય ઉવાચ । સંજય ઓલ્યા :

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४ ॥
भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति ॥ २५ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! એમ અર્જુને કહેલા શ્રીકૃષ્ણ
તે ઉત્તમ રથને બન્ને સેનાઓની વચ્ચે અને
ભીષ્મ, દ્રોણ તથા બધા રાજાઓની સામે ઊભો
રાખી ઓલ્યા : હે પાર્થ ! આ એકઠા મળેલા
કૌરવો તું જો. ૨૪, ૨૫

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥
श्वसुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्ब्रन्धूनवस्थितान् ॥
कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

અર્જુને તે બંને સેનાઓમાં ઊભેલા વડીલો,
પિતામહો, આચાર્યો મામા, ભાઈઓ, પુત્રો,

પૌત્રો, મિત્રો, સસરા તથા હિતૈષીઓને બોધ્યા.
ત્યાં ઊભેલા તે સર્વ બાંધવોને સારી રીતે બોધ,
તે અર્જુન અત્યંત કરુણાથી ઊભરાઈ બેઠો બેઠો
કરતો આમ બોલ્યો. ૨૬, ૨૭

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

દૃષ્ટ્વંમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ॥૨૮॥

સીદન્તિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ।

વેપથુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥

હો કૃષ્ણ ! યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા આ સ્વજનોને
સામે ઊભેલા બોધ મારાં ગાત્રો ઢીલાં થાય છે, મુખ
સુકાય છે; શરીરમાં કંપ તથા રોમાંચ થાય છે.
ગાળડીવં સંસતે હસ્તાત્ત્વકચૈવ પરિદહ્યતે ।

ન ચ શક્રોમ્યવસ્થાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ॥૩૦॥

હાથમાંથી ગાંડીવ સરી પડે છે, ચામડી બળે
છે, ઊભો રહેવા હું સમર્થ નથી અને મારું મન
બાણે લાગે છે. ૩૦

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।

ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે ॥૩૧॥

વળી હે કેશવ ! હું વિપરીત ચિહ્નો જોઉં છું અને યુદ્ધમાં સ્વજનોને મારીને કલ્યાણ જોતો નથી. ૩૧

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥

હે કૃષ્ણ ! વિજય, રાજ્ય અને સુખોને હું ઇચ્છતો નથી. હે ગોવિંદ ! અમારે રાજ્યથી શું ફળ છે ? અથવા ભોગો કે જીવનથી પણ શું પ્રયોજન છે ? ૩૨

येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥

જેઓ માટે અમારે રાજ્ય, ભોગો અને સુખો ઇષ્ટ છે, તેઓ આ પ્રાણ તથા ધન ત્યજીને યુદ્ધ માટે બેસા છે. ૩૩

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वसुराः पौत्राः श्यालाः संबन्धिनस्तथा ॥
(આમાં) આચાર્યો, વડીલો, પુત્રો, પિતા-

મહો, મામા, સસરા, પૌત્રો, સાળા અને બીજા
સંબંધીઓ છે. ૩૪

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ૩૫

તેઓ મને મારે તોપણ ત્રણે લોકના રાજ્ય
માટે પણ હું એમને મારવા ઇચ્છતો નથી, તો
હે મધુસૂદન ! પૃથ્વી માટે કેમ જ મારું ? ૩૫

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानાતતાયિનઃ ॥ ૩૬ ॥

હે જનાર્દન ! ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને મારીને
અમને શો આનંદ થાય ? આ આવતાયીઓને*
મારવાથી અમને પાપ જ લાગે. ૩૬

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ।

स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ૩૭

માટે હે માધવ ! પોતાના બાંધવ ધૃતરાષ્ટ્રના
પુત્રોને મારવાને અમે યોગ્ય નથી; કેમ કે સ્વજનો-

* આગ લગાડનાર, ઝેર દેનાર, હથિયાર લઈ ધસી
આવનાર અને ધન, જમીન કે સ્ત્રી લઈ જનાર.

ને ભારી અમે સુખી કેમ થઈએ ? ૩૭

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।

कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ૩૮

જોકે લોભથી નાશ પામેલ જ્ઞાનવાળા આ
(કૌરવો) કુળના નાશથી કરેલા દોષને અને
મિત્રદ્રોહના પાપને જોતા નથી. ૩૮

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।

कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ૩૯ ॥

પણ હે જનાર્દન ! કુળના નાશથી કરેલા
દોષને જોતાં અમારે આ પાપથી અટકવાનું કેમ
ન સમજવું ? ૩૯

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।

धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ૪૦

કુળનો નાશ થતાં સનાતન કુળધર્મો નાશ
પામે છે અને (કુળ) ધર્મ નાશ પામતાં આખા
કુળને અધર્મ દબાવી દે છે. ૪૦

अधर्माभिभवत्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।

स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसङ्करः ॥ ૪૧ ॥

હે કૃષ્ણ ! અધર્મના દબાણથી કુળની સ્ત્રીઓ
દૂષિત થાય છે અને હે વર્ણેય ! સ્ત્રીઓ દુષ્ટ
થાય, ત્યારે વર્ણસંકર (પ્રજા) જન્મે છે. ૪૧

સંકરો નરકાયૈવ કુલધ્વાનાં કુલસ્ય ચ ।

પતન્તિ પિતરો દ્વેષાં લુપ્તપિષ્ઠોદક્રિયાઃ ॥૪૨॥

વર્ણસંકર (પ્રજા) કુળઘાતીઓ તથા કુળને
નરક માટે જ થાય છે; કેમ કે પિંડ અને
તર્પણક્રિયા જેઓની નાશ પામી હોય, એવા
તેઓના પિતૃઓ (નરકમાં જ) પડે છે. ૪૨

દોષૈરેતૈઃ કુલધ્વાનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ ।

ઉત્સાદ્યન્તે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાઃ ॥૪૩॥

કુળઘાતીઓના આ વર્ણસંકરકારક દોષોથી
સનાતન જાતિધર્મો તથા કુળધર્મો નાશ પામે છે. ૪૩

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ।

નરકેનિયતં વાસો ભવતીત્યનુશ્રુમ ॥ ૪૪ ॥

હે જનાર્દન ! જેમના કુળધર્મ નાશ પામ્યા હોય
એવા મનુષ્યોનો અનિશ્ચિત સમય સુધી નરકમાં
વાસ થાય છે, એમ અમે સાંભળીએ છીએ. ૪૪

અહો વત મહત્પાપં કર્તું વ્યવસિતા વયમ્ ।

યદ્રાજ્યસુખલોભેન હન્તું સ્વજનમુદ્યતાઃ ॥૪૫॥

અહો ! ખેદની વાત છે કે અમે મોટું પાપ કરવા તૈયાર થયા છીએ; કારણ કે રાજ્યસુખના લોભથી અમે સ્વજનને મારવા તૈયાર થયા છીએ.

યદિ મામપ્રતીકારમશશ્ત્રં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રणे હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૬॥

(એ કરતાં) શસ્ત્રરહિત અને સામનો નહિ કરતા મને શસ્ત્રધારી કૌરવો રણમાં જો મારે, તો તે મારું વધુ કલ્યાણ થાય. ૪૬

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યા :

एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्रमानसः ॥૪૭॥

એમ રણભૂમિ પર કહી શોકથી વ્યાકુળ મનવાળો અર્જુન બાણ સહિત ધનુષ ત્યજી દઈ રથની (પાછલી) બેઠક ઉપર બેસી ગયો. ૪૭

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-

र्जुनसंवादे अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો-સાંખ્યયોગ

સંજય ઉવાચ । સંખ્ય બોલ્યો :

તં તથા કૃપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણમ્ ।
વિષીદન્તમિદં વાક્યમુવાચ મધુસૂદનઃ ॥ ૧ ॥

એમ કરુણાથી વ્યાપ્ત, આંસુભર્યા વ્યાકુળ
નેત્રોવાળા અને ખેદ કરતા તેને (અર્જુનને) મધુ-
સૂદને આ વાક્ય કહ્યું : ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।
અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥ ૨ ॥
ક્લૈબ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વચ્યુપપદ્યતે ।
ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥ ૩ ॥

હે અર્જુન ! અનાર્યોએ સેવેલો, સ્વર્ગને નહિ
આપનારો અને અપકીર્તિકારક આ મોહ કવખતે
તને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયો ? હે પાર્થ ! તું કાયર ન

થા. તને આ ઘટતું નથી. હે યરંતપ ! હૃદયની
આ તુચ્છ દુર્બળતા ત્યજી દઈ તું ઊભો થા. ૨,૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોલ્યો :

કથં મીષ્મમહં સંખ્યે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।

ઇષુમિઃ પ્રતિયોત્સ્યામિ પૂજાર્હાવરિસૂદન ॥ ૪ ॥

હે મધુસૂદન ! હે અરિસૂદન ! ભીષ્મ અને
દ્રોણાચાર્ય સામે યુદ્ધમાં બાણોથી હું કેમ લડું ?
કેમ કે તેઓ તો પૂજ્યોગ્ય છે. ૪

ગુરુનહત્વા હિ મહાનુભાવાન્ શ્રેયો મોક્તું
મૈક્ષ્યમપીહ લોકે । હત્વાર્થકામાંસ્તુ ગુરુનિહૈવ
શુક્તીય મોગાનુરુધિરપ્રદિગ્ધાન્ ॥ ૫ ॥

મહાનુભાવ વડીલોને નહિ મારી આ લોકમાં
ભિક્ષાથી મેળવેલું ભોગવવું પણ વધારે સારું છે;
કેમ કે વડીલોને મારીને તો અહીં તેમના લોહીથી
ખરડાયેલા અર્થ અને કામરૂપ ભોગો મારે
ભોગવવા પડે ! ૫

ન ચૈતદ્વિઘ્નઃ કતરન્નો ગરીયો યદ્વા જયેમ
યદિ વા નો જયેયુઃ । યાનેવ હત્વા ન જિજીવિ-
ષામસ્તેઽવસ્થિતાઃ પ્રમુખે ધાર્તરાષ્ટ્રાઃ ॥ ૬ ॥

વળી એ બેમાંનું કયું અમારા માટે શ્રેષ્ઠ છે
અથવા અમે જીતીશું કે તેઓ અમને જીતશે
તે અમે જાણતા નથી; જેઓને મારી અમે
જીવવા જ ન ઇચ્છીએ, તે ધૃતરાષ્ટ્રના (પુત્રાદિ)
સંબંધીઓ અમારી સામે (યુદ્ધ માટે) બિલા છે !

કાર્પણ્યદોષોપહતસ્વભાવઃ પૃચ્છામિ ત્વાં
ધર્મસંમૂઢચેતાઃ । યચ્છ્રેયઃ સ્યાન્નિશ્ચિતં બ્રૂહિ તન્મે
શિષ્યસ્તેઽહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ ॥ ૭ ॥

દીનતારૂપ દોષ વડે નાશ પામેલા સ્વભાવ-
વાળો અને ધર્મમાં મૂઢ ચિત્તવાળો હું આપને
પૂછું છું : મારે માટે જે શ્રોક્ષ્ણ કલ્યાણરૂપ હોય
તે મને કહો, હું આપને શિષ્ય છું; આપ
શરણે આવેલા મને ઉપદેશ આપો. ૭

ન હિ પ્રપશ્યામિ મમાપનુદ્યાદ્યચ્છોકમુચ્છો-
ષણમિન્દ્રિયાણામ્ । અવાપ્ય ભૂમાવસપત્નમૃદ્ધં
રાજ્યં સુરાણામપિ ચાધિપત્યમ્ ॥ ૮ ॥

પૃથ્વી પર શત્રુ વિનાનું અને સમૃદ્ધિવાળું
રાજ્ય પામીને અથવા દેવતાઓનું આધિપત્ય
મેળવીને પણ ઇન્દ્રિયોને શોષી લેનારા મારા આ
શોકને જે શમાવે, તે (ઉપાય) હું જોતો નથી. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યો :

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।

न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! ઇન્દ્રિયોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણને
આ પ્રમાણે કહ્યા પછી અર્જુન ‘હું યુદ્ધ નહીં
કરું’ એમ બોલી મૌન થઈ ગયો. ૯

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥ १० ॥

હે ભારત ! બન્ને સેનાઓની વચ્ચે એક કરતા
તે અર્જુનને, શ્રીકૃષ્ણ ઉપહાસ કરતા હોય તેમ
આ વચન કહેવા લાગ્યા. ૧૦

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજ્ઞાવાદાંશ્ચ માપસે ।

ગતાસૂનગતાસૂંશ્ચ નાનુશોચન્તિ પण्डिताः ॥૧૧॥

તું શોક નહિ કરવા યોગ્યનો શોક કરે છે
અને પંડિતાઈના બોલ બોલે છે, પણ પંડિતો તો
મરેલાંને કે જીવતાંને શોક કરતા નથી. ૧૧

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाविषाः ।

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥૧૨॥

હું કદી ન હતો એમ નથી; તેમ જ તું ન
હતો કે આ રાબાઓ ન હતા (એવું) નથી; અને
હવે પછી આપણે બધા નહિ હોઈએ, એમ
પણ નથી. ૧૨

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥૧૩॥

જેમ દેહધારીને આ દેહમાં બાલ્ય, યૌવન
અને વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તેમ બીજા દેહની
પ્રાપ્તિ થાય છે; ધીરજવાળો તેમાં મોહ પામતો
નથી. ૧૩

માત્રાસ્પર્શસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણસુખદુઃખદાઃ ।
આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિશ્ચસ્વ ભારત ॥૧૪

હે કૌન્તેય ! ઇન્દ્રિયોના વિષયો સાથેના સંબંધો
શીત, ઉષ્ણ, સુખ અને દુઃખ દેનારા, આવવા-
જવાના સ્વભાવવાળા અને અનિત્ય છે; હે ભારત !
તેઓને તું સહન કર. ૧૪

યં હિ ન વ્યથયન્ત્યેતે પુરુષં પુરુષર્ષભ ।
સમદુઃખસુખં ધીરં સોઽમૃતત્વાય કલ્પતે ॥૧૫॥

હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! સુખદુઃખને સમાન માનનારા
જે ધીરજવાળા પુરુષને આ (ઇન્દ્રિયોના વિષયો
સાથેના સંબંધો) વ્યાકુળ કરતા નથી, તે અમરતા
મેળવવા સમર્થ થાય છે. ૧૫

નાસતો વિદ્યતે માવો નામાવો વિદ્યતે સતઃ ।
ઉમયોરપિ દૃષ્ટોઽન્તસ્ત્વનયોસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥૧૬॥

અસત્નો ભાવ (અસ્તિત્વ) નથી અને
સત્નો અભાવ નથી. તત્ત્વદર્શીઓએ આ બંનેનો
નિર્ણય જોયો છે. ૧૬

અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।
વિનાશમવ્યયસ્યાસ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥૧૭॥

જે વડે આ સઘળું વ્યાપ્ત છે તેને તું અવિનાશી જાણુ; એ અવ્યય (અવિનાશી) નો વિનાશ કરવા કોઈ સમર્થ નથી. ૧૭

અન્તવત્ત ઇમે દેહા નિત્યસ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ ।
અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદ્યુદ્ધચસ્વ ભારત ॥૧૮॥

નિત્ય, અવિનાશી અને અપ્રમેય (પ્રમાણના અવિષય) શરીરધારી (આત્મા) નાં આ શરીરો નાશવંત કહ્યાં છે; માટે હે ભારત! તું યુદ્ધ કર. ૧૮

ય ઇદં વેત્તિ હન્તારં યશ્ચૈનં મન્યતે હતમ્ ।
ઉભૌ તૌ ન વિજાનીતો નાયં હન્તિ ન હન્યતે ॥૧૯॥

જે આ (આત્મા) ને મારનાર જાણે છે અથવા જે આને મરાયેલો માને છે, તેઓ બન્ને નથી સમજતા; કેમ કે આ (આત્મા) નથી મારતો કે નથી મરાતો. ૧૯

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા
ભવિતા વા ન ભૂયઃ । અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં
પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૨૦ ॥

આ (આત્મા) કદી જન્મતો કે મરતો નથી;
અથવા પૂર્વે નહિ હોઈ ફરી નહિ હોય, એમ પણ
નથી. આ અજન્મા, નિત્ય, શાશ્વત અને પુરાતન
છે તેથી શરીર મરાયા છતાં મરાતો નથી. ૨૦

વેદાવિનાશિનં નિત્યં ય એનમજમવ્યયમ્ ।

કથં સ પુરુષઃ પાર્થ કં ઘાતયતિ હન્તિ કમ્ ॥ ૨૧ ॥

હે પાર્થ! જે આને અવિનાશી, નિત્ય,
અજન્મા અને અવિકારી જાણે છે, તે પુરુષ
કેને કેવી રીતે મારે છે તથા કેને મરાવે છે? ૨૧

વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય નવાનિ
ગૃહ્ણાતિ નરોઽપરાણિ । તથા શરીરાણિ વિહાય
જીર્ણાન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥ ૨૨ ॥

જે મનુષ્ય જૂનાં વસ્ત્રો ત્યજી નવાં વસ્ત્રો
ધારણ કરે છે, તેમ દેહધારી-આત્મા, જૂનાં-
શરીરો ત્યજી બીજાં નવાં શરીરો પામે છે. ૨૨

નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં ક્લેદયન્ત્યાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥૨૩॥

આ (આત્મા) ને શસ્ત્રો છેદતાં નથી, આને અગ્નિ બાળતો નથી, આને પાણી ભીંજવતું નથી અને પવન સૂકવતો નથી. ૨૩

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવં ચ ।

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચલોઽયં સનાતનઃ ॥૨૪॥

આ (આત્મા) છેદવો અશક્ય, બાળવો અશક્ય, ભીંજવો અશક્ય અને સૂકવવો અશક્ય જ છે; અને આ નિત્ય, બધે વ્યાપ્ત, સ્થિર, અચળ તથા સદાનો છે. ૨૪

અવ્યક્તોઽયમચિન્ત્યોઽયમવિકાર્યોઽયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નાનુશોચિતુમર્હસિ ॥૨૫॥

આ આત્મા અવ્યક્ત-ઇંદ્રિયોત્થી બાહ્યવો અશક્ય, અચિંત્ય-મનથી ચિંતવવો અશક્ય અને અવિકારી કહેવાય છે; માટે એમ આને બાહ્યને તું શોક કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૫

અથ ચૈનં નિત્યજાતં નિત્યં વા મન્યસે મૃતમ્ ।
તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈનં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૬॥

અથવા તું આત્માને સદા જન્મનારો અને
મરનારો માને, તોયણ હે મહાબાહો ! તું આનો
શોક કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૬

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।
તસ્માદપરિહાર્યેર્ધ્યે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૭॥

કેમ કે જન્મેલાતું મૃત્યુ નક્કી છે અને મરેલા-
નો જન્મ નક્કી છે; માટે ટાળવાને અશક્ય આ
વિષયમાં તું શોક કરવાને યોગ્ય નથી. ૨૭

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।
અવ્યક્તનિધંનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥ ૨૮ ॥

હે ભારત ! આ સ્થાવરજંગમ સૃષ્ટિ આદિમાં
અપ્રકટ, મધ્યમાં પ્રકટ અને અંતે અપ્રકટ જ
હોય છે; તેમાં શોક શો ? ૨૮

આશ્ચર્યવત્પश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्भवति
तथैव चान्यः । आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वा-
ऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

કોઈ આ આત્માને આશ્રય જેવો બુદ્ધિ છે, તેમ જ બીજો કોઈ આને આશ્રય જેવો કહે છે તથા બીજો આને આશ્રય જેવો સાંભળે છે; અને કોઈ તે આને સાંભળીને પણ સમજતો નથી.

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥૩૦॥

હે ભારત ! સર્વના શરીરમાં આ દેહધારી-આત્મા સદા હણાય નહિ એવો છે; તેથી સર્વ પ્રાણીઓનો શોક કરવો તને યોગ્ય નથી. ૩૦

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।

धर्माद्धિ युद्धान्छेयोऽन्यत्क्षત્રियस्य न विद्यते ॥૩૧॥

વળી સ્વધર્મને જોઈને પણ તું કંપવાને યોગ્ય નથી; કેમ કે ક્ષત્રિય માટે ધર્મયુક્ત યુદ્ધથી બીજું કદ્યાણુ નથી. ૩૧

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥૩૨॥

હે પાર્થ ! અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલું, સ્વર્ગનાં ખુલ્લાં દ્વારરૂપ આણું યુદ્ધ ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો

મેળવે છે. ૩૨

અથ ચેત્ત્વમિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મં કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૩

આમ છતાં જો તું આ ધર્મયુક્ત યુદ્ધ નહિ કરે તો સ્વધર્મ અને કીર્તિને ત્યજી પાપને પામીશ. ૩૩

અકીર્તિં चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

સંભાવિતસ્ય चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥૩૪॥

વળી લોકો લાંબો કાળ રહેનારી તારી અપકીર્તિ કહેશે, અને પ્રતિષ્ઠા પામેલાંને અપકીર્તિ મરણથી (પણ) અધિક છે. ૩૪

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥૩૫॥

મહારથીઓ તને લયને લીધે રણમાંથી વિમુખ થયેલો માનશે અને જેઓમાં તું બહુ-માન્ય થયો છે, તેઓમાં હલકો પડીશ. ૩૫

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥૩૬

અને તારા સામર્થ્યની નિંદા કરતા તારા
શત્રુઓ ન યોદ્ધા જેવાં ઘણાં વચનો યોદ્ધાઓ;
તેથી વધારે દુઃખ કયું? ૩૬

હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મોક્ષયસે મહીમ્
તસ્માદુચ્છિષ્ઠ કૌંતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥૩૭॥

જે તું માર્યો જઈશ, તો સ્વર્ગ પામીશ
અથવા છતીશ તો પૃથ્વી ભોગવીશ; તેથી હે
કૌંતેય! યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરીને તું જા. ૩૭

સુખદુઃસ્વે સમે કૃત્વા લામાલામૌ જયાજયૌ ।
તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ ૩૮ ॥

સુખ-દુઃખને, લાભ-અલાભને તથા જય-
પરાજયને સમાન ગણી યુદ્ધ માટે તું જોડાઈ
જા; એ રીતે તું પાપને પામીશ નહિ. ૩૮

एषा तेऽमिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ ૩૯ ॥

આ જ્ઞાન તને સાંખ્યયોગ વિષેનું કહ્યું: હવે
કર્મયોગ વિષેનું આ જ્ઞાન સાંભળ, જે જ્ઞાનથી
યુક્ત થઈ હે પાર્થ! તું કર્મબંધનને ત્યજીશ. ૩૯

નેહામિક્રમનાશોઽસ્તિ પ્રત્યવાયો ન વિદ્યતે ।

સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો મયાત્ ॥૪૦

આ(કર્મ)યોગ)માં આરંભનો નાશ નથી
અને દોષ નથી. આ ધર્મનું અતિ થોડું પણ
(આચરણ) મોટા લાયકી બચાવે છે. ૪૦

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેહ કુરુનન્દન ।

બહુશાસ્ત્રા હ્યનન્તાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥૪૧

હે કુરુનંદન! આ કર્મયોગમાં નિશ્ચય-
સ્વરૂપવાળું જ્ઞાન એક જ છે; નિશ્ચય વિનાનાઓનું
જ્ઞાન ઘણી શાખાવાળું અને અનંત હોય છે. ૪૧

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં પ્રવદન્ત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥૪૨॥

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રતિ ॥૪૩॥

હે અર્જુન! જેઓ કામનાઓમાં તન્મય
થયેલા છે અને સ્વર્ગ તથા સ્વર્ગનાં સુખોને જ
(એક માત્ર પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય) પરમ વસ્તુરૂપે
માને છે, તેઓ વેદનાં ક્ષણદર્શક વાક્યોમાં આસક્ત

થઈ ને આના કરતાં બીજી કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ છે જ નહીં એમ કહેનારા હોય છે. આવા અવિવેકીઓ જન્મ મર્યાદા કર્મનાં ફળો આપનારી, લોગ તથા ઐશ્વર્યવાળી ગતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે કર્મકાંડની અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓનું વર્ણન કરનારી વેદની (અર્થ- વર્ણવાળી, જેમાં પુષ્કળ ફળોની લાલચો અતાવેલી છે તેવી) કૂલકૂલી વાણી ઓલ્યા કરે છે. ૪૨, ૪૩

મોઘૈશ્વર્યપ્રસક્તાનાં તયાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥૪૪

વેદની એ રોચક વાણીથી હરાઈ ગયેલાં ચિત્તવાળા એ લોકો લોગ અને ઐશ્વર્યમાં આસક્ત બની ગયા હોય છે. તેવાં ફળો માટેની ક્રિયાઓમાં ગૂંથાઈ ગયેલી તેમની બુદ્ધિ પછી સમાધિમાં (આત્મસ્વરૂપની સમતારૂપ સ્થિતિમાં) સ્થિર થઈ શકતી નથી. ૪૪

ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિર્લૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દિન્દ્રો નિત્યસત્ત્વસ્યો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥

હે અર્જુન ! વેદો ત્રિગુણાત્મક વિષયવાળા

છે. તું ત્રણે ગુણોથી રહિત, (સુખદુઃખાદિ)
 કંકો વિનાનો, નિત્ય ધૈર્યનિષ્ઠ, યોગક્ષેમ(ની ચિંતા)-
 રહિત તથા આત્મનિષ્ઠ થા. ૪૫

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજાનતઃ ॥૪૬॥

તે પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપને જાણનાર બ્રહ્મજ્ઞાનીને
 કર્મક્રોધોનું વર્ણન કરનાર વેદો તો ચારે બાબતોથી
 ભરપૂર જણાશે પ્રાપ્ત થયા પછી બાબોચિયાના
 બેટલા જ જરૂરના રહે છે (અર્થાત્ પછી તેને
 કર્મક્રોધ બતાવનાર વેદવિધિઓની કંઈ જરૂર
 રહેતી નથી). ૪૬

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્ભૂર્મા તે સજ્જોઽસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

તારો કર્મમાં જ અધિકાર છે, ફળમાં કદી
 નથી; તું કર્મક્રોધના હેતુવાળો ન થા; તેમ જ
 કર્મ ન કરવામાં તારી આસક્તિ ન થાઓ. ૪૭

યોગસ્યઃ કુરુ કર્માણિ સજ્જં ત્યક્ત્વા ધનંજય ।

સિદ્ધયસિદ્ધયોઃ સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્યતે ॥

હે ધનંજય ! તું યોગમાં રહી (ક્ષણ વિષેની)
આસક્તિ છોડી, સિદ્ધિ-અસિદ્ધિમાં સમાન થઈ
કર્મો કર; ' સમતા ' એ જ યોગ કહેવાય છે. ૪૮

દૂરેણ હ્યવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ।

બુદ્ધૌ શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥ ૪૯ ॥

હે ધનંજય ! (સકામ) કર્મ બુદ્ધિયોગ-
(સમત્વ બુદ્ધિયુક્ત નિષ્કામ કર્મ)થી ઘણું અધમ
છે; (માટે સમત્વ) બુદ્ધિમાં તું શરણ લે; કેમ કે
ક્ષણના હેતુવાળા-સકામ પુરુષો તો પામર છે. ૪૯

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઉભે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદ્યોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥

(સમત્વ) બુદ્ધિવાળો પુણ્ય અને પાપ
અન્નેને અહીં ત્યજ દે છે, તેથી (એ) યોગ માટે તું
બેકાઈ બા. કર્મોમાં કુશળતા એ યોગ છે. ૫૦

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનીષિણઃ ।

જન્મવન્ધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છન્ત્યનામયમ્ ॥ ૫૧ ॥

કેમ કે કર્મથી ઉત્પન્ન થતાં ક્ષણ ત્યજીને
(સમત્વ) બુદ્ધિથી યુક્ત થયેલા જ્ઞાનીઓ જન્મ-

૩૫ અંધનથી મુક્ત થઈ ઉપદ્રવરહિત (મોક્ષ)
પદને પામે છે. ૫૧

યદા તે મોહકલિલં બુદ્ધિર્વ્યતિતરિષ્યતિ ।

તદા ગન્તાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મોહરૂપી મેલને ત્યજશે,
ત્યારે તું સાંભળેલાં અને સાંભળવા બાકી રહેલાં
કર્મફળો તરફ વૈરાગ્ય પામીશ. ૫૨

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।

સમાધાવચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥૫૩

અનેક પ્રકારના સિદ્ધાંતો સાંભળીને વિભ્રમમાં
પડેલી તારી બુદ્ધિ જ્યારે નિશ્ચળ થઈને સમતારૂપ
સમાધિમાં સ્થિર થશે, ત્યારે તું (સમત્વ બુદ્ધિ-
રૂપ) યોગને પામીશ. ૫૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાષા સમાધિસ્થસ્ય કેશસ્વ ।

સ્થિતધીઃ કિં પ્રમાણેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥૫૪

હે કેશવ ! સમાધિમાં રહેલા સ્થિતપ્રજ્ઞની
બાબત શી છે ? તે મનુષ્ય સ્થિર બુદ્ધિવાળો હોઈ

બોલવા-ચાલવા, બેસવા-ઊઠવા વગેરેમાં કેવી રીતે વતે છે ? ૫૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન યોગ્યા :

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્યર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ઠઃ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥ ૫૫

હે પાર્થ ! જ્યારે મનુષ્ય મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓ ત્યજી દે છે અને આત્મા વડે આત્મા-માં જ સંતોષ પામે છે, ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. ૫૫

દુઃસ્વેષ્વનુદ્વિગ્નમનાઃ સુસ્વેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગમયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥ ૫૬ ॥

દુઃખોમાં ઉદ્વેગરહિત મનવાળો, સુખોમાં નિઃસ્પૃહ થયેલો અને જેના રાગ, લય તથા ક્રોધ ગયા હોય, તે સ્થિતપ્રજ્ઞ મુનિ કહેવાય છે. ૫૬

યઃ સર્વત્રાનભિસ્તેહસ્તત્તત્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નામિનન્દતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ ૫૭

જે સર્વત્ર આસક્તિરહિત હોય અને સારું કે ખોટું જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય એથી હર્ષ કે ખેદ

કરતો નથી, તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે. ૫૭

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ૫૮

જેમ કાચબો સર્વ અંગો સમેટી લે છે, તેમ આ (મનુષ્ય), બ્યારે સર્વ ઇન્દ્રિયોને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી ખેંચી લે છે, ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૫૮

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ૫૯ ॥

નિરાહારી પ્રાણીના વિષયો (તો) નિવૃત્ત થાય છે, (પણુ એ વિષયો તરફનો) તેનો રસ (વાસના) દૂર થતો નથી. એ રસ (તો સર્વ રસોના પરમ રસ એવા) પરમાત્માના દર્શનથી નિવૃત્ત થાય છે. ૫૯

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ૬૦ ॥

હે કૌંતેય ! ઇન્દ્રિયો એવી મંથન કરનારી છે કે નિબ્રહ્મનો પ્રયત્ન કરતા વિદ્વાન પુરુષના મનને પણ

તેઓ બળાત્કારે (વિષયો તરફ) ખેંચે છે. ૬૦

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ।

વશે હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા॥૬૧

તે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી યોગીએ મારામાં
તન્મય રહેવું; કેમ કે જેની ઇન્દ્રિયો વશ હોય છે,
તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૬૧

ઘ્યાયતો વિષયાન્પુંસઃ સજ્જસ્તેષૂપજાયતે ।

સજ્ઞાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે॥૬૨

વિષયોનું ચિંતન કરતા પુરુષને તેઓમાં
આસક્તિ થાય છે, આસક્તિથી કામના થાય છે
અને કામનાથી ક્રોધ જન્મે છે. ૬૨

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિશ્ચંશદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ॥૬૩

ક્રોધથી મૂઢતા થાય છે, મૂઢતાથી સ્મૃતિનો
નાશ થાય છે, સ્મૃતિના નાશથી બુદ્ધિનો નાશ
થાય છે અને બુદ્ધિના નાશથી (મનુષ્ય) સંપૂર્ણ
નાશ પામે છે. ૬૩

રાગદ્વેષવિયુક્તૈસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્વરન્ ।

આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥૬૪॥

વશ અંતઃકરણવાળો (મનુષ્ય) રાગદ્વેષ-
રહિત અને સ્વાધીન થયેલી ઇન્દ્રિયો વડે પ્રવૃત્તિ
કરતો છતાં (અંતઃકરણની) પ્રસન્નતા પામે છે. ૬૪
પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ ૬૫ ॥

(એ) પ્રસન્નતા થતાં આ (મનુષ્ય) નાં સર્વ
દુઃખનો નાશ થાય છે; કેમ કે પ્રસન્ન ચિત્ત-
વાળાની બુદ્ધિ જલદી સ્થિર થાય છે. ૬૫

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચાભાવયતઃ શાન્તિરશાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્ ॥૬૬॥

અયુક્ત-અસંયમીની બુદ્ધિ (સ્થિર હોતી)
નથી અને અયુક્તને ભાવના (શ્રદ્ધા-ભક્તિ)
હોતી નથી; ભાવનારહિતને શાંતિ નથી અને
અશાંતને સુખ ક્યાંથી હોય ? ૬૬

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोज्जुविधीयते ।

तदस्य हरति प्रज्ञां वायુर्नावमिवाम्भसि ॥૬૭॥

કારણ કે ભટકતી ઇંદ્રિયોમાંની જે ઇંદ્રિયને મન
અનુસરે છે, તે ઇંદ્રિય આ પુરુષની બુદ્ધિને જેમ વાયુ
જળમાં નાવને ખેંચી જાય, તેમ ખેંચી જાય છે. ૬૭
તસ્માદ્યસ્ય મહાબાહો નિગૃહીતાનિ સર્વશઃ ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥૬૮

માટે હે મહાબાહો ! જેની ઇંદ્રિયો સર્વ
વિષયોમાંથી નીકળીને સર્વ રીતે વશ થયેલી
છે, તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. ૬૮

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

જે (જ્ઞાનદશા) સર્વ પ્રાણીઓની રાત્રિ છે,
તેમાં સંયમી જાગે છે અને જે (લોગેચ્છા)માં
પ્રાણીઓ જાગે છે; તે (પરમાત્માને જોતા)
મુનિની રાત્રિ છે. ૬૯

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रवि-
शन्ति यद्वत् । तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥૭૦॥

નદીઓના પ્રવેશથી ચોતરફ ભરાતો છતાં સમુદ્ર

જેમ અચળ રહે છે, તેમ સર્વ વિષયો જેમાં (વિકાર કર્યા વિના) પ્રવેશે, તે મનુષ્ય શાંતિ પામે છે, વિષયોને ઈચ્છનારો શાંતિ પામતો નથી. ૭૦

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः ।

निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ॥૭૧

જે (પુરુષ) સર્વ કામનાઓ ત્યજી નિઃસ્પૃહ, મમતારહિત અને અહંકારરહિત થઈ વિચરે છે, તે શાંતિ પામે છે. ૭૧

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वाऽस्यामन्तकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥

હે પાર્થ ! બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થયેલાની સ્થિતિ આવી છે; તે પામ્યા પછી મનુષ્ય મોહને વશ થતો નથી. અંતકાળે પણ આ સ્થિતિમાં રહીને તે શાંત બ્રહ્મપદને પામે છે. ૭૨

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे

श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥૨॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્

ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે

‘સાંખ્યયોગ’ નામનો ૨ નો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૩ જો-કર્મયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અશ્વત્થામ ઓલ્યા :

જ્યાયસી ચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।

તત્કિં કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયસિ કેશવ ॥૧॥

હે જનાર્દન ! કર્મ કરતાં જ્ઞાનને જો તમે
વધારે સારું માન્યું છે, તો હે કેશવ ! તમે મને
ઘોર કર્મમાં કેમ જોડો છો ? ૧

વ્યામિશ્રેણેવ વાક્યેન બુદ્ધિ મોહયસીવ મે ।

તદેકં વદ નિશ્ચિત્ય યેન શ્રેયોઽહમાપ્નુયામ્ ॥૨॥

આપ આવાં લેખસેગવાળાં વાક્યોથી મારું
બુદ્ધિને મૂંઝવણમાં નાખતા હો. તેવું લાગે છે
તો (જ્ઞાન અથવા કર્મ) એક વસ્તુ નિશ્ચિત
કરીને કહો કે જેથી હું કલ્યાણને પ્રાપ્ત થાઉં. ૨

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રીમગવાન ઓલ્યા :

લોકેઽસ્મિન્દ્વિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનઘ ।

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

હે નિષ્યાપ ! આ લોકમાં જ્ઞાન વડે જ્ઞાની-
ઓની અને કર્મયોગ વડે યોગીઓની, (એમ)
બે પ્રકારની નિષ્ઠા મેં પૂર્વે કહી છે. ૩
ન કર્મણામનારમ્ભાનૈષ્કર્મ્યં પુરુષોઽશ્રુતે ।

ન ચ સંન્યસનાદેવ સિદ્ધિ સમધિગચ્છતિ ॥૪॥

મનુષ્ય કેવળ કર્મો ન કરવાથી (કર્મોથી મુક્ત
થવા રૂપ) મારા નૈષ્કર્મ્ય^xલાવને પામતો નથી; તેમ જ
કેવળ કર્મોના ત્યાગથી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થતો નથી.
નહિ કશ્ચિત્ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠત્યકર્મકૃત્ ।

કાર્યતે હ્યવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિજૈર્ગુણૈઃ ॥૫॥

વળી કોઈ પણ મનુષ્ય એક ક્ષણમાત્ર પણ
કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી; કારણ કે
પ્રકૃતિના ગુણોથી (બંધાયેલા) સર્વને પરવશપણે
કર્મો તો કરવાં જ પડે છે. ૫

કર્મેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ય આસ્તે મનસા સ્મરન્ ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्મા मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥

^x જે અવસ્થામાં કર્મો અકર્મરૂપ થાય છે અને ક્ષણ
ચિત્પન્ન કરી શકતાં નથી, તેનું નામ ' નૈષ્કર્મ્ય ' છે.

જે મૂઠાત્મા કર્મેન્દ્રિયોને વશ કરી મન વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું ચિંતન કરતો રહે છે, તે મિથ્યાચારી-ઢોંગી કહેવાય છે. ૬

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥

પરંતુ હે અર્જુન ! મન વડે ઇન્દ્રિયોને વશ કરી ક્ષાસકિતરહિત થઈ ને, જે કર્મેન્દ્રિયો વડે કર્મ-યોગનો આરંભ કરે છે, તે અતિ શ્રેષ્ઠ થાય છે. ૭

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ૮ ॥

તું ઇન્દ્રિયો નિયમમાં રાખી કર્તવ્ય કર્મ કર; કેમ કે કર્મ ન કરવા કરતાં કર્મ (કરવું) વધારે સારું છે; અને કર્મ નહિ કરવાથી તારો શરીરનિર્વાહ પણ સિદ્ધ નહિ થાય. ૮

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥ ૯ ॥

હે કૌતેય ! યજ્ઞ માટેનાં કર્મ સિવાય બીજા કર્મમાં આ દોષ કર્મરૂપ બંધનવાળો થાય છે;

માટે હે અર્જુન ! ક્ષલાસક્તિ ત્યજીને તું યશ
માટે કર્મ કર. ૯

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ વોઽસ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥૧૦॥

પૂર્વે યશ સહિત પ્રજાઓને સર્જીને બ્રહ્માએ
કહ્યું : ‘ આ યશ વડે તમે વૃદ્ધિ પામો. એ તમારી
ઈચ્છિત કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર થાઓ. ’ ૧૦

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવયન્તુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયન્તઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥ ૧૧ ॥

આ યશ વડે તમે દેવોને સંતુષ્ટ કરો અને
તે દેવો તમને સંતુષ્ટ કરે; પરસ્પર સંતુષ્ટ કરતા
તમે પરમ કલ્યાણ પામશો. ૧૧

ઈષ્ટાન્ભોગાન્નિહ વો દેવા દાસ્યન્તે યજ્ઞમાવિતાઃ ।

તૈર્દત્તાનપ્રદાયૈભ્યો યો ઋક્તે સ્તેન એવ સઃ ॥૧૨॥

કેમ કે યશ વડે સંતુષ્ટ થયેલા દેવો તમને
ઈચ્છિત ભોગો આપશે; (પરંતુ) તેમણે આપેલા
(ભોગો) તેમને નહિ આપી જે (પોતે જ)
ભોગવે છે, તે ચાર જ છે. ૧૨

યજ્ઞશિષ્ઠાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકલિવૈઃ ।
 મુહ્યન્તે તે ત્વઘં પાપા યે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥૧૩॥

યજ્ઞથી વધેલું જમનારા સત્પુરુષો સર્વ પાપો-
 થી મુક્ત થાય છે; પરંતુ જે પાપીઓ પોતાના
 કારણે રાંધે છે, તેઓ પાપ જ ખાય છે. ૧૩

અન્નાદ્ભવન્તિ ભવન્તિ ભૂતાનિ પર્જન્યાદન્નસંભવઃ ।
 યજ્ઞાદ્ભવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્ભવઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્નથી પ્રાણીઓ થાય છે, વરસાદથી અન્ન
 થાય છે, યજ્ઞથી વરસાદ થાય છે અને યજ્ઞ
 કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૪

કર્મ બ્રહ્મોદ્ભવં વિદ્ધિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવસ્ ।
 તસ્માત્સર્વગતં બ્રહ્મ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

કર્મને વેદથી ઊપજેલું તું જાણુ. વેદ પર-
 માત્માથી ઉત્પન્ન થયેલ છે; માટે સર્વવ્યાપક
 પરમાત્મા યજ્ઞમાં નિત્ય રહેલા છે. ૧૫

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
 अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ ૧૬ ॥

કર્મણૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ।

લોકસઙ્ગ્રહમેવાપિ સંપश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ૨૦ ॥

જનક વગેરે કર્મ વડે જ પરમ સિદ્ધિ પામ્યા છે; (વળી) લોકસંગ્રહ જોઈને પણ કર્મ કરવા યોગ્ય છે. ૨૦

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ૨૧ ॥

શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જે જે આચરણ કરે છે તે અનુકરણ બીજા લોકો કરે છે, તે જેને પ્રમાણ બનાવે છે તે અનુસાર લોકો વર્તે છે. ૨૧

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ ૨૨ ॥

હે પાર્થ! મારે ત્રણે લોકમાં કંઈ કરવાનું નથી કે નહિ મળેલું મેળવવાનું નથી; છતાં હું કર્મમાં વર્તું જ છું. ૨૨

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।

तम वत्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ૨૩ ॥

હે પાથ! એમ આ લોકમાં પ્રવર્તેલા ચક્રને
> અનુસરતો નથી, તે પાપી જીવનવાળો તથા
દ્રિયલંબટ હોઈ વ્યર્થ જીવે છે. ૧૬

સ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મતૃપ્તશ્ચ માનવઃ ।

। આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥ ૧૭ ॥

પરંતુ જે મનુષ્ય આત્મામાં જ પ્રીતિવાળો,
આત્મામાં જ તૃપ્ત તથા આત્મામાં જ સંતુષ્ટ
હે છે, તેને (કંઈ) કરવાનું રહેતું નથી. ૧૭

। વ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

। ચાસ્ય સર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થવ્યપાશ્રયઃ ॥ ૧૮ ॥

આ સંસારમાં તેને કરેલાં કે નહિ કરેલાં
મંથી કોઈ સ્વાર્થ હોતો નથી; તેમ જ તેનો સર્વ
।। જીવોમાં કોઈ સ્વાર્થનો સંબંધ નથી. ૧૮

। સ્માદસક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર ।

। પ્રસક્તો હ્યાચરન્કર્મ પરમામોતિ પૂરુષઃ ॥ ૧૯ ॥

માટે ક્ષણમાં આસક્ત થયા વિના નિરંતર
।તં વ્ય કર્મ તું સારી રીતે કર; કેમ કે આસક્તિ-
રહિત થઈ કર્મ કરતો પુરુષ મોક્ષ પામે છે. ૧૯

હે પાર્થ ! એમ આ લોકમાં પ્રવર્તેલા ચક્રને
જે અનુસરતો નથી, તે પાપી જીવનવાળો તથા
ઇન્દ્રિયલંપટ હોઈ વ્યર્થ જીવે છે. ૧૬

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥ ૧૭ ॥

પરંતુ જે મનુષ્ય આત્મામાં જ પ્રીતિવાળો,
આત્મામાં જ તૃપ્ત તથા આત્મામાં જ સંતુષ્ટ
રહે છે, તેને (કંઈ) કરવાનું રહેતું નથી. ૧૭
નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ ૧૮ ॥

આ સંસારમાં તેને કરેલાં કે નહિ કરેલાં
કર્મથી કોઈ સ્વાર્થ હોતો નથી; તેમ જ તેનો સર્વ
પ્રાણીઓમાં કોઈ સ્વાર્થનો સંબંધ નથી. ૧૮

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ ૧૯ ॥

માટે ક્ષણમાં આસક્ત થયા વિના નિરંતર
કર્તવ્ય કર્મ તું સારી રીતે કર; કેમ કે આસક્તિ-
રહિત થઈ કર્મ કરતો પુરુષ મોક્ષ પામે છે. ૧૯

કર્મણૈવ હિ સંસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ।

લોકસદ્ગ્રહમેવાપિ સંપश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ૨૦ ॥

જનક વગેરે કર્મ વડે જ પરમ સિદ્ધિ પામ્યા છે; (વળી) લોકસંગ્રહ બેઠાને પણ તું કર્મ કરવા યોગ્ય છે. ૨૦

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ૨૧ ॥

શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય જે જે આચરણ કરે છે તેનું અનુકરણ બીજા લોકો કરે છે, તે જેને પ્રમાણ બનાવે છે તે અનુસાર લોકો વર્તે છે. ૨૧

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ ૨૨ ॥

હે પાર્થ ! મારે ત્રણે લોકમાં કંઈ કરવાનું નથી કે નહિ મળેલું મેળવવાનું નથી; છતાં હું કર્મમાં વર્તું જ છું. ૨૨

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।

यम वर्तमानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ।

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહઙ્કારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

સર્વ કર્મો પ્રકૃતિના શુષ્ણો વડે કરાય છે.
(છતાં) અહઙ્કારથી મૂઢ થયેલા ચિત્તવાળો ‘હું
કર્તા છું’ એમ માને છે. ૨૭

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તન્તે इति मत्वा न सज्जते ॥૨૮॥

હે મહાબાહો ! શુષ્ણવિભાગ અને કર્મવિભાગ-
ના તત્ત્વને બાણનારો તો ‘શુષ્ણો શુષ્ણોમાં વર્તે
છે,’ એમ માની આસક્ત થતો નથી. ૨૮

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સજ્જન્તે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્તનવિદો મન્દાન્કૃત્સ્તનવિન્ન વિચાલયેત્તા ॥૨૯॥

પ્રકૃતિના શુષ્ણો વડે મોઢ પામેલા (મનુષ્યો)
શુષ્ણ તથા કર્મમાં આસક્ત થાય છે; પૂર્ણ વસ્તુ
નહિ બાણનારા તે અજ્ઞાનીઓને પૂર્ણજ્ઞાની અલિપ્ત
ન કરે. ૨૯

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુધ્યસ્વ વિગતજ્વરઃ ॥૩૦॥

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહઙ્કારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

સર્વ કર્મો પ્રકૃતિના ગુણો વડે કરાય છે.
(છતાં) અહંકારથી મૂઢ થયેલા ચિત્તવાળો ‘હું
કર્તા છું’ એમ માને છે. ૨૭

તત્ત્વવિત્તુ મહાબાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તન્તે इति मत्वा न सज्जते ॥૨૮॥

હે મહાબાહો ! ગુણવિભાગ અને કર્મવિભાગ-
ના તત્ત્વને બાણુનારો તો ‘ગુણો ગુણોમાં વર્તે
છે,’ એમ માની આસક્ત થતો નથી. ૨૮

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂઢાઃ સજ્જન્તે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્તનવિદો મન્દાનકૃત્સ્તનવિન્ન વિચાલયેત્તા ॥૨૯॥

પ્રકૃતિના ગુણો વડે મોઢ પામેલા (મતુષ્યો)
ગુણ તથા કર્મમાં આસક્ત થાય છે; પૂર્ણ વસ્તુ
નહિ બાણુનારો તે અજ્ઞાનીઓને પૂર્ણજ્ઞાની અલિપ્ત
ન કરે. ૨૯

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુધ્યસ્વ વિગતજ્ઞ ॥૩૦॥

આત્મનિષ્ઠ ચિત્ત વડે બધાં કર્મોં મારામાં
અર્પણ કરી દ્વાશારદિત, મમતાવિનાનો તથા
શોકરહિત થઈ તું યુદ્ધ કર. ૩૦

યે મે મતમિદં નિત્યમનુતિષ્ઠન્તિ માનવાઃ ।

શ્રદ્ધાવન્તોઽનસૂયન્તો મુચ્યન્તે તેઽપિ કર્મભિઃ ॥૩૧

જે મનુષ્યો મારા આ મતને દ્વેષબુદ્ધિથી
રહિત થઈને શ્રદ્ધાથી આચરે છે, તેઓ પણ
કર્મોના બંધનથી મુક્ત થાય છે. ૩૧

યે ત્વેતદમ્યસૂયન્તો નાનુતિષ્ઠન્તિ મે મતમ્ ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાંસ્તાન્વિદ્ધિ નશ્વાનચેતસઃ ॥૩૨ ॥

પરંતુ જેઓ મારા આ મતનો દ્વેષ કરતા
આ પ્રમાણે ચાલતા નથી, તે મૂર્ખાઓને તો તું
બધા જ્ઞાનમાં મૂઢ અને નષ્ટ થયેલા સમજ. ૩૨

સદૃશં ચેષ્ટતે સ્વસ્યાઃ પ્રકૃતેર્જ્ઞાનવાનપિ ।

પ્રકૃતિં યાન્તિ ભૂતાનિ નિગ્રહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥૩૩

જાની પણ પોતાની પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) અનુ-
સાર એટલા કરે છે, બધાં પ્રાણીઓ પ્રકૃતિને અનુસરે
છે; (એમાં) પ્રકૃતિનો (સ્વાભાવિક ક્રિયાઓનો)

નિગ્રહ શું કરી શકશે ? ૩૩

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ ३४ ॥

(પરંતુ) પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયને તેના વિષયમાં રાગ-
દ્વેષ રહેલા છે; તે રાગ-દ્વેષને વશ ન થવું; કારણ કે
તે બન્ને મનુષ્યના કર્તવ્યમાર્ગમાં વિદ્વ કરનારા
શત્રુઓ છે. ૩૪

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

ખીજનો ધર્મ આચરવો સહેલો હોય અને
પોતાનો ધર્મ વિગુણ હોય તોપણ પોતાનો ધર્મ
જ વધુ કલ્યાણકારક છે. પોતાના ધર્મમાં રહેતાં
મરણ આવે તો પણ કલ્યાણકારક છે, પરંતુ ખીજ-
નો ધર્મ તો ભયપ્રદ છે. ૩૫

अर्जुन उवाच । अणुर्न भोक्त्यो :

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥

તો પછી હે કૃષ્ણ! મનુષ્ય પોતે ન ઇચ્છતો હોવા છતાં પણ બળાતકારે જોડવામાં આવ્યો હોય તેમ કોનાથી પ્રેરાઈને પાપનું આચરણ કરે છે? ૩૬

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

કામ એવ ક્રોધ એવ રજોગુણસમુદ્ભવઃ ।

મહાશનો મહાપાપ્મા વિદ્વેચેનમિહ વૈરિણમ્ ॥૩૭॥

આ રજોગુણથી ઉત્પન્ન થનારો, આ કામ જ ક્રોધ છે, ઘણું ખાનારો અને મહાપાપી છે; આ સંસારમાં આને તું વૈરી જાણ. ૩૭

ધૂમેનાત્રિયતે વહ્નિર્યથાઽઽદર્શો મલેન ચ ।

યથોલ્બેનાવૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃતમ્ ॥૩૮॥

જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ, મેલથી આરસી અને ચોરથી ગર્લ ઢંકાય છે, તેમ આ કામ વડે આ (જ્ઞાન) ઢંકાયલું છે. ૩૮

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।

કામરૂપેણ કૌન્તેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૩૯॥

હે અર્જુન, કદી તૃપ્ત ન કરી શકાય એવે

આ કામરૂપ અગ્નિ નિત્યનો શત્રુ છે. જ્ઞાનીનું જ્ઞાન એનાથી જ ઢંકાયેલું છે. ૩૯

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ૪૦ ॥

ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ આનાં આશ્રય-સ્થાન કહેવાય છે; આ (કામ) એના વડે જ્ઞાનને ઢાંકી દઈ જીવાત્માને મૂઢ બનાવે છે. ૪૦

तस्माच्चमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ૪૧ ॥

માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનારા આ પાપી(કામ)નો ત્યાગ કર. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु पराबुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ૪૨ ॥

(શરીરથી) ઇન્દ્રિયોને પર કહે છે, ઇન્દ્રિયો-થી મન પર છે, મનથી પણ બુદ્ધિ પર છે અને બુદ્ધિથી પણ જે પર (મહાન) છે તે

તો પછી હે કૃષ્ણ ! મનુષ્ય પોતે ન ધન્યતો
હોવા છતાં પણ બળાતકારે જોડવામાં આવ્યો હોય
તેમ કોનાથી પ્રેરાઈ ને પાપનું આચરણ કરે છે ? ૩૬

શ્રીમગવાનુવાચ । શ્રીમગવાન બોલ્યા :

કામ એવ ક્રોધ એવ રજોગુણસમુદ્ભવઃ ।
મહાશનો મહાપાપ્મા વિદ્વચેનમિહ વૈરિણમ્ ॥૩૭॥

આ રજોગુણથી ઉત્પન્ન થનારો, આ કામ
જ ક્રોધ છે, ઘણું ખાનારો અને મહાપાપી છે;
આ સંસારમાં આને તું વૈરી બાણ. ૩૭

ધૂમેનાત્રિયતે વહ્નિર્યથાઽઽદર્શો મલેન ચ ।
યથોલ્બેનાવૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃતમ્ ॥૩૮॥

જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ, મેલથી આરસી અને
ઓરથી ગર્ભ ઢંકાય છે, તેમ આ કામ વડે
આ (જ્ઞાન) ઢંકાયલું છે. ૩૮

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।
કામરુપેણ કૌન્તેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૩૯॥

. હે અર્જુન, કદી તું ન કરી શકાય એવે

આ કામરૂપ અગ્નિ નિત્યનો શત્રુ છે. જ્ઞાનીનું જ્ઞાન એનાથી જ ઢંકાયેલું છે. ૩૯

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ૪૦ ॥

ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ આનાં આશ્રય-સ્થાન કહેવાય છે; આ (કામ) એના વડે જ્ઞાનને ઢાંકી દઈ જીવાત્માને મૂઢ બનાવે છે. ૪૦

तस्माच्चमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ૪૧ ॥

માટે હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનારા આ પાપી (કામ) નો ત્યાગ કર. ૪૧

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस्तु पराबुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ૪૨ ॥

(શરીરથી) ઇન્દ્રિયોને પર કહે છે, ઇન્દ્રિયો-થી મન પર છે, મનથી પણ બુદ્ધિ પર છે અને બુદ્ધિથી પણ જે પર (મહાન) છે તે

આત્મા છે. ૪૨

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

હે મહાબાહો ! એમ (આત્માને) બુદ્ધિથી
પર બાણી બુદ્ધિ વડે મનને વશ કરી એ કામ-
રૂપી દુર્જય શત્રુનો તું નાશ કર. ૪૩

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગ-
શાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ
તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે ‘કર્મયોગ’
નામનો ૩ જો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૪ થો-જ્ઞાનકર્મસંન્યાસયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઐલ્યા :

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवाहनमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

આ અવિનાશી યોગ મેં સૂર્યને કહ્યો હતો,
સૂર્યે મનુને કહ્યો હતો અને મનુએ ઇક્ષ્વાકુને
કહ્યો હતો. ૧

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥

એમ પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલા આ યોગને
રાજર્ષિઓ જાણતા હતા; હે પરંતપ ! તે યોગ
લાંબા કાળે આ લોકમાં નાશ પામ્યો છે. ૨

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

તે જ આ પુરાતન યોગ આજે મેં તને કહ્યો
છે; કેમ કે આ ઉત્તમ રહસ્ય છે; વળી તું મારો
ભક્ત અને મિત્ર છે. ૩

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

અપરં ભવતો જન્મ પરં જન્મ વિવસ્વતઃ ।

કથમેતદ્વિજાનીયાં ત્વમાદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥ ૪ ॥

આપનો જન્મ હમણાંનો છે અને સૂર્યનો જન્મ પહેલાંનો છે; તો આપે આ (યોગ) પૂર્વે કહ્યો એમ હું શી રીતે બાણું ? ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

બહૂનિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન ।

તાન્યહં વેદ સર્વાણિ ન ત્વં વેત્થ પરંતપ ॥ ૫ ॥

હે અર્જુન ! મારા અને તારા ઘણા જન્મો થઈ ગયા છે; તે બધા હું બાણું છું, (પણ) હે પરંતપ ! તું નથી બાણુંતો. ૫

અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોઽપિ સન્ ।

પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સંભવામ્યાત્મમાયયા ॥ ૬ ॥

હું અજન્મા, નિર્વિકારસ્વરૂપ અને સર્વ પ્રાણીઓનો ઈશ્વર છું; છતાં પોતાની પ્રકૃતિનો આશ્રય કરી પોતાની માયા વડે જન્મું છું. ૬

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

હે ભારત ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ
અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું
જન્મ ધારણ કરું છું. ૭

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥

સત્પુરુષોના રક્ષણ માટે, દુષ્ટોના વિનાશ
માટે અને ધર્મની સ્થાપના માટે હું યુગેયુગે
પ્રકટું છું. ૮

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥

હે અર્જુન ! આમ મારા દિવ્ય જન્મ તથા
દિવ્ય કર્મને જે તત્ત્વથી જાણે છે, તે દેહ ત્યજ-
ને પુનર્જન્મ પામતો નથી, (પણ) મને પામે છે.

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।

बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥

રાગ, ભય તથા ક્રોધ વિનાના, મારામય

થયેલા, મારો આશ્રય લેનારા અને જ્ઞાનરૂપ તપ વડે પવિત્ર થયેલા ઘણા (લોકો) મારું સ્વરૂપ પામ્યા છે. ૧૦

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्तमानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ૧૧ ॥

જેઓ જે પ્રકારે મારે શરણે આવે છે, તેમને તે જ પ્રકારે હું ભળું છું; અર્થાત્ કૃણ આપું છું. હે પાર્થ ! મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે મારા માર્ગે અનુસરે છે. ૧૧

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ ૧૨ ॥

આ લોકમાં કર્મોનાં કૃણ ઇચ્છનારાઓ દેવતાઓને પૂજે છે; કેમ કે મનુષ્યલોકમાં કર્મથી ઉત્પન્ન થનારી (કૃણ) સિદ્ધિ તરત થાય છે. ૧૨

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्वद्यकर्तारमव्ययम् ॥ ૧૩ ॥

શુણો અને કર્મોના વિભાગ પ્રમાણે મેં ચાર વર્ણો સર્જ્યા છે; તેનો કર્તા છતાં મને તું અકર્તા

અને અવિકારી બાણ. ૧૩

ન માં કર્માણિ લિમ્પન્તિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ ૧૪

મને કર્મો લેપતાં નથી; કેમ કે મને કર્મ-
ફળમાં સ્પૃહા નથી; એમ જે મને બાણ છે, તે
કર્મો વડે બંધાતો નથી. ૧૪

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

કુરુ કર્મેવ તસ્માત્ત્વં પૂર્વેઃ પૂર્વતરં કૃતમ્ ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે સમજીને પૂર્વના મુમુક્ષુઓએ
પણ કર્મ કરેલાં છે. માટે તું પણ તારા વડવા-
ઓએ તેમના પૂર્વજ્ઞેનાં કરેલાં જે કર્મો કર્યાં તે
પૂર્વ કર્મોને કર. ૧૫

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभात् ॥

કર્મ શું અને અકર્મ શું એનો નિર્ણય કર-
વામાં વિદ્વાનો પણ મૂંઝવણમાં પડ્યા છે. તે કર્મ
વિષે હવે હું તને કહીશ. તેને બાણવાથી તું
અશુભથી મુક્ત થઈશ. ૧૬

કર્મણો હ્યપિ બોદ્ધવ્યં બોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।

અકર્મણશ્ચ બોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥૧૭॥

કર્મતું (તત્ત્વ) બાણુવું બોધ એ; અકર્મતું (તત્ત્વ) બાણુવું બોધ એ અને વિકર્મતું (તત્ત્વ) પણ બાણુવું બોધ એ; કેમ કે કર્મની અતિ મહત્તા છે. ૧૭

કર્મણ્યકર્મ યઃ વશ્યેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સકર્મકૃત્ ॥૧૮॥

કર્મમાં અકર્મ (તેમના અભાવ) ને અને અકર્મમાં કર્મ ને જે બુદ્ધિ છે, તે મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન છે, તે યોગી છે અને સર્વ કર્મ કરનારો છે. ૧૮

યસ્ય સર્વે સમારમ્ભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ ।

જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્મણિં તમાહુઃ પણ્ડિતં બુધાઃ ॥૧૯॥

જેના સર્વ આરંભો કામનાઓથી ને સંકલ્પોથી રહિત હોય તથા જેનાં કર્મો જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ વડે બળી ગયાં હોય, તેને જ્ઞાનીઓ પંડિત કહે છે.

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસક્તં નિત્યવૃત્તો નિરાશ્રયઃ ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંશ્ચિત્કરોતિ સઃ ॥૨૦॥

નિત્ય સંતુષ્ટ રહેનારો આશ્રય-આકાંક્ષારહિત
મનુષ્ય કર્મફળની આસક્તિ છોડીને કર્મમાં પ્રવૃત્ત
થાય તોપણ તે કંઈ જ કરતો નથી. ૨૦

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા ત્યક્તસર્વપરિગ્રહઃ ।

શરીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નામોતિ કિલ્બિષમ્ ॥૨૧

જે આશારહિત છે, મન અને શરીરને
વશ રાખનારો છે, જેણે સર્વ પરિગ્રહો છોડી
દીધા છે તે શરીરમાત્રથી કર્મો કરે છતાં પાપથી
વેપાતો નથી. ૨૧

યદ્દૃષ્ટાલાભસંતુષ્ટો દ્વન્દ્વાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિવૃણ્યતે ॥૨૨

અનાયાસે જે મળે તે વડે સંતુષ્ટ, (સુખ-
દુઃખાદિ) દ્વંદ્વોથી મુક્ત, દ્વેષરહિત તથા સિદ્ધિ-
અસિદ્ધિમાં સમભાવવાળો (મનુષ્ય) કર્મ કરીને
પણ બંધાતો નથી. ૨૨

ગતસંજ્ઞસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥૨૩॥

સંગરહિત, મુક્ત, જ્ઞાનમાં સ્થિર ચિત્તવાળા

તથા યજ્ઞ માટે કર્મ કરનારાનાં સમગ્ર કર્મ નાશ પામે છે. ૨૩

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ૨૪ ॥

અર્પણ (રૂપ ક્રિયા) બ્રહ્મ છે, હોમવાનો પદાર્થ બ્રહ્મ છે, બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં બ્રહ્મરૂપ હોતાએ હોમેણ તે પણ બ્રહ્મ જ છે; આમ કર્મને લગતી બધી બાબતોમાં જે બ્રહ્મભાવે સ્થિર રહે છે તે બ્રહ્મને જ પામે છે. ૨૪

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।

ब्रह्माग्रावपरे यज्ञं यज्ञेनैवોपजुहति ॥ ૨૫ ॥

કેટલાક યોગીઓ દેવતાઓના પૂજનરૂપ યજ્ઞને ઉપાસે છે અને કેટલાક યજ્ઞ વડે યજ્ઞને જ બ્રહ્માગ્નિ માં હોમે છે. ૨૫

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुहति ।

शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुहति ॥ ૨૬ ॥

કેટલાક કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોને સંયમરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે અને બીજાઓ શબ્દાદિ વિષયોને

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહ્વતિ ।

સર્વેઽપ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞશ્વપિતૃકલમષાઃ ॥૩૦॥

બીજા કેટલાક આહારને નિયત કરી પોતાના પ્રાણોને (વિશ્વના) પ્રાણોમાં હોમે છે. આ બધાય યજ્ઞને બાલુનારાઓ યજ્ઞ વડે પાપનો નાશ કરે છે. ૩૦

યજ્ઞશિષ્ટામૃતમુજો યાન્તિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

નાયં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોઽન્યઃ કુરુસત્તમ ॥૩૧॥

યજ્ઞ કરતાં વધેલા અમૃતરૂપ અન્નતું લોજન કરનારાઓ સનાતન બ્રહ્મને પામે છે. હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! યજ્ઞ ન કરનારને આ દોષ (મળતો) નથી, તો બીજો (પરદોષ) ક્યાંથી હોય ? ૩૧

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

कर्मजान्निवद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥૩૨॥

આ પ્રમાણે બ્રહ્માના મુખરૂપ વેદમાં અનેક પ્રકારના યજ્ઞો વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યા છે. તે બધા યજ્ઞોને તું (ફળની ઇચ્છાને લીધે થતાં) કર્મોથી ઉત્પન્ન થનારા બાલુ. એ પ્રમાણે બાલુવાથી

તું (કર્મના બંધનથી) મુક્ત થઈશ. ૩૨

શ્રેયાન્દ્રવ્યમયાદ્યજ્ઞાજ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

સર્વં કર્માશ્વિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે ॥૩૩॥

હે પરંતપ ! દ્રવ્યમય યજ્ઞ કરતાં જ્ઞાનમય યજ્ઞ વધારે ઉત્તમ છે; (કેમ કે) હે પાર્થ ! સર્વ સંપૂર્ણ કર્મો જ્ઞાનમાં સમાઈ જાય છે. ૩૩

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૩૪॥

તે જ્ઞાનનો તને તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનીઓ ઉપદેશ કરશે. તેમને પ્રશ્નમ કરી, તેમની સેવા કરી, તેમને પ્રશ્નો પૂછી તે જ્ઞાન તું જાણી લે. ૩૪

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમેવં યાસ્યસિ પાન્ડવ ।

યેન મૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્યાત્મન્યથો મયિ ॥૩૫॥

હે પાંડવ ! એ જ્ઞાન પામ્યા પછી તું ફરી આમ મોહ નહિ પામે અને તે (જ્ઞાન) વડે સર્વ ગ્રાણીઓને તું (પ્રથમ) પોતામાં અને પછી મારામાં બોધશ. ૩૫

અપિ ચેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ।

સર્વ જ્ઞાનપ્તવેનૈવ વૃજિનં સંતરિષ્યસિ ॥૩૬॥

જો તું બધા પાપીઓથી પણ વધારે પાપ કરનારો હોઈશ, તોપણ જ્ઞાનરૂપ વહાણ વડે સર્વ પાપ(રૂપ સમુદ્ર)ને તરી જઈશ. ૩૬

યથૈધાંસિ સમિદ્ધોઽગ્નિર્મસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતે તથા ॥૩૭॥

હો અર્જુન ! જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિ લાકડાંને સંપૂર્ણ ભસ્મ કરે છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મોને ભસ્મ કરી દે છે. ૩૭

ન હિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે ।

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિન્દતિ ॥૩૮॥

કારણ કે આ જગતમાં જ્ઞાન જેવું પવિત્ર (કંઈ) નથી. તે જ્ઞાનને યોગ વડે સિદ્ધ થયેલો પુરુષ કાળે કરી આપોઆપજ પોતામાં પામે છે. ૩૮

શ્રદ્ધાવાંલ્લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં જ્ઞાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૯॥

શ્રદ્ધાવાન, તત્પર અને જિતેન્દ્રિય પુરુષ જ્ઞાન મેળવે છે. જ્ઞાન પામીને તરત તે પરમ શાંતિ પામે છે. ૩૯

અજ્ઞાશ્રદ્ધાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયંલોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥૪૦

પરંતુ અજ્ઞાની તથા શ્રદ્ધા વિનાનો સંશયમય રહી નાશ પામે છે. સંશયમય રહેવાને આ લોક નથી, પરલોક નથી અને સુખ નથી. ૪૦

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંછિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવન્તં ન કર્માણિ નિબઘ્નન્તિ ધનંજય ॥૪૧॥

હે ધનંજય! યોગ (ઈશ્વરાર્પણકર્મ) દ્વારા જેણે સર્વ કર્મોનો સંન્યાસ (ત્યાગ) કર્યો હોય અને જ્ઞાન વડે જેના સંશયો છેદાયા હોય, એવા આત્મનિષ્ઠ(પુરુષ)ને કર્મો બાંધી શકતાં નથી. ૪૧

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હૃત્સ્થં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ।

છિત્તૈવં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥ ૪૨ ॥

માટે હે ભારત ! અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ
અને હૃદયમાં રહેલા આ સંશયને પોતાની જ્ઞાન
રૂપ તલવાર વડે છેદી બ્રહ્માર્પણ કર્મયોગનું તુ
આચરણ કર અને શુદ્ધ માટે બિઠ, બિભો થા. ૪૨

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानकर्मसंन्यास-
योगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના
સંવાદ વિષે ‘જ્ઞાનકર્મસંન્યાસયોગ’
નામનો ચોથો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૫ મો-કર્મસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ ॥ અર્જુન ઓલ્યા :

સંન્યાસં કર્મણાં કૃષ્ણ પુનર્યોગં ચ સંશસિ ।

યચ્છ્રેય એતયોરેકં તન્મે બ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥

હે કૃષ્ણ ! આપ કર્મોના સંન્યાસની અને પાછી (કર્મોના) યોગની પ્રશંસા કરો છો; તો એ બન્નેમાંથી જે એક મારે માટે કલ્યાણકારક હોય તે નિશ્ચિત કરીને કહો. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ ॥ શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રેયસકરાવુભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨॥

કર્મસંન્યાસ અને કર્મયોગ—એ બન્નેય ચોક્કસ કલ્યાણ કરનારા છે; પણ તે બન્નેમાં કર્મસંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ વધારે સારો છે. ૨

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાઙ્ક્ષતિ ।

નિર્વદ્ધો હિ મહાબાહો સુખં ન્વાત્પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

હે મહાબાહો ! જે કશાનો દ્વેષ કરતો નથી કે કશાની ઈચ્છા રાખતો નથી, તેને સદા સંન્યાસી બાબુવો; કેમ કે (રાગદ્વેષાદિ) દ્વંદ્વથી રહિત (મનુષ્ય) અનાયાસે (સંસાર)બંધનથી છૂટે છે. ૩

સાંખ્યયોગૌ પૃથગ્બાલાઃ પ્રવદન્તિ ન પण्डिताः ।

एकमप्यास्थितः सम्यग्बुभयोर्विन्दते फलम् ॥૪॥

સાંખ્ય અને યોગ (અર્થાત્ જ્ઞાન અને કર્મ) એ બન્ને બુદ્ધા બુદ્ધા છે એમ તો અજ્ઞાનીઓ જ કહે છે, પંડિતો કહેતા નથી; કારણ કે મનુષ્ય બન્નેમાંના એકને પણ ઉત્તમ રીતે આચરે તો તે બન્નેનું ફળ પામે છે. ૪

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्यौगैरपि गम्यते ।

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥

જ્ઞાનીઓ જે પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે તે જ કર્મયોગીઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી જે મનુષ્ય જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગને એકરૂપ બુઝે છે તે જ ઘરાઘર બુઝે છે. ૫

સંન્યાસસ્તુ મહાવાહો દુઃખમાપ્તુમયોગતઃ ।
યોગયુક્તો યુનિર્બ્રહ્મ ન ચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૬॥

પરંતુ હે મહાબાહો ! કર્મયોગ વિના સંન્યાસ
કર્મોમાં કર્તાપણાના ભાવનો ત્યાગ સિદ્ધ થવો
મુશ્કેલ છે અને કર્મયોગમાં જોડાયેલો મુનિ
(સાધક) વિનાવિદ્યો પદપ્રદાને પામે છે. ૬

યોગયુક્તો વિશુદ્ધાત્મા વિજિતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।
સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા કુર્વન્નપિ ન લિપ્યતે ॥૭॥

જેનું મન પોતાને વશ છે, જે જિતેન્દ્રિય
અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો છે, જેનો આત્મા સર્વ
પ્રાણીઓના આત્મારૂપ બન્યો છે, એવો યોગયુક્ત
મુક્ત મનુષ્ય કર્મ કરતો છતાં પણ લિપ્ત થતો નથી.

નૈવ ક્વંચિત્કરોમીતિ યુક્તો મન્યેત તત્ત્વવિત્ ।
પશ્યન્શ્રુન્શ્ચન્સૃજન્નિઘ્રન્નશ્નન્ગચ્છન્ત્વપન્થસન્ ॥૮॥

પ્રલપન્વિસૃજન્નૃક્લન્નુન્મિષન્નિમિષન્નપિ ।

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેષુ વર્તન્તે इति धारयन् ॥૯॥

એવો યોગયુક્ત તત્ત્વજ્ઞાની મનુષ્ય જુએ,

સાંભળે, સ્પર્શ કરે, સૂંઘે, ખાય, ચાહે, ઊંઘે, શ્વાસ લે, બોલે, મળત્યાગ કરે, ગ્રહણ કરે, નેત્ર ઉઘાડે તથા મીંચે, તોપણ ‘ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ઇન્દ્રિયો વર્તે છે’ એમ સમજી ‘હું કંઈ જ કરતો નથી’ એવું માને છે. ૮,૬

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ १० ॥

જે (મનુષ્ય) બધાં કર્મોને પરમાત્મામાં અર્પણ કરી આસક્તિ છોડીને કરે છે, તે પાણીથી કમળના પાનની પેઠે લિપ્ત થતો નથી. ૧૦

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११

યોગીઓ શરીરથી, મનથી, બુદ્ધિથી અથવા ઇન્દ્રિયોથી કેવળ અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે જ અનાસક્તિપૂર્વક કર્મો કરે છે. ૧૧

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥

કર્મયોગી કર્મફળ ત્યજીને (નૈષ્ઠિક) નૈષ્ઠિક

શાંતિને પામે છે અને યોગરહિત (સકામ પુરુષ)
કામના કરવાથી ક્ષણમાં આસક્ત થઈ બંધાય છે. ૧૨
સર્વકર્માણિ મનસા સંન્યસ્યાસ્તે સુખં વશી ।
નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥ ૧૩ ॥

સંયમી મનુષ્ય મનથી સર્વ કર્મોમાં (કર્તા-
પણાના ભાવનો) ત્યાગ કરીને નવ દ્વારોવાળા
આ શરીરરૂપ નગરમાં કંઈ પણ કરતો કે કરાવતો
ન હોય તેમ સુખપૂર્વક રહે છે. ૧૩

ન કર્તૃત્વં ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ ૧૪ ॥

પરમાત્મા પ્રાણીઓના કર્તાપણાને, કર્મને કે
કર્મોના ફળને સર્જતો નથી; પરંતુ સ્વભાવરૂપ
પ્રકૃતિ જ એ પ્રમાણે પ્રવૃત્ત થાય છે. ૧૪

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ૧૫ ॥

વિભુ (પરમેશ્વર) કોઈનું પાપ કે પુણ્ય
લેતો નથી; અજ્ઞાન વડે જ્ઞાન ઢંકાયેલું છે, તેથી
પ્રાણીઓ મોડ પામે છે. ૧૫

જ્ઞાનેન તુ તદ્જ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

તેષામાદિત્યવજ્જ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ ૧૬ ॥

જેમનું તે અજ્ઞાન આત્મજ્ઞાન વડે (આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપના જ્ઞાનથી) નાશ પામ્યું છે, તેમનું તે જ્ઞાન સૂર્યની પેઠે પરબ્રહ્મને પ્રકાશિત કરી દે છે. ૧૬

તદ્બુદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તન્નિષ્ઠાસ્તત્પરાયણાઃ ।

ગચ્છન્ત્યપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્ધૂતકલ્મષાઃ ॥ ૧૭ ॥

તે જ્ઞાનમાં જેમનું મન એકરૂપ છે, જેમની બુદ્ધિ એકરૂપ છે, જેમના શરીરની સ્થિતિ તન્મય છે, જેઓ પરમભાવે તેમાં જ સ્થિર છે, તેઓ પાપરહિત થઈ જન્મમરણથી છૂટી જાય છે. ૧૭

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાક્રે ચ પણ્ડિતાઃ સમદર્શિનઃ । ૧૮

તેવા જ્ઞાનીઓ વિદ્યાવિનયુક્ત બ્રાહ્મણમાં, ગાયમાં, હાથીમાં, કૂતરામાં તથા ચાંડાલમાં પણ સમાન દૃષ્ટિવાળા હોય છે. ૧૮

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥

જેમનું મન આવા સમભાવમાં સ્થિત થયું છે તેમણે અહીં જ સંસાર જીત્યો છે; કારણ કે બ્રહ્મ નિર્દોષ અને સમાન છે; તેથી તે-સમદર્શી મનુષ્યો બ્રહ્મમાં જ રહેલા છે. ૧૯

न ग्रह्येतिप्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।

स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥ ૨૦ ॥

સ્થિર બુદ્ધિવાળો, મોહરહિત અને બ્રહ્મમાં રહેલો બ્રહ્મજ્ઞાની, પ્રિય પામી હર્ષ પામતો નથી અને અપ્રિય પામી ઉદ્વેગ પામતો નથી. ૨૦

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।

स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ ૨૧ ॥

બહારના વિષયોમાં અનાસક્ત ચિત્તવાળો (મનુષ્ય) અંતઃકરણમાં જે સુખ મેળવે છે, તે અક્ષય સુખને તે બ્રહ્મયોગમાં જોડાયેલા ચિત્તવાળો અનુભવે છે. ૨૧

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ ૨૨ ॥

ઇદ્રિયો તથા વિષયોના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતા જે ભોગો છે, તે દુઃખનું કારણ જ છે; અને આદિ-અંત-વાળા છે. હે અર્જુન ! જ્ઞાની તેઓમાં રમતો નથી.

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।

કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ મુક્તી નરઃ ॥ ૨૩ ॥

જે મનુષ્ય શરીર છૂટવા પહેલાં કામ અને ક્રોધથી ઊપજતા વેગને અહીં જ સહેવા સમર્થ છે, તે પુરુષ યોગી છે અને તે મુક્તી છે. ૨૩

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।

સ યોગો બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥ ૨૪ ॥

જે યોગી અંતરાત્મામાં જ સુખ, પ્રસન્નતા અને પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે, તે પરમાત્મારૂપ થઈને બ્રહ્મનિર્વાણ-મોક્ષને પામે છે. ૨૪

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।

છિન્નદ્વેષા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૨૫ ॥

જેમનો (પાપપુણ્યરૂપ) મેલ નાશ પામ્યો છે, જેમના સંશયો છેદાયા છે, જેમનું ચિત્ત વશ છે અને જેઓ સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં તત્પર છે, એવા ઋષિઓ બ્રહ્મનિર્વાણ પામે છે. ૨૫

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતચેતસામ્ ।
અભિતો વ્રહ્મનિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥૨૬॥

જેમને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે, જેઓ કામક્રોધથી રહિત છે, જેમણે ચિત્તને વશ કર્યું છે, તેવા સાધકોને સર્વત્ર નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મનો જ અનુભવ થાય છે. ૨૬

સ્પર્શાન્કૃત્વા બહિર્બાહ્યાંશ્ચક્ષુશ્ચૈવાન્તરે અવોઃ ।
પ્રાણાપાનો સમૌ કૃત્વા નાસામ્યન્તરચારિણૌ ॥
યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

વિગતેચ્છામયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત ઇવ સઃ ॥૨૮

બહારના ભોગોને અંતઃકરણમાં ચિંતવ્યા પંગર, આંખોની દૃષ્ટિને બ્રૂકુટિની વચ્ચે સ્થિર કરીને, નાકની અંદર ચાલતા ગ્રાણી તથા અપાનને

સમાન કરીને, જેણે ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ વશ કર્યાં છે, તેમ જ જેનાં ઇચ્છા, ભય અને ક્રોધ ગયાં છે, એવો જે મુનિ (સાધક) મોક્ષની સાધનામાં તત્પર રહે છે, તે સદા મુક્ત જ છે.

મોક્તારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાત્વા માં શાન્તિમૃચ્છતિ ॥

(તે મનુષ્ય) યજ્ઞો અને તપના ભોક્તા, સર્વ લોકના મહેશ્વર અને સર્વ પ્રાણીના મિત્ર એવા મને બાળી શાંતિ પામે છે. ૨૯

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્ર૩૫ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે ‘કર્મસંન્યાસયોગ’ નામનો પાંચમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૬ ઢો-આત્મસંયમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

અનાશ્રિતઃ કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ।

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરગ્નિર્ન ચાક્રિયઃ ॥

જે (મનુષ્ય) કર્મકળને આશ્રય ન કરી કર્તવ્ય કર્મ કરે છે, તે ‘ સંન્યાસી ’ અને ‘ યોગી ’ છે; પણ અગ્નિરહિત એટલે કર્તવ્યકર્મને ત્યાગ કરનારો અને નિષ્ક્રિય થઈને બેસી રહેનારો સંન્યાસી કે યોગી નથી. ૧

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગં તં વિદ્ધિ પાણ્ડવ ।

ન હ્યસંન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥ ૨ ॥

હે પાંડુપુત્ર ! જેને ‘ સંન્યાસ ’ કહે છે, તેને તું ‘ યોગ ’ બાણ; કેમ કે જેણે સંકલ્પો છોડ્યા ન હોય, એવો કોઈ (મનુષ્ય) યોગી થતો નથી. ૨

આરુક્ષોર્મુનેર્યોગં કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારુદ્ધસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

યોગમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા સંયમી માટે (અનાસક્તિપૂર્વક) કર્મ કરવાં એ સાધન છે. અને યોગમાં પ્રવેશ કરી લીધા પછી તેને માટે શમ (એ તેને યોગારૂઢ સ્થિતિમાં સ્થિર કરનાર) સાધન છે.

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ૪ ॥

જ્યારે (મનુષ્ય) ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને કર્મોમાં આસક્ત થતો નથી તથા સર્વ સંકલ્પોનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે ‘યોગારૂઢ’ કહેવાય છે. ૪

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ૫ ॥

મનુષ્યે આત્મા વડે (શરીર, મન, ઇન્દ્રિયોના સંયમ દ્વારા) આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો, (પણ) તેને અધોગતિએ ન લઈ જવો, આ રીતે (આત્માનો ઉદ્ધાર અને અધોગતિ કરવા દ્વારા) મનુષ્ય પોતે જ પોતાનો બંધુ અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. ૫

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ૬ ॥

જેણે આત્માના બળથી મનને હત્યું છે તે જ પોતાનો બંધુ છે. જેણે આત્માના બળથી મનને હત્યું નથી તે પોતાના જ પ્રત્યે શત્રુ થઈને વતે છે.

જિતાત્મનઃ પ્રશાન્તસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃસ્વેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

ઠંડી-ગરમી, સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાન-માં જે મન તથા ઇન્દ્રિયોને હતીને અત્યંત શાંત રહે છે, તેને પરમાત્માનો અનુભવ થાય છે. ૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાનતૃપ્તાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાદ્મકાશ્વનઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન વડે તૃપ્ત આત્માવાળો વિકારરહિત, જિતેન્દ્રિય અને માટીનું ઢેકું, પથ્થર તથા સોનાને સમાન ગણતો યોગી ‘યુક્ત-યોગ-સિદ્ધ’ કહેવાય છે. ૮

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યવન્ધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

સુહૃદ્, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ, દ્વેષ-પાત્ર, બંધુઓ, સબંધનો અને પાપીઓમાં પણ

યોગમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા સંયમી માટે (અનાસક્તિપૂર્વક) કર્મ કરવાં એ સાધન છે. અને યોગમાં પ્રવેશ કરી દીધા પછી તેને માટે શમ (એ તેને યોગાદૃઢ સ્થિતિમાં સ્થિર કરનાર) સાધન છે.

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ૪ ॥

અત્યારે (મનુષ્ય) ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને કર્મોમાં આસક્ત થતો નથી તથા સર્વ સંકલ્પોનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે ‘યોગાદૃઢ’ કહેવાય છે. ૪

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ૫ ॥

મનુષ્યે આત્મા વડે (શરીર, મન, ઇન્દ્રિયોના સંયમ દ્વારા) આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો, (પણ) તેને અધોગતિએ ન લઈ જવો, આ રીતે (આત્માનો ઉદ્ધાર અને અધોગતિ કરવા દ્વારા) મનુષ્ય પોતે જ પોતાનો બંધુ અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. ૫

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ૬ ॥

જેણે આત્માના બળથી મનને અત્યું છે તે જ પોતાનો બંધુ છે. જેણે આત્માના બળથી મનને અત્યું નથી તે પોતાના જ પ્રત્યે શત્રુ થઈને વતે છે.

જિતાત્મનઃ પ્રશાન્તસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

ઠંડી-ગરમી, સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાન-માં જે મન તથા ઇન્દ્રિયોને અતીને અત્યંત શાંત રહે છે, તેને પરમાત્માનો અનુભવ થાય છે. ૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાનવૃક્ષાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાશ્વનઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન વડે વૃક્ષ આત્માવાળો વિકારરહિત, જિતેન્દ્રિય અને માટીનું ઢેકું, પથ્થર તથા સોનાને સમાન ગણ્યો યોગી ‘યુક્ત-યોગ-સિદ્ધ’ કહેવાય છે. ૮

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યબન્ધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

સુહૃદ્, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ, દ્વેષ-પાત્ર, બંધુઓ, સજ્જનો અને પાપીઓમાં

યોગમાં પ્રવેશ કરવા ઈચ્છતા સંયમી માટે
(અનાસક્તિપૂર્વક) કર્મ કરવાં એ સાધન છે. અને
યોગમાં પ્રવેશ કરી દીધા પછી તેને માટે શમ (એ
તેને યોગા૩૬ સ્થિતિમાં સ્થિર કરનાર) સાધન છે.
યદા હિ નેન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્વનુષજ્ઞતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારૂઢસ્તદોચ્યતે ॥ ૪ ॥

જ્યારે (મનુષ્ય) ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને
કર્મોમાં આસક્ત થતો નથી તથા સર્વ સંકલ્પોનો
ત્યાગ કરે છે, ત્યારે ‘યોગા૩૬’ કહેવાય છે. ૪

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનં નાત્માનમવસાદયેત્ ।

આત્મૈવ હ્યાત્મનો બન્ધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥ ૫ ॥

મનુષ્યે આત્મા વડે (શરીર, મન, ઇન્દ્રિયોના
સંયમ દ્વારા) આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો, (પણ) તેને
અધોગતિએ ન લઈ જવો, આ રીતે (આત્માનો
ઉદ્ધાર અને અધોગતિ કરવા દ્વારા) મનુષ્ય પોતે જ
પોતાનો બંધુ અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. ૫

બન્ધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મૈવાત્મના જિતઃ ।

અનાત્મનસ્તુ શત્રુત્વે વર્તેતાત્મૈવ શત્રુવત્ ॥ ૬ ॥

જેણે આત્માના બળથી મનને અત્યું છે તે જ પોતાનો બંધુ છે. જેણે આત્માના બળથી મનને અત્યું નથી તે પોતાના જ પ્રત્યે શત્રુ થઈને વતે છે.

જિતાત્મનઃ પ્રશાન્તસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

ઠંડી-ગરમી, સુખ-દુઃખ તથા માન-અપમાન-માં જે મન તથા ઈદ્રિયોને અત્યંત શાંત રહે છે, તેને પરમાત્માનો અનુભવ થાય છે. ૭

જ્ઞાનવિજ્ઞાનતૃપ્તાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોષ્ટાશ્મકાશ્વનઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન વડે તૃપ્ત આત્માવાળો વિકારરહિત, જિતેન્દ્રિય અને માટીનું ઢેકું, યશ્વર તથા સોનાને સમાન ગણતો યોગી ‘યુક્ત-યોગ-સિદ્ધ’ કહેવાય છે. ૮

સુહૃન્મિત્રાર્યુદાસીનમધ્યસ્થદ્વેષ્યવન્ધુષુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમબુદ્ધિર્વિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

સુહૃદ, મિત્ર, શત્રુ, તટસ્થ, મધ્યસ્થ, દ્વેષ-પાત્ર, બંધુઓ, સજ્જનો અને પાપીઓમાં પણ

સમખુદ્ધિવાળો (મનુષ્ય) શ્રેષ્ઠ છે. ૯

યોગી યુક્તીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

યોગીએ એકાંતમાં એકલા રહી ચિત્તને તથા શરીરને વશ કરી, આશારહિત અને પરિ-
ગ્રહરહિત થઈને અંતઃકરણને સદા (યોગા-
ભ્યાસમાં) બેડવું. ૧૦

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

પવિત્ર સ્થાનમાં અતિ ઊંચું નહિ ને અતિ નીચું નહિ એવું દર્જા, મૃગચર્મ તથા વસ્ત્ર (એવા કંમવાળું) પોતાનું સ્થિર આસન સ્થાપી તે આસન પર બેસી, મનને એકાગ્ર કરી, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને વશ કરી અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે યોગાભ્યાસ કરવો. ૧૧, ૧૨

સમં કાયશિરોગ્રીવં ધારયન્નચલં સ્થિરઃ ।

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવલોકયન્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રશાન્તાત્મા વિગતમીર્ઘચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।

મનઃ સંયમ્ય મંચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥ ૧૪ ॥

દેહ, મસ્તક અને ડોકને સીધાં તથા અચળ રાખી, સ્થિર થઈ દિશાઓને ન જોતાં, નાસિકા-નો અથલાળ જોઈને અતિ શાંત ચિત્તવાળા યોગીએ નિર્ભય થઈ, બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી, મન વશ કરી, મારામાં ચિત્ત લગાડી, મારા પરાયણ અને સમાધિનિષ્ઠ થઈ જોસણું. ૧૩, ૧૪

યુઙ્જન્નેવં સદાત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાન્તિં નિર્વાણપરમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥ ૧૫ ॥

એમ અંતઃકરણને નિત્ય (યોગમાં) જોડતો અને વશ થયેલા મનાવળો યોગી મારામાં રહેલી મોક્ષરૂપ પરમ નિષ્ઠાવાળી શાંતિ પામે છે. ૧૫

નાત્યશ્રતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાન્તમનશ્રતઃ ।

ન ચાતિ સ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥ ૧૬ ॥

સમખુદ્ધિવાળો (મનુષ્ય) શ્રેષ્ઠ છે. ૯

યોગી યુક્તીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

યોગીએ એકાંતમાં એકલા રહી ચિત્તને તથા શરીરને વશ કરી, આશારહિત અને પરિ-
શ્વરહિત થઈને અંતઃકરણને સદા (યોગા-
ભ્યાસમાં) જોડવું. ૧૦

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

પવિત્ર સ્થાનમાં અતિ ઊંચું નહિ ને અતિ નીચું નહિ એવું દર્દ, મૃગચર્મ તથા વસ્ત્ર (એવા કંમવાળું) પોતાનું સ્થિર આસન સ્થાપી તે આસન પર બેસી, મનને એકાગ્ર કરી, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને વશ કરી અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે યોગાભ્યાસ કરવો. ૧૧, ૧૨

સમં કાયશિરોગ્રીવં ધારયન્નચલં સ્થિરઃ ।
 સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનવલોકયન્ ॥ ૧૩ ॥
 પ્રશાન્તાત્મા વિગતમીર્ઘચારિવ્રતે સ્થિતઃ ।
 મનઃ સંયમ્ય મંચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥ ૧૪

દેહ, મસ્તક અને ડોકને સીધાં તથા અચળ રાખી, સ્થિર થઈ દિશાઓને ન જોતાં, નાસિકા-
 નો અગ્રભાગ જોઈને અતિ શાંત ચિત્તવાળા
 યોગીએ નિર્ભય થઈ, બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહી, મન
 વશ કરી, મારામાં ચિત્ત લગાડી, મારા પરાયણ
 અને સમાધિનિષ્ઠ થઈ જોસવું. ૧૩, ૧૪

યુક્તૈર્નિવૈં સદાત્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।
 શાન્તિં નિર્વાણપરમાં મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥ ૧૫

એમ અંતઃકરણને નિત્ય (યોગમાં) જોડતો
 અને વશ થયેલા મનાવળો યોગી મારામાં રહેલી
 ભોક્ષ્ય પરમ નિષ્ઠાવાળી શાંતિ પામે છે. ૧૫

નાત્યશ્રતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈકાન્તમનશ્ચતઃ ।
 ન ચાતિ સ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥ ૧૬

હે અર્જુન ! બહુ ખાનારને, કેવળ નહિ
ખાનારને, બહુ ઊંઘવાના સ્વભાવવાળાને તેમ જ
કેવળ જાગનારને યોગ (સિદ્ધ) થતો નથી. ૧૬

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥૧૭॥

(પણ) યોગ્ય આહારવિહારવાળાને, કર્મોમાં
યોગ્ય ચેષ્ટાવાળાને તથા યોગ્ય ઊંઘનાર-જાગનાર-
ને યોગ દુઃખનાશક થાય છે. ૧૭

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ઠતે ।

નિઃસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્યુચ્યતે તદા ॥૧૮॥

જ્યારે વશ થયેલું ચિત્ત આત્મામાં જ રહે
છે અને સર્વ કામનાઓથી નિઃસ્પૃહ થાય છે,
ત્યારે (મનુષ્ય) ‘યુક્ત-યોગી’ કહેવાય છે. ૧૮

યથા દીપો નિવાતસ્થો નેજ્જતે સોપમા સ્મૃતા ।

યોગિનો યતચિત્તસ્ય યુજ્જતો યોગમાત્મનઃ ॥૧૯॥

જેમ વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો દીવો
ડાલતો નથી (તેમ સમાધિનિષ્ઠ યોગીનું મન

હગતું નથી), તે ઉપમા આત્માને યોગમાં જોડતા
યોગીના વશ થયેલા ચિત્તની કહી છે. ૧૬

યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાત્માનં પश्यન્નાત્મનિ તુષ્યતિ ॥

સુખમાત્યન્તિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧

યં લબ્ધ્વા ચાપરં લાભં મન્યતે નાધિકં તતઃ ।

યસ્મિન્સ્થિતો ન દુઃસ્થેન ગુરુણાપિ વિચાલ્યતે ॥

તં વિદ્યાદ્દુઃસ્થસંયોગવિયોગં યોગસંજ્ઞિતમ્ ।

સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગોઽનિર્વિણ્ણચેતસા ॥

યોગસેવનથી વશ થયેલું ચિત્ત જેમાં આનંદ
પામે છે અને અંતઃકરણ વડે આત્માને જોતો
જે આત્મામાં જ સંતોષ પામે છે; વળી અતીન્દ્રિય
અને બુદ્ધિગ્રાહ્ય જે અનંત સુખ છે, તેને જેમાં
અનુભવે છે; તેમ જ જેમાં રહીને આ (યોગી)
તત્ત્વથી ચક્રિત થતો જ નથી; અને જેને પામીને
ખીજ લાભને તેથી અધિક માનતો નથી તથા

જેમાં રહીને મોટા દુઃખથી પણ ચલિત કરાતો નથી; તે દુઃખસંયોગના અભાવને ‘યોગ’ નામે જાણવો. તે(યોગ)નો નહિ કંટાળેલા ચિત્તથી નિશ્ચયપૂર્વક અભ્યાસ કરવો. ૨૦-૨૩

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્ત્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવેન્દ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમન્તતઃ ॥ ૨૪ ॥

શનૈઃ શનૈરુપરમેદ્બુદ્ધ્યા ધૃતિગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા નકિશ્ચિદપિ ચિન્તયેત્ ॥

સંકલ્પોથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ કામનાઓ સંપૂર્ણ ત્યજી મન વડે જ ઇન્દ્રિયોના સમૂહને સર્વ તરફથી વશ કરી ધીરજથી વશ કરેલી ખુદ્ધિ વડે, ધીમે ધીમે વિષયોથી અટકવું અને મનને આત્મામાં સારી રીતે સ્થિર કરી કંઈ પણ ચિંતવવું નહિ. ૨૪, ૨૫

યતો યતો નિશ્વરતિ મનશ્ચજ્વલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યૈતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥ ૨૬ ॥

અંચળ તથા અસ્થિર મન જે જે(કારણ)-થી બહાર નીકળી જાય, તે તે(કારણ)થી તેને

રોકી આત્મામાં જ વશ કરવું. ૨૬

પ્રશાન્તમનસં હૃદયં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાન્તરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥ ૨૭ ॥

કેમ કે અતિ શાંત મનવાળા, શાંત રજો-
શુષ્ણવાળા, પાપરહિત અને બ્રહ્મરૂપ થયેલા આ
યોગીને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭

યુગ્મન્નેવં સદાત્માનં યોગી વિગતકલ્મષઃ ।

સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યન્તં સુખમશ્નુતે ॥ ૨૮ ॥

એમ ચિત્તને સદા યોગનિષ્ઠ કરતો યોગી
પાપરહિત થઈ સહેલાઈથી પરબ્રહ્મના અનુભવરૂપ
અનંત સુખનો અનુભવ કરે છે. ૨૮

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શનઃ ॥ ૨૯ ॥

યોગયુક્ત અંતઃકરણવાળો અને બધે સમ-
દષ્ટિવાળો બધાં પ્રાણીઓમાં યોગીને અને યોગીમાં
બધાં પ્રાણીઓને (રહેલાં) જુએ છે. ૨૯

યો માં પश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

તસ્યાહં ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥ ૩૦

જે મને બધે જુએ છે અને બધું મારામાં જુએ છે, તેને હું અદૃશ્ય રહેતો નથી અને તે મને અદૃશ્ય રહેતો નથી. ૩૦

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥३१॥

એકપણાનો આશ્રય કરી જે યોગી સર્વ જૂતોમાં રહેલા મને ભજે છે, તે સર્વ પ્રકારે વર્તે, તોપણ મારામાં વર્તે છે. ૩૧

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

હે અર્જુન ! જે સર્વ (પ્રાણીઓ) માં પોતાની પેઠે સુખ અથવા દુઃખને સમાન જુએ છે, તે યોગીને મેં શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. ૩૨

अर्जुन उवाच । अर्जुन भेदयो :

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।

एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ।

હે મધુસૂદન ! જે આ યોગ સમભાવરૂપે આપે કહ્યો, એની સ્થિતિ (મનની) અચળતા-

ને લીધે હું સ્થિર જોતો નથી. ૩૩

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।

तस्याहं निर्ग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ૩૪ ॥

કેમ કે હે કૃષ્ણ ! મન ચંચળ, વિહ્વળ કરનાર, બળવાન અને દૃઢ છે; તેનો નિગ્રહ વાયુની પેઠે હું અતિ દુષ્કર માતું છું. ૩૪

श्रीभगवानुवाच । श्रीभगवान् भोक्त्या :

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ૩૫ ॥

હે મહાબાહો ! ખરેખર મન ચંચળ અને વશ કરવું મુશ્કેલ છે; તોપણ હે કૌતેય ! અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વડે તે વશ કરાય છે. ૩૫

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽस्वाप्तुमुपायतः ॥

જેણે મન વશ કર્યું નથી, તેને યોગ દુર્લભ છે; પણ વશ કરેલા મનવાળો અને યતન કરતો (મનુષ્ય) ઉપાયથી (તેને) પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એવું મારું માનવું છે. ૩૬

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન યોગ્યોઃ

અયતિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાચ્છલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસંસિદ્ધિ કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥૩૭

હે શ્રીકૃષ્ણ! જે યોગમાં શ્રદ્ધાવાળો છે, પરંતુ પૂરે સંયમી ન હોવાથી તેનું મન યોગથી ચલિત થયું હોય તો એ યોગની સિદ્ધિને પ્રાપ્ત ન કરતાં કઈ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે? ૩૭

કચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટશિલ્ભાભ્રમિવ નશ્યતિ ।

અપ્રતિષ્ઠો મહાબાહો વિમૂઢો બ્રહ્મણઃ પથિ ॥ ૩૮ ॥

હે મહાબાહો! શું તે (યોગથી અને સિદ્ધિથી) ઉભયબ્રષ્ટ થયેલો સાધક બ્રહ્મમાર્ગમાં મૂઢ થઈને છિન્નભિન્ન થયેલા વાદળની પેઠે નાશ તો નથી પામતો ને? ૩૮

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ૩૯ ॥

હે કૃષ્ણ! મારા આ સંશયને સંપૂર્ણ છેદવા આપ યોગ્ય છો; કેમ કે આપ વિના બીજો આ સંશયને છેદનાર મળે તેમ નથી. ૩૯

શ્રીમદ્ગવતુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

પાર્થ નૈવેહ નામુત્ર વિનાશસ્તસ્ય વિદ્યતે ।

ન હિ કલ્યાણકૃત્કશ્ચિદ્ દુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ ॥૪૦

હે પાર્થ ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં તેને વિનાશ નથી જ; કેમ કે હે તાત ! શુભ કર્મ કરનારો કોઈ (મનુષ્ય) દુર્ગતિ પામતો નથી. ૪૦

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાં લોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગઞ્છોઽભિજાયતે ॥૪૧॥

તે યોગ્યબ્રહ્મ મનુષ્ય પુણ્યકર્મ કરનારાઓના લોકને પામી, ઘણાં વર્ષો સુધી (ત્યાં) રહી પછી પવિત્ર શ્રીમંતોને ઘેર જન્મે છે. ૪૧

અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥

અથવા બુદ્ધિમાન યોગીઓના જ કુળમાં જન્મે છે; ખરેખર લોકમાં આવો જો આ જન્મ તે અતિ દુર્લભ છે. ૪૨

તત્ર તં બુદ્ધિસંયોગં લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।

યતતે ચ તતો ભૂયઃ સંસિદ્ધૌ કુરુનન્દન ॥ ૪૩ ॥

હે કુરુનંદન ! આ જન્મમાં તેને પૂર્વજન્મની (યોગસાધનાવાળી) બુદ્ધિનો સંયોગ થાય છે અને ફરીથી યોગસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તે આગળ પ્રયત્ન કરે છે. ૪૩

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ હિયતે દ્યવશોઽપિ સઃ ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દબ્રહ્માતિવર્તતે ॥ ૪૪ ॥

તે જ પૂર્વના અભ્યાસને લીધે તે અવશ્ય યોગ પ્રત્યે ખેંચાય છે. આ યોગનો જિજ્ઞાસુ પણ (સકામ વૈદિક કર્મો કરનારની સ્થિતિને) શબ્દબ્રહ્મને ઓળંગી જાય છે. ૪૪

પ્રયત્નાદ્યત્તમાનસ્તુ યોગી સંશુદ્ધકિલ્બિષઃ ।

અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૪૫ ॥

કાળજીથી યત્ન કરતાં પાપરહિત થયેલો તે યોગી અનેક જન્મે સિદ્ધ થયા પછી પરમ ગતિ પામે છે. ૪૫

તપસ્વિભ્યોઽધિકો યોગી

જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિકઃ ।

કર્મિભ્યશ્ચાધિકો યોગી

તસ્માદ્યોગી ભવાર્જુન ॥ ૪૬ ॥

આ યોગી તપસ્વીઓ કરતાં અધિક, જ્ઞાની-
ઓથી પણ અધિક અને (અસિદ્ધોત્તરાદિ) કર્મ-
કરનારાઓથી પણ અધિક મનાયો છે; માટે હે
અર્જુન ! તું યોગી થા. ૪૬

યોગિનામપિ સર્વેષાં મદ્રતેનાન્તરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્મજતે યો માં સ મે યુક્તતમો મતઃ ॥૪૭॥

સર્વ યોગીઓમાં પણ જે શ્રદ્ધાવાળો, મારામાં
બેઠાયલા અંતઃકરણ વડે મને ભજે છે, તેને મેં
શ્રેષ્ઠ યોગી માન્યો છે. ૪૭

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
'આત્મસંયમયોગ' નામના છઠ્ઠો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૭ મો-જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

મય્યાસક્તમનાઃ પાર્થ યોગં દુઙ્ગમ્દાશ્રયઃ ।

અસંશયં સમગ્રં માં યથા જ્ઞાસ્યસિ તચ્છૃણુ ॥ ૧ ॥

હે પાર્થ ! મારામાં મન લગાડી મારો આશ્રય
લઈ યોગ સાધતાં તું સંશયરહિત થઈને મને
સમગ્રપણે જે રીતે જાણી શકે તે સાંભળ. ૧

જ્ઞાનં તેઽહં સવિજ્ઞાનમિદં વક્ષ્યામ્યશેષતઃ ।

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

હું તને વિજ્ઞાન (અનુભવજ્ઞાન) સહિત આ
જ્ઞાન સંપૂર્ણ કરું છું. તેને જાણ્યા પછી આ
લોકમાં બીજું વિશેષ જાણવા જેવું બાકી રહેતું
નથી. ૨

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥ ૩ ॥

હજારો મનુષ્યોમાં કોઈક જ સિદ્ધિ મારે

ચત્ન કરે છે; અને ચત્ન કરતા સિદ્ધોમાં પણ
કેઈ જ મને સત્યસ્વરૂપે જાણે છે. ૩

ભૂમિરાપોઽનલો વાયુઃ સ્વં મનો બુદ્ધિરેવ ચ ।

અહંકાર ઇતીયં મે મિત્ત્વા પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥ ૪ ॥

પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, મન,
બુદ્ધિ અને અહંકાર-એમ આઠ પ્રકારે વિભાગ
પામેલી મારી આ પ્રકૃતિ છે. ૪

અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિં વિદ્ધિ મે પરામ્ ।

જીવભૂતાં મહાવાહો યયેદં ધાર્યતે જગત્ ॥ ૫ ॥

આ પ્રકૃતિ અપરા (જડ) છે, પણ હે મહા-
બાહો ! આથી બીજી મારી પરા-ચેતન પ્રકૃતિને
જીવરૂપ તું જાણુ, કે જેના વડે આ જગત ધારણ
કરાય છે. ૫

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

સર્વ ભૂતો આ (જે) પ્રકૃતિરૂપ ઉત્પત્તિસ્થાન
વાળાં છે, એમ તું જાણુ; અને સમગ્ર જગતનો
ઉત્પાદક તથા સંહારક હું છું. ૬

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા इव ॥ ૭ ॥

હે ધનંજય ! મારાથી અધિક શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી; દોરામાં મણુકાઓના સમૂહની પેઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયેલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રભાસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! જગમાં રસ હું છું. ચંદ્ર અને સૂર્યમાં તેજ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ (ૐકાર), આકાશમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું.

પુણ્યો ગન્ધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન અને તપસ્વીઓમાં તપ હું છું. ૯

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોત્તું સનાતન બીજ
(કારણ) તું મને બાણ; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને
તેજસ્વીઓત્તું તેજ હું છું. ૧૦

વલં બલવતાં ચાહં કામરાગવિવર્જિતમ્ ।
ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પભ ॥૧૧॥

કામ અને રાગ વિનાતું બળવાનોત્તું બળ હું
છું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પ્રાણીઓમાં રહેલો ધર્માતુરૂળ
જે કામ (અત્યપાન આદિની ઈચ્છા) તે પણ
હું છું. ૧૧

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।
મત્ત એવેતિ તાન્વિદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥૧૨॥

વળી સાત્ત્વિક, રાજસિક તથા તામસિક જે
ભાવો છે, તેઓ મારાથી જ ઊપજેલા છે એમ
તું બાણ. હું તેઓમાં નથી, પરંતુ તેઓ
મારામાં છે. ૧૨

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।
મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

આ સર્વ જગત આ ત્રિગુણમય ભાવોથી

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

હે ધનંજય ! મારાથી અધિક શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી; દોરામાં મણુકાઓના સમૂહની પેઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયેલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રભાસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! જગમાં રસ હું છું. ચંદ્ર અને સૂર્યમાં તેજ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ (ઐકાર), આકાશમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું.

પુણ્યો ગન્ધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન અને તપસ્વીઓમાં તપ હું છું. ૯

બીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોત્ સનાતન બીજ
(કારણ) તું મને બાણ; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને
તેજસ્વીઓત્ તેજ હું છું. ૧૦

વલં વલવતાં ચાહં કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પભ ॥૧૧॥

કામ અને રાગ વિનાતું બળવાનોતું બળ હું
છું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! પ્રાણીઓમાં રહેલો ધર્માનુકૂળ
જે કામ (અન્નપાન આદિની ઇચ્છા) તે પણ
હું છું. ૧૧

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત એવેતિ તાન્વિદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥૧૨॥

વળી સાત્ત્વિક, રાજસિક તથા તામસિક જે
ભાવો છે, તેઓ મારાથી જ બિપજેલા છે એમ
તું બાણ. હું તેઓમાં નથી, પરંતુ તેઓ
મારામાં છે. ૧૨

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્માવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નામિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

આ સર્વ જગત આ ત્રિગુણમય ભાવોથી

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિન્નિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

હે ધનંજય ! મારાથી અધિક શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી; દોરામાં મણુકાઓના સમૂહની પેઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયેલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રમાસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! જગમાં રસ હું છું. ચંદ્ર અને સૂર્યમાં તેજ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ (ૐકાર), આકાશમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું.

પુણ્યો ગન્ધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિપુ ॥ ૯ ॥

વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન અને તપસ્વીઓમાં તપ હું છું. ૯

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતોત્ સનાતન ધર્મ
(કારણ) તું મને બાણ; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને
તેજસ્વીઓત્ તેજ હું છું. ૧૦

બલં બલવતાં ચાહં કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પણ ॥૧૧॥

કામ અને રાગ વિનાતું બળવાનોતું બળ હું
છું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ગ્રાણીઓમાં રહેલો ધર્મોતુકૂળ
જે કામ (અન્નપાન આદિની ઇચ્છા) તે પણ
હું છું. ૧૧

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત એવેતિ તાન્વિદ્ધિ નત્વહં તેષુ તે મયિ ॥૧૨॥

વળી સાત્ત્વિક, રાજસિક તથા તામસિક જે
ભાવો છે, તેઓ મારાથી જ ઊપજેલા છે એમ
તું બાણ. હું તેઓમાં નથી, પરંતુ તેઓ
મારામાં છે. ૧૨

ત્રિમિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

આ સર્વ જગત આ ત્રિશુભ્ય ભાવોથી

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્કિન્નિદસ્તિ ધનંજય ।

મયિ સર્વમિદં પ્રીતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

હે ધનંજય ! મારાથી અધિક શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ નથી; દોરામાં મણુકાઓના સમૂહની પેઠે આ સર્વ મારામાં પરોવાયેલું છે. ૭

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રભાસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥ ૮ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! જગમાં રસ હું છું. ચંદ્ર અને સૂર્યમાં તેજ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ (ૐકાર), આકાશમાં શબ્દ અને પુરુષોમાં પુરુષત્વ હું છું.

પુણ્યો ગન્ધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ અને અગ્નિમાં તેજ હું છું; સર્વ પ્રાણીઓમાં જીવન અને તપસ્વીઓમાં તપ હું છું. ૯

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતાતુ સનાતન ધીજ
(કારણ) તું મને બાણ; બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ અને
તેજસ્વીઓતું તેજ હું છું. ૧૦

વલં બલવતાં ચાહં કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિરુદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પણ ॥૧૧॥

કામ અને રાગ વિનાતું બળવાનોતું બળ હું
છું. હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! ગ્રાણીઓમાં રહેલો ધર્માતુકૂળ
જે કામ (અન્નપાન આદિની ઈચ્છા) તે પણ
હું છું. ૧૧

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત એવેતિ તાન્વિદ્ધિ નત્વહં તેષુ તે મયિ ॥૧૨॥

વળી સાત્ત્વિક, રાજસિક તથા તામસિક જે
ભાવો છે, તેઓ મારાથી જ ઊપજેલા છે એમ
તું બાણ. હું તેઓમાં નથી, પરંતુ તેઓ
મારામાં છે. ૧૨

ત્રિમિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરેભિઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

આ સર્વ જગત આ ત્રિશુભ્ય ભાવોથી

મોહિત છે; (માટે) એઓથી પર અને વિકાર-
રહિત મને જાણતું નથી. ૧૩

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

કેમ કે મારી આ શુભમયી દૈવી માયા
ઓળંગવી મુશ્કેલ છે. જેઓ મારે જ શરણે
આવે છે, તેઓ આ માયાને ઓળંગે છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

માયાએ હરેલા જ્ઞાનવાળા, મૂઢ, પાપી અને
આસુરી લાવનો આશ્રય કરનારા અધમ પુરુષો
મારે શરણે આવતા નથી. ૧૫

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ચાર પ્રકારના પુણ્ય-
શાળી મનુષ્યો મને ભજે છે : આર્ત (દુઃખી),
જિજ્ઞાસુ, ધનની ઇચ્છાવાળો અને જ્ઞાની. ૧૬

તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકભક્તિર્વિશિષ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહંસ ચ મમ પ્રિયઃ ॥૧૭

તેઓમાં સદા (ધ્યાનમાં) જોડાઈ રહેનારો અને એકનિષ્ઠ ભક્તિવાળો જ્ઞાની ઉત્તમ છે; કેમ કે જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું અને તે મને અત્યંત પ્રિય છે. ૧૭

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥

એ બધાય ઉત્તમ છે; પરંતુ જ્ઞાની તો મારો આત્મા જ છે, એવો મારો મત છે; કેમ કે તે એકાગ્ર ચિત્તવાળો થઈ સર્વોત્તમ ગતિરૂપ મને જ આશ્રય કરી રહ્યો છે. ૧૮

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

બહુ જન્મોને અંતે (આ) બધું ‘વાસુદેવ જ છે’ એવા જ્ઞાનવાળો-જ્ઞાની મને પામે છે; તે મહાત્મા અતિ દુર્લભ છે. ૧૯

મોહિત છે; (માટે) એઓથી પર અને વિકાર-
રહિત મને જાણતું નથી. ૧૩

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

કેમ કે મારી આ ગુણમયી દૈવી માયા
ઓળંગવી મુશ્કેલ છે. જેઓ મારે જ શરણે
આવે છે, તેઓ આ માયાને ઓળંગે છે. ૧૪

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

માયાએ હરેલા જ્ઞાનવાળા, મૂઢ, પાપી અને
આસુરી ભાવનો આશ્રય કરનારા અધમ પુરુષો
મારે શરણે આવતા નથી. ૧૫

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ અર્જુન ! ચાર પ્રકારના પુણ્ય-
શાળી મનુષ્યો મને ભજે છે : આર્ત (દુઃખી),
જિજ્ઞાસુ, ધનની ઇચ્છાવાળો અને જ્ઞાની. ૧૬

તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્વિશિષ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહંસ ચ મમ પ્રિયઃ ॥૧૭

તેઓમાં સદા (ધ્યાનમાં) જોડાઈ રહેનારો
અને એકનિષ્ઠ ભક્તિવાળો જ્ઞાની ઉત્તમ છે; કેમ કે
જ્ઞાનીને હું અત્યંત પ્રિય છું અને તે મને
અત્યંત પ્રિય છે. ૧૭

ઉદારાઃ સર્વં એવૈતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ।

આસ્થિતઃ સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમાં ગતિમ્ ॥

એ બધાંય ઉત્તમ છે; પરંતુ જ્ઞાની તો મારો
આત્મા જ છે, એવો મારો મત છે; કેમ કે તે
એકાગ્ર ચિત્તવાળો થઈ સર્વોત્તમ ગતિરૂપ મને જ
આશ્રય કરી રહ્યો છે. ૧૮

બંદૂનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપદ્યતે ।

વાસુદેવઃ સર્વમિતિ સ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥૧૯॥

બહુ જન્મોને અંતે (આ) બધું ‘વાસુદેવ
જ છે’ એવા જ્ઞાનવાળો-જ્ઞાની મને પામે છે; તે
મહાત્મા અતિ દુર્લભ છે. ૧૯

કામૈસ્તૈસ્તૈહનજ્ઞાનાઃ પ્રપદ્યન્તેઽન્યદેવતાઃ ।

તં તં નિયમમાસ્થાય પ્રકૃત્યા નિયતાઃ સ્વયા ॥

તે તે કામનાઓ વડે હરાયેલા જ્ઞાનવાળા
અને પોતાની પ્રકૃતિ વડે બંધાયેલા (મનુષ્યો)
તે તે નિયમનો આશ્રય કરી બીજા દેવતાઓને
શરણે બાંધે છે. ૨૦

યો યો યાં યાં તનું ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચલાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥

જે જે મનુષ્ય જે જે સ્વરૂપની પૂજા (ભક્તિ)
શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવા ઇચ્છે છે, તેની તે તે સ્વરૂપ
વિષેની શ્રદ્ધાને હું દેઠ કરું છું. ૨૧

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિહિતાન્હિ તાન્ ॥

તે શ્રદ્ધાથી યુક્ત થઈ, તે તેનું આરાધન કરે
છે અને તે (દેવતા) દ્વારા મેં જ નિર્માણ કરેલા
ઇચ્છિત ભોગો પામે છે. ૨૨

અન્તવત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાન્તિ મદ્ભક્તા યાન્તિ મામપિ ।

પરંતુ તે અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓનું તે ક્ષણ
નાશવંત હોય છે; દેવોને પૂજનારા દેવોને પામે
છે, પણ મારા ભક્તો મને પામે છે. ૨૩

અવ્યક્તં વ્યક્તિમાપન્નં મન્યન્તે મામબુદ્ધયઃ ।

પરં ભાવમજાનન્તો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥

મારું સર્વોત્તમ નિર્વિકાર સ્વરૂપ નહિ
બાણતા અજ્ઞાનીઓ, અપ્રકટ એવા મને પ્રકટ
થયેલો માને છે. ૨૪

નાહં પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃતઃ ।

મૂઢોઽયં નામિજાનાતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥

યોગમાયાથી ઢંકાયેલો હું સર્વને પ્રત્યક્ષ
નથી, (તેથી) આ મૂઢલોક અજ્ઞાનના અને
અવિનાશી મને સંપૂર્ણ બાણતા નથી. ૨૫

વેદાહં સમતીતાનિ વર્તમાનાનિ ચાર્જુન ।

ભવિષ્યાણિ ચ ભૂતાનિ માંતુ વેદ ન કશ્ચન ॥ ૨૬

હે અર્જુન ! ભૂતકાળનાં, વર્તમાનકાળનાં
તથા ભવિષ્યકાળનાં (અર્થાં) ભૂતોને હું બાણ

છું; પરંતુ મને કોઈ બાણું નથી. ૨૬

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥ २७ ॥

હે શત્રુઓને તપાવનાર ભરતવંશી ! ઇચ્છા અને દ્વેષથી ઉત્પન્ન થતાં (રાગદ્વેષાદિ) જોડકાંના મોહ વડે સર્વ પ્રાણીઓ સૃષ્ટિમાં અત્યંત મોહ પામે છે. ૨૭

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां ददत्रताः ॥ २८ ॥

પરંતુ જે પુણ્યકર્મવાળા મનુષ્યોનું પાપ નાશ પામ્યું હોય છે, તેઓ (રાગદ્વેષાદિ) જોડકાંના મોહથી છૂટી દદત્રતવાળા થઈ મને ભજે છે.

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

જેઓ મારો આશ્રય કરી ઘડપણ તથા મરણથી છૂટવા યત્ન કરે છે, તેઓ તે બ્રહ્મને, અધ્યાત્મને તથા સમગ્ર કર્મને સંપૂર્ણ જાણે છે.

સાધિભૂતાધિદેવં માં સાધિયજ્ઞં ચ યે વિદુઃ ।
પ્રયાણકાલેઽપિ ચ માં તે વિદુર્યુક્તચેતસઃ ॥૩૦॥

જેઓ અધિભૂત, અધિદૈવ અને અધિયજ્ઞ સહિત મને બાણે છે, તે (મારામાં) જોડાયેલા ચિત્તવાળા પુરુષો મરણકાળે પણ મને બાણે છે, મારામાં લીન અને છે. ૩૦

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-

र्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્

ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે

‘જ્ઞાનવિજ્ઞાનયોગ નામનો સાતમો અધ્યાય સંપૂર્ણ’

અધ્યાય ૮મો-અક્ષરબ્રહ્મયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

કિં તદ્બ્રહ્મ કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ।
અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥૧॥

હે પુરુષોત્તમ ! તે બ્રહ્મ શું ? અધ્યાત્મ શું ?
કર્મ શું ? અધિભૂત શું ? અને અધિદૈવ શું
કહેવાય છે ? ૧

અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽત્ર દેહેઽસ્મિન્મધુસૂદન ।
પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્ઞેયોઽસિ નિયતાત્મભિઃ ॥૨॥

હે મધુસૂદન ! આ શરીરમાં અધિયજ્ઞ કોણ
(અને) કયા પ્રકારે છે ? તથા વશ ચિત્તવાળાઓ
મરણકાળે આપને કેવી રીતે બાંધે છે ? ૨

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।
ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજ્ઞિતઃ ॥૩॥

નાશરહિત શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ બ્રહ્મ છે. (તેનો) સ્વભાવ અધ્યાત્મ કહેવાય છે; અને પ્રાણીમાત્રને ઉત્પન્ન કરનારી સૃષ્ટિક્રિયા તે કર્મ કહેવાય છે. ૩

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।

અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહભૂતાં વર ॥ ૪ ॥

નાશવંત પદાર્થ અધિભૂત છે, પુરુષ (ચૈતન્ય-અધિષ્ઠાતા) અધિદેવ છે; તથા હે દેહધારી-ઓમાં શ્રેષ્ઠ! હું (વાસુદેવ) જ આ દેહમાં અધિ-યજ્ઞ છું. ૪

અન્તકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૫ ॥

જે અંતકાળે મારું જ સ્મરણ કરતો શરીર છોડી જાય છે, તે મારો (ઈશ્વર)ભાવ પામે છે, એમાં સંશય નથી. ૫

યં યં વાપિ સ્મરન્માત્રં ત્યજત્યન્તે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્ભાવમાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અથવા હે કૌંતેય! મનુષ્ય અંતકાળે જે જે

અધ્યાય ૮મો-અક્ષરબ્રહ્મયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્ચુન બોલ્યો :

કિં તદ્વદ્ધ કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ।

અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥ ૧ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! તે બ્રહ્મ શું ? અધ્યાત્મ શું ?
કર્મ શું ? અધિભૂત શું ? અને અધિદૈવ શું
કહેવાય છે ? ૧

અધિયજ્ઞઃ કથં કોઽત્ર દેહેઽસ્મિન્મધુસૂદન ।

પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્ઞેયોઽસિ નિયતાત્મભિઃ ॥ ૨ ॥

હે મધુસૂદન ! આ શરીરમાં અધિયજ્ઞ કોણ
(અને) કયા પ્રકારે છે ? તથા વશ ચિત્તવાળાઓ
મરણકાળે આપને કેવી રીતે બાંધે છે ? ૨

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મમુચ્યતે ।

ભૂતભાવોઽવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજિતઃ ॥ ૩ ॥

નાશરહિત શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ બ્રહ્મ છે. (તેનો) સ્વભાવ અધ્યાત્મ કહેવાય છે; અને પ્રાણીમાત્રને ઉત્પન્ન કરનારી સૃષ્ટિક્રિયા તે કર્મ કહેવાય છે. ૩

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।
અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહભૃતાં વર ॥ ૪ ॥

નાશવંત પદાર્થ અધિભૂત છે, પુરુષ (ચૈતન્ય-અધિક્ષાતા) અધિદેવ છે; તથા હે દેહધારી-ઓમાં શ્રેષ્ઠ! હું (વાસુદેવ) જ આ દેહમાં અધિ-યજ્ઞ છું. ૪

અન્તકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ।
યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૫ ॥

જે અંતકાળે મારું જ સ્મરણ કરતો શરીર છોડી જાય છે, તે મારો (ઈશ્વર)ભાવ પામે છે, એમાં સંશય નથી. ૫

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યજત્યન્તે કલેવરમ્ ।
તંતમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્ભાવભાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અથવા હે કૌન્તેય! મનુષ્ય અંતકાળે જે જે

પદાર્થને યાદ કરતો શરીર છોડે છે, તેને તેને જ તે પામે છે; (કેમ કે) હંમેશ તે પદાર્થની ભાવનાવાળો તે હોય છે. ૬

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।
મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્મામેવૈષ્યસ્યસંશયમ્ ॥ ૭ ॥

માટે સર્વ કાળે તું મારું સ્મરણ કર અને યુદ્ધ કર. મારામાં અર્પણ કરેલાં મન-બુદ્ધિવાળો તું ચોક્કસ મને જ પામીશ. ૭

અભ્યોસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।
પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિન્તયન્ ॥ ૮ ॥

હે કુંતીપુત્ર ! અભ્યાસયોગથી યુક્ત અને બીજે નહિ જનારા ચિત્ત વડે ચિંતન કરતો (મનુષ્ય) પરમ દિવ્ય પુરુષ-પરબ્રહ્મને પામે છે. ૮

કવિં પુરાણમનુશાસિતાર-
મણોરણીયાંસમનુસ્મરેઘઃ ।

સર્વસ્ય ધાતારમચિન્ત્યરૂપ-
માદિત્યવર્ણ તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૯ ॥

પ્રયાણકાલે મનસાચલેન
ભક્ત્યા યુક્તો યોગવલેન ચૈવ ।

બ્રુવોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્
સ તં પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥૧૦॥

સર્વજ્ઞ, પુરાણ (અનાદિ), સર્વના નિયંતા,
અતિ સૂક્ષ્મ, સર્વના ધારક-પોષક, અચિંત્ય
રૂપવાળા, સૂર્ય સમાન વર્ણવાળા અને (અજ્ઞાન-
રૂપ) અંધકારથી દૂર એવા પરમ પુરુષ-પરમેશ્વરતુ,
જે ચિંતન કરે છે તે મરણકાળે ભક્તિ તથા
યોગબળથી યુક્ત રહી અચળ મન વડે એ
ભમ્ભરની વચ્ચે પ્રાણને સારી રીતે રથાપી પરમ
દિવ્ય પુરુષ-પરબ્રહ્મને પામે છે. ૯, ૧૦

યદક્ષરં વેદવિદો વદન્તિ
વિશન્તિ યદ્યતયો વીતરાગાઃ ।

યદિચ્છન્તો વ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ
તત્તે પદં સંગ્રહેણ પ્રવક્ષ્યે ॥૧૧॥

વેદવેદાઓ જેને અક્ષર-અવિનાશી કહે છે.

રાગરહિત ચતિઓ જેમાં પ્રવેશ કરે છે (અને) જેને ઇચ્છનારા અહ્યર્થ પાળે છે, તે પદ હું તને ટૂંકમાં કહું છું. ૧૧

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

मूल्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् १२
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

સર્વ (ઇન્દ્રિયરૂપી) દરવાજા વશ કરી, મનને હૃદયમાં રોકી, પોતાના પ્રાણને મસ્તકે અહ્યર્થમાં સ્થાપી, યોગધારણાને આશ્રય કરનારો જે પુરુષ, ‘ૐ’ એવા એકાક્ષર અહ્યનું ઉચ્ચારણ કરતો અને મારું સ્મરણ કરતો દેહ ત્યજી મરણ પામે છે, તે પરમ ગતિ પામે છે. ૧૨, ૧૩

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।

तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ૧૪

હે અર્જુન ! જે નિરંતર ખીજમાં ચિત્ત નહિ રાખતો નિત્ય મારું સ્મરણ કરે છે, તે નિત્ય-યુક્ત યોગીને હું સુલભ છું. ૧૪

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલયમશાશ્વતમ્ ।

નાપ્નુવન્તિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિં પરમાં ગતાઃ ॥૧૫

પરમ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ પામેલા મહાત્માઓ,
મને પામી દુઃખના સ્થાનરૂપ અને નાશવંત
પુનર્જન્મને પામતા નથી. ૧૫

આબ્રહ્મભુવનાલ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ ક્રોન્તેય પુનર્જન્મ ન વિચતે ॥૧૬॥

હે અર્જુન ! બ્રહ્મલોક સુધીના જે સર્વ લોક છે
તે સર્વ લોકને પામવાથી (પણ મનુષ્ય) ફરી
સંસારમાં આવે છે, પરંતુ હે કુંતીપુત્ર ! -મને
પામી ફરી જન્મ થતો નથી. ૧૬

સહસ્રયુગપર્યન્તમહર્યદ્વલ્લગ્નો વિદુઃ ।

રાત્રિ યુગસહસ્રાન્તાં તેઽહોરાત્રિવિદો જનાઃ ॥૧૭॥

હજાર યુગ સુધીનો બ્રહ્માનો જે દિવસ
છે અને હજાર યુગ સુધીની રાત્રિ છે, તેને
જેઓ જાણે છે, તેઓ દિવસ-રાત્રિ (ના પ્રમાણ)-
ને જાણનારા છે. ૧૭

અવ્યક્તાદ્યત્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવન્ત્યહરાગમે ।

રાગ્યાગમે પ્રલીયન્તે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥ ૧૮ ॥

(બ્રહ્માને) દિવસ આવતાં સર્વ વ્યક્તિઓ અવ્યક્તથી ઉત્પન્ન થાય છે અને રાત્રિ આવતાં તે જ અવ્યક્ત નામવાળામાં લય પામે છે. ૧૮

ભૂતગ્રામઃ સ एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

રાગ્યાગમેઽવશઃ પાર્થ પ્રભવત્યહરાગમે ॥ ૧૯ ॥

હે અર્જુન ! તે જ આ પ્રાણીઓનો સમૂહ પ્રકટી પ્રકટી (બ્રહ્માની) રાત્રિ આવતાં પરવશ થઈ લય પામે છે અને દિવસ આવતાં ઉત્પન્ન થાય છે.

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।

યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

પરંતુ તે અવ્યક્તથી બુદ્ધો બીજો જે અવ્યક્ત સનાતન ભાવ છે, તે સર્વ ભૂતો નાશ પામવા છતાં નાશ પામતો નથી. ૨૦

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તન્તે તદ્ધામ પરમં સમ ॥ ૨૧ ॥

એ અવ્યક્ત ‘અક્ષર’ એમ કહેવાય છે.

અને તેને (શ્રુતિઓ) પરમ ગતિ કહે છે; જેને પામી શાનીઓ (સંસારમાં) પાછા ફરતા નથી, તે મારું પરમ ધામ છે. ૨૧

પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ ભક્ત્યા લભ્યસ્ત્વનન્યયા ।
યસ્યાન્તસ્થાનિ ભૂતાનિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ॥૨૨॥

હે પાર્થ ! ભૂતો જેની અંદર રહ્યાં છે અને જેના વડે આ સર્વ વ્યાપેલું છે, તે ‘પરમ પુરુષ’ તો અનન્ય ભક્તિ વડે પ્રાપ્ત કરાય છે. ૨૨

યત્ર કાલે ત્વનાવૃત્તિમાવૃત્તિં ચૈવ યોગિનઃ ।
પ્રયાતા યાન્તિ તં કાલં વક્ષ્યામિ ભરતર્ષભ ॥૨૩॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! જે કાળે (માગે) મરેલા યોગીઓ પાછા આવતા નથી તથા (જે કાળે મરેલા) પાછા આવે છે, તે કાળ હું કહું છું. ૨૩

અગ્નિર્જ્યોતિરહઃ શુક્લઃ ષપ્માસા ઉત્તરાયણમ્ ।
તત્ર પ્રયાતા ગચ્છન્તિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥૨૪॥

જે કાળમાં મનુષ્યના મનમાં સ્થૂળ પદાર્થોની કામના રહી ન હોય અને તેમનાથી પર-ઉત્તર જવાની ભાવના હોય, તેમ જ વાદળોથી

રહિત છ મહિનાના શુદ્ધ દિવસ જેવી તથા ધુમાડા-
રહિત અગ્નિ જેવી આત્મપ્રકાશવાળી નિર્મળતા
પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે શરીરનો ત્યાગ કરનાર
બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રહ્મલાવને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ ષણ્માસા દક્ષિણાયનમ્ ।
તત્ર ચાન્દ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥૨૫॥

અને જે કાળે મનુષ્યમાં સકામ પ્રવૃત્તિ
પ્રત્યે વલણ હોય, કામનાઓનો ધુમાડો તથા
અજ્ઞાનના અંધકારની રાત્રિ હોય, વાદળોવાળા છ
મહિનાના જેવું મન સંશયગ્રસ્ત હોય, ત્યારે
ચંદ્રમા સમાન પરપ્રકાશિત વિષયોમાં અંતરેલો
અપૂર્ણ કામનાવાળો યોગી સ્વપ્રકાશને પ્રાપ્ત ન કરતાં
મરણ પછી કામનાઓને લઈ પાછો ફરે છે. ૨૫

શુક્લકૃષ્ણે ગતી હ્યેતે જગતઃ શાશ્વતે મતે ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्तते पुनः ॥ २६ ॥

કેમ કે જગતની આ શુદ્ધ અને કૃષ્ણ ગતિઓ
નિત્ય મનાયલી છે; એકથી પાછો આવતો નથી અને
બીજીથી ફરી (સંસારમાં) પાછો આવે છે. ૨૬

નૈતે સુતી પાર્થ જાનન્યોગી મુહ્યતિ કશ્ચન ।
 તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યોગયુક્તો ભવાર્જુન ॥ ૨૭ ॥
 હે પાર્થ ! આ બન્ને માગોને જાણુતો કોઈ
 યોગી મોહ પામતો નથી; માટે હે અર્જુન ! તું
 સર્વ કાળે યોગયુક્ત થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃસુ ચૈવ
 દાનેષુ યત્પુણ્યફલં પ્રદિષ્ટમ્ ।

અત્યેતિ તત્સર્વમિદં વિદિત્વા
 યોગી પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥ ૨૮ ॥

આ વસ્તુ જાણ્યા પછી યોગી વેદોમાં,
 યજ્ઞોમાં, તપોમાં તથા દાનોમાં જે પુણ્યનું ફળ
 કહ્યું તે સર્વ આજોગી જાણ છે અને સનાતન
 શ્રેષ્ઠ સ્થાન પામે છે. ૨૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
 श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः

• એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
 ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
 ‘અક્ષરબ્રહ્મયોગ’ નામનો આઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

રહિત છ મહિનાના શુદ્ધ દિવસ જેવી તથા ધુમાડા-
રહિત અગ્નિ જેવી આત્મપ્રકાશવાળી નિર્મળતા
પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે શરીરનો ત્યાગ કરનાર
બ્રહ્મજ્ઞાની બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५ ॥

અને જે કાળે મનુષ્યમાં સકામ પ્રવૃત્તિ
પ્રત્યે વક્ષણ હોય, કામનાઓનો ધુમાડો તથા
અજ્ઞાનના અંધકારની રાત્રિ હોય, વાદળોવાળા છ
મહિનાના જેવું મન સંશયગ્રસ્ત હોય, ત્યારે
ચંદ્રમા સમાન પરપ્રકાશિત વિષયોમાં અંતર્યેક્ષો
અપૂર્ણ કામનાવાળો યોગી સ્વપ્રકાશને પ્રાપ્ત ન કરતાં
મરણ પછી કામનાઓને લઈ પાછો ફરે છે. ૨૫
शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।

एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्तते पुनः ॥ २६ ॥

કેમ કે જગતની આ શુક્લ અને કૃષ્ણ ગતિઓ
નિત્ય મનાયલી છે; એકથી પાછો આવતો નથી અને
બીજીથી ફરી (સંસારમાં) પાછો આવે છે. ૨૬

નૈતે સૂતી પાર્થ જાનન્યોગી મુહ્યતિ કચ્ચન ।
તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ યોગયુક્તો ભવાર્જુન ॥ ૨૭ ॥

હે પાર્થ ! આ બંને ભાગોને બાણુતો કોઈ
યોગી મોઢ પામતો નથી; માટે હે અર્જુન ! તું
સર્વ કાળે યોગયુક્ત થા. ૨૭

વેદેષુ યજ્ઞેષુ તપઃસુ ચૈવ
દાનેષુ યત્પુણ્યફલં પ્રદિષ્ટમ્ ।

અત્યેતિ તત્સર્વમિદં વિદિત્વા

યોગી પરં સ્થાનમુપૈતિ ચાદ્યમ્ ॥ ૨૮ ॥

આ વસ્તુ બાણુયા પછી યોગી વેદોમાં,
યજ્ઞોમાં, તપોમાં તથા દાનોમાં જે પુણ્યતું ફળ
કહ્યું તે સર્વ યોગી બાણુ છે અને સનાતન
શ્રેષ્ઠ સ્થાન પામે છે. ૨૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
'અક્ષરબ્રહ્મયોગ' નામનો આઠમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧ મો-રાજવિદ્યારાજગુહ્યયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनम्रयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञાત્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥૧

દ્રેષરહિત એવા તને હું આ ગુહ્યમાં ગુહ્ય
અનુભવયુક્ત જ્ઞાન કહું છું. તેને જાણીને તું
અકલ્યાણથી મુક્ત થઈશ. ૧

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

આ જ્ઞાન (બધી) વિદ્યાઓનો રાજ, (બધાં)
રહસ્યોનો રાજ, સૌથી શ્રેષ્ઠ પવિત્ર, શ્રેષ્ઠ ધર્મયુક્ત
પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી શકાય એવું, આચરણમાં
મૂકવું સહેલું અને અવિનાશી છે. ૨

अश्रद्धानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।

अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

હે અશ્રદ્ધાના તપાવનાર ! આ ધર્મમાં શ્રદ્ધા
વિનાના મનુષ્યો મને ન પામતાં મૃત્યુરૂપ સંસાર-

ના માર્ગમાં ભ્રમ્યા કરે છે. ૩

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ।

મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહં તેષ્વવસ્થિતઃ ॥૪॥

મારા અવ્યક્ત સ્વરૂપ વડે આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે; સર્વ ભૂતો મારામાં રહેલાં છે, પણ હું તેઓમાં રહેલો નથી. ૪

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પश्य मे योगमैश्वरम् ।

ભૂતભૃન્ન ચ ભૂતસ્થો સમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥૫॥

વળી બધાં ભૂતો મારામાં રહેલાં નથી (એમ પણ કહેવાય). મારું ઐશ્વર્યયુક્ત યોગબળ તું જો ! ભૂતોને ઉત્પન્ન કરતો તથા ભૂતોને ધારણ કરતો મારો આત્મા ભૂતોમાં રહેલો નથી. ૫

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।

तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥૬॥

જેમ બધે ગતિ કરતો મહાન વાયુ આકાશ-માં હમેશ રહેલો છે, તેમ સર્વ ભૂતોને તું મારામાં રહેલાં બાણ. ૬

હે કુંતીના પુત્ર! મારી અધ્યક્ષતાને લીધે
(મારી દષ્ટિ નીચે) પ્રકૃતિ, જડ-ચેતન સહિત
જગતને ઉત્પન્ન કરે છે; આ કારણથી જગતનું
ચક્ર ફર્યા કરે છે. ૧૦

અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પરં ભાવમજાનન્તો મમ ભૂતમહેશ્વરમ્ ॥૧૧॥

મારા પરમ ભાવને ન જાણનારા મૂઢ લોકો
મનુષ્યશરીરમાં રહેલા સમસ્ત ભૂતોના ઈશ્વર એવા
મારી અવજ્ઞા કરે છે. ૧૧

મોઘાશા મોઘકર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતાઃ ॥૧૨॥

આવા વ્યર્થ આશાવાળા, વ્યર્થ કર્મવાળા,
વ્યર્થ જ્ઞાનવાળા અને વિપરીત બુદ્ધિના લોકો મારી
રાક્ષસી, આસુરી અને મોહ પમાડનારી પ્રકૃતિને
આશ્રય લેનારા હોય છે. ૧૨

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈવીં પ્રકૃતિમાશ્રિતાઃ ।

મંજન્ત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥૧૩॥

પરંતુ હે અર્જુન! મહાત્મા પુરુષો તો દૈવી

પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈ મને સર્વ ભૂતોના આદિ કારણ અને અવિનાશી સ્વરૂપે જાણીને અનન્ય મનથી ભજે છે. ૧૩

સતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દૃઢવ્રતાઃ ।

નમસ્યન્તશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥૧૪॥

(મારી પ્રાપ્તિ માટે) યત્ન કરતા તેઓ દૃઢ વ્રત ધારણ કરીને સતત મારું કીર્તન કરતા અને મને નમસ્કાર કરતા સદા મારામાં જોડાયેલા રહી મારી ઉપાસના કરે છે. ૧૪

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજન્તો મામુપાસતે ।

એકત્વેન પૃથક્ત્વેન વહુધા વિશ્વતોમુખમ્ ॥૧૫॥

વળી બીજાઓ જ્ઞાનયજ્ઞથી મારું યજ્ઞન કરતા મને ઉપાસે છે. હું સર્વત્ર સર્વરૂપે રહેલો છું. એવા મારી કેટલાક લોકો એકત્વભાવથી અદ્વૈતરૂપે, કેટલાક ભેદભાવથી દ્વૈતરૂપે અને કેટલાક વિવિધ પ્રકારે અનેક રૂપે ઉપાસના કરે છે. ૧૫

અહં ક્રતુરહં યજ્ઞઃ સ્વધાહમહમૌપધમ્ ।

મન્ત્રોઽહમહમેવાજ્યમહમગ્નિરહં હુતમ્ ॥૧૬॥

હું (શ્રીત) યજ્ઞ છું, હું (સ્માર્ત) યજ્ઞ છું;
(પિતૃઓને અર્પણ કરાતું) સ્વધા (અન્ન) હું
કું, હું ઔષધ છું, હું મંત્ર છું, હું ઘી છું, હું
અગ્નિ છું અને હોમવાની વસ્તુ પણ હું જ છું. ૧૬

પિતાહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ ।

વેદ્યં પવિત્રમૌંકાર ક્લક્ષ્ણામ યજુરેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

આ જગતનો પિતા, માતા, ધાતા (કર્મક્ષણ
આપનાર) અને પિતામહ હું છું; બાણવા યોગ્ય,
પવિત્ર, ઔંકાર, ક્લક્ષ્ણામ, સામવેદ અને યજુર્વેદ
પણ હું જ છું. ૧૭

ગતિર્મર્તા પ્રભુઃ સાક્ષી નિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ।

પ્રભવઃ પ્રલયઃ સ્થાનં નિધાનં બીજમવ્યયમ્ ॥ ૧૮ ॥

સર્વની ગતિ, પોષણકર્તા, પ્રભુ, સાક્ષી, રહે-
ઠાણ, શરણ, સુહૃદ, ઉત્પત્તિ, પ્રલય, સ્થિતિ,
નિધાન (આધાર) તથા અવિનાશી બીજ હું છું.

તપામ્યહમહં વર્ષં નિગૃહ્ણામ્યુત્સૃજામિ ચ ।

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસચાહમર્જુન ॥ ૧૯ ॥

હું (સૂર્યરૂપે) તપું છું, વરસાદં રોકું છું

તથા વરસાદ વરસાવું છું; અને હે અર્જુન!
અમૃત તથા મૃત્યુ, સત્ ને અસત્ હું જ છું. ૧૯

ત્રૈવિદ્યા માં સોમયાઃ પૂતપાપા
યજ્ઞૈરિદ્ધા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થયન્તે ।

તે પુણ્યમાસાઘ સુરેન્દ્રલોક-

મશ્નન્તિ દિવ્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥૨૦॥

ત્રણ વેદ જાણનારા તથા સોમ પીનારા
નિષ્પાપ મનુષ્યો, યજ્ઞો વડે મને પૂજી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ
ઈચ્છે છે; તેઓ પુણ્યના ક્ષણકે ઇંદ્રલોકને પામી
સ્વર્ગમાં દેવતાઓના દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે. ૨૦

તે તં શ્રુત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં

ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશન્તિ ।

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना

गतागतं कामकामा लभन्ते ॥२१॥

તે વિશાળ સ્વર્ગલોક ભોગવી પુણ્ય ખૂટે છે,
ત્યારે તેઓ મનુષ્યલોક પામે છે; એમ (સકામ)
વેદધર્મનો આશ્રય કરનારા અને વિષયોને ઇચ્છતા
(મનુષ્યો) ગમન-આગમન પામે છે. ૨૧

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥૨૨

જેઓ અનન્ય ભાવે મારું ચિંતન કરતા મને
નિઃકામ ભાવથી ઉપાસે છે, તે નિત્ય (મારામાં)
જોડાયલાઓના યોગ (અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ) તથા
ક્ષેમ(પ્રાપ્તિની રક્ષા)નો ભાર હું ઉઠાવું છું. ૨૨
યેઽપ્યન્યદેવતા ભક્તા યજન્તે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।

તેઽપિ મામેવ કૌન્તેય યજન્ત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥૨૩॥

હે કુંતીપુત્ર ! જે ભક્તો શ્રદ્ધાથી યુક્ત થઈ
બીજા દેવતાઓને પૂજે છે, તેઓ પણ અવિધિ-
પૂર્વક મને જ પૂજે છે. ૨૩

અહં हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥૨૪॥

કારણ કે સર્વ યજ્ઞોનો ભોક્તા અને પ્રભુ હું જ
છું; આમ જેઓ મને સત્યસ્વરૂપે જાણતા નથી, આથી
તેઓ (બીજાને ઉપાસી સંસારમાં) પડે છે. ૨૪

यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितॄव्रताઃ ।

भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम्

દેવોનું વ્રત કરનારા દેવોને પામે છે, પિતૃઓનું
વ્રત કરનારા પિતૃઓને પામે છે, ભૂતોને પૂજનારા
ભૂતોને પામે છે અને મને પૂજનારા મને પામે છે.

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ ૨૬ ॥

જે મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ લક્ષિતથી
આપે છે, તે શુદ્ધ ચિત્તવાળાનું લક્ષિતપૂર્વક
આપેલું હું સ્વીકારું છું. ૨૬

યત્કરોષિ યદશ્રાસિ યજ્જુહોષિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌન્તેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ ૨૭ ॥

હે કુંતીપુત્ર! તું જે કરે છે, જે ખાય છે,
જે હોમે છે, જે આપે છે, જે તપ કરે છે, તે
મને અર્પણ કર. ૨૭

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષ્યસે કર્મબન્ધનૈઃ ।

સંન્યાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપૈવ્યસિ ॥ ૨૮ ॥

એમ તું શુભાશુભ ફળવાળાં કર્મબંધનોથી
છૂટીશ અને સંન્યાસયોગ(કર્મફળત્યાગ)થી યુક્ત
ચિત્તવાળો તું સંપૂર્ણ મુક્ત થઈ મને પામીશ. ૨૮

સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે ભજન્તિ તુ માં મત્સ્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

હું સર્વ ભૂતોમાં સમાન છું, મારો (કોઈ) દ્વેષપાત્ર નથી કે પ્રિય નથી; તોપણ જેઓ મને ભક્તિથી ભજે છે, તેઓ મારામાં છે અને હું પણ તેઓમાં છું. ૨૯

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્ ।

સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥૩૦

અતિશય દુરાચારી પણ ખીજાને નહિ ભજતો જો મને ભજે તો તેને ઉત્તમ જ માનવો; કારણ કે તે ઉત્તમ નિશ્ચયવાળો થયો છે. ૩૦

શ્ચિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિ નિગચ્છતિ ।

કૌન્તેય પ્રતિ જાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્પતિ ॥૩૧

તે જલદી ધર્માત્મા થાય છે અને શાંતિ પામે છે; હે કુંતીપુત્ર! તું નિશ્ચય બાણ કે ‘મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી.’ ૩૧

માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ ।

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ॥

કેમ કે હે પાર્થ ! ગમે તેવા પાપયોનિવાળા
હોય અથવા સ્ત્રીઓ, વેશ્યો કે શૂદ્રો હોય, તેઓ
પણ મારો આશ્રય કરી પરમ ગતિ પામે છે. ૩૨
કિં પુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા મક્તા રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય મજસ્વ મામ્ ॥૩૩

તો પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણો, ભક્તો તથા રાજર્ષીઓ
પરમ ગતિ પામે એમાં કહેવું જ શું ? માટે અનિત્ય
અને સુખરહિત આ લોકને પામી તું મને ભજ.

મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈવ્યસિ યુક્તૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥૩૪॥

તું મારામાં મનવાળો, મારો ભક્ત તથા
મને પૂજનારો થા અને મને નમસ્કાર કર, એમ
મારામાં અંતઃકરણને જોડી મારા પરાયણ થયેલો
તું મને જ પામીશ. ૩૪

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥૧॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદવિષે 'રાજ-
વિદ્યારાજગુહ્યયોગ' નામનો નવમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૦ મો-વિભૂતિયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

ભૂય એવ મહાબાહો શ્રુણુ મે પરમં વચઃ ।

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥૧॥

હે મહાબાહો ! ફરી પણ મારું પરમ વચન
તું સાંભળ; મારા પર પ્રેમમય અનેલા તને હું
એ તારા હિતની ઇચ્છાથી કહીશ. ૧

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।

અહમાદિર્હિ દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥૨॥

મહર્ષિઓ કે દેવો મારી ઉત્પત્તિને બાણુતા
નથી; કેમ કે હું દેવો અને મહર્ષિઓનો સર્વ
પ્રકારે આદિ છું. ૨

યો મામજમનાદિં ચ વેત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે મને અજન્મા, અનાદિ અને લોકોના
મહેશ્વરરૂપે બાણુ છે, તે મનુષ્યોમાં મૂઢતારહિત
હોઈ સર્વ પાપોથી છૂટે છે. ૩

કેમ કે હે પાર્થ ! ગમે તેવા પાપયોનિવાળા
હોય અથવા સ્ત્રીઓ, વેશ્યો કે શૂદ્રો હોય, તેઓ
પણ મારો આશ્રય કરી પરમ ગતિ પામે છે. ૩૨
કિં પુનર્બ્રહ્મિણાઃ પુણ્યા ભક્તા રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥૩૩॥

તો પછી પવિત્ર બ્રાહ્મણો, ભક્તો તથા રાજર્ષીઓ
પરમ ગતિ પામે એમાં કહેવું જ શું ? માટે અનિત્ય
અને સુખરહિત આ લોકને પામી તું મને ભજ,
મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈવ્યસિ યુક્તૈવમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥ ૩૪ ॥

તું મારામાં મનવાળો, મારો ભક્ત તથા
મને પૂજનારો થા અને મને નમસ્કાર કર, એમ
મારામાં અંતઃકરણને જોડી મારા પરાયણ થયેલો
તું મને જ પામીશ. ૩૪

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥૧॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદવિષે 'રાજ-
વિદ્યારાજગુહ્યયોગ' નામનો નવમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૦ મો-વિભૂતિયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

ભૂય એવ મહાબાહો શ્રુણુ મે પરમં વચઃ ।

યત્તેઽહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥૧॥

હે મહાબાહો ! ફરી પણ મારું પરમ વચન
તું સ્નાન; મારા પર પ્રેમમય અનેલા તને હું
એ તારા હિતની ઇચ્છાથી કહીશ. ૧

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।

અહમાદિહિં દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥૨॥

મહર્ષિઓ કે દેવો મારી ઉત્પત્તિને જાણતા
નથી; કેમ કે હું દેવો અને મહર્ષિઓનો સર્વ
પ્રકારે આદિ છું. ૨

યો મામજમનાદિં ચ વેત્તિ લોકમહેશ્વરમ્ ।

અસંમૂઢઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

જે મને અજન્મા, અનાદિ અને લોકોના
મહેશ્વરરૂપે જાણે છે, તે મનુષ્યોમાં મૂઢતારહિત
હોઈ સર્વ પાપોથી છૂટે છે. ૩

બુદ્ધિજ્ઞાનમસંમોહઃ ક્ષમા સત્યં દમઃ શમઃ ।

સુખં દુઃખં ભવોઽભાવો મયં ચામયમેવ ચ ॥૪॥

અહિંસા સમતા તુષ્ટિસ્તપો દાનં યશોઽયશઃ ।

ભવન્તિ ભાવા ભૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગ્વિધાઃ ॥૫॥

બુદ્ધિ, જ્ઞાન, મોહરહિતપણું, ક્ષમા, સત્ય, દમ (ઈન્દ્રિયનિગ્રહ), શમ (મનોનિગ્રહ), સુખ, દુઃખ, ઉત્પત્તિ, નાશ, લય, અલય, અહિંસા, સમભાવ, સંતોષ, તપ, દાન, યશ અને અયશ-આ પ્રાણીઓના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના ભાવો મારાથી જ થાય છે. ૪,૫

મહર્ષયઃ સપ્ત પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ।

મદ્ભાવા માનસા જાતા યેષાં લોકે ઇમાઃ પ્રજાઃ ॥૬॥

મારામાં ભાવવાળા સાત મહર્ષિઓ અને તેમની પૂર્વેના ચાર સનકાદિ તથા ચૌદ મનુષ્યો મારા મનથી ઉત્પન્ન થયેલા છે અને લોકમાં આ બધી તેમની જ પ્રજા છે. ૬

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

સોઽવિકમ્પેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥૭॥

જે મારી આ વિભૂતિ તથા યોગને બરાબર જાણે છે, તે અવિચળ યોગથી યુક્ત થાય છે, એમાં સંશય નથી. ૭

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥૮

હું સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું અને મારાથી સર્વ પ્રવર્તે છે, એમ સમજી પાડિતો શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ મને ભજે છે. ૮

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।

कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥૯

તેઓ મારામાં ચિત્તવાળા, મારામાં પ્રાણવાળા, પરસ્પર મારે બોધ કરતા અને મારી કથા કરતા સદા સંતોષ પામે છે તથા આનંદી રહે છે. ૯

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥૧૦॥

એમ મને પ્રેમપૂર્વક ભજતાં મારામાં સતત યુક્ત રહેનારા તેઓને હું એવો બુદ્ધિયોગ આપું છું કે, જેથી તેઓ મને પામે છે. ૧૦

તેષામેવાનુકમ્પાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્થો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ॥૧૧॥

તેમના ઉપર કૃપા કરવા માટે જ અંતઃ-
કરણમાં રહેલો હું જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશમય દીવા વડે
અજ્ઞાનથી થતા અંધકારનો નાશ કરું છું. ૧૧

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં ભવાન્ ।

પુરુષં શાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિશ્વમ્ ॥ ૧૨ ॥

આહુસ્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસ સ્વયં ચૈવ બ્રવીષિ મે ॥૧૩॥

આપ પરબ્રહ્મ, પરમધામ અને પરમ પવિત્ર
છો; સર્વ ઋષિઓ તથા દેવર્ષિ નારદ, અસિત,
દેવલ અને વ્યાસ આપને પરમપુરુષ, સનાતન, દિવ્ય,
આદિ દેવ અજન્મના અને વ્યાપક કહે છે અને
આપ પોતે પણ મને (એમ જ) કહો છો. ૧૨, ૧૩

સર્થમેતદ્વતં મન્યે યન્માં વદસિ કેશવ ।

ન હિ તે મગવન્વ્યક્તિં વિદુર્દેવા ન દાનવાઃ ॥૧૪

હે કેશવ ! આપ જે મને કહો છો, તે સર્વ
હું સત્ય માનું છું; હે ભગવન્ ! આપનું સ્વરૂપ
દેવો કે દાનવો પણ જાણતા નથી. ૧૪

સ્વયમેવાત્મનાન્માનં વેત્થ ત્વં પુરુષોત્તમ ।
ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥

હે પુરુષોત્તમ ! હે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનાર !
હે ભૂતોના ઈશ્વર ! હે દેવોના દેવ ! હે જગતના
સ્વામી ! આપ પોતે જ પોતા વડે પોતાને જાણો છો.

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।
યામિવિભૂતિભિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥

તેથી આપ જ આપની જે વિભૂતિઓ દ્વારા
આ બધા લોકોમાં વ્યાપીને રહેલા છો, તે દિવ્ય
વિભૂતિઓ મને સંપૂર્ણ રીતે કહેવા માટે યોગ્ય છો.

કથં વિદ્યામહં યોગિસ્ત્વાં સદા પરિચિન્તયન્ ।
કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽસિ ભગવન્મયા ॥ ૧૬ ॥

હે યોગિન્ ! સદા આપનું ચિંતન કરતો હું
આપને કઈ રીતે જાણું ? હે ભગવન્ ! કયા કયા

પદાર્થોમાં આપ મારા વડે ચિંતવવા યોગ્ય છે? ૧૭

વિસ્તરેણાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ।

ભૂયઃ કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥

હે જનાર્દન ! આપનો યોગ અને વિભૂતિ ફરી વિસ્તારથી આપ કહો; કેમ કે (આપના વચનરૂપ) અમૃત સાંભળતાં મને તૃપ્તિ થતી નથી.

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

હન્ત તે કથયિष્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

ગ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યન્તો વિસ્તરસ્ય મે ॥૧૯

હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! સારું, મારી દિવ્ય વિભૂતિઓ મુખ્યત્વે હું તને કહું છું; કેમ કે મારા વિસ્તારનો અંત નથી. ૧૯

અહમાત્મા ગુહાકેશ સર્વભૂતાશયસ્થિતઃ ।

અહમાદિશ્ચ મધ્યં ચ ભૂતાનામન્ત એવ ચ ॥૨૦॥

હે અર્જુન ! હું સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેલો આત્મા છું અને ભૂતોનો આદિ, મધ્ય ને અંત પણ હું જ છું. ૨૦

આદિત્યાનામહં વિષ્ણુર્જ્યોતિષાં રવિરંશુમાન્ ।

મરીચિર્મરુતાદસ્મિ નક્ષત્રાણામહં શશી ॥૨૧॥

આદિત્યોમાં વિષ્ણુ હું છું; જ્યોતિષોમાં
કિરણોવાળો સૂર્ય, વાયુઓમાં મરીચિ અને
નક્ષત્રોમાં ચંદ્ર હું છું. ૨૧

વેદાનાં સામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવઃ ।

ઈન્દ્રિયાણાં મનશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચેતના ॥૨૨॥

વેદોમાં સામવેદ હું છું. દેવોમાં ઇંદ્ર હું
છું. ઇન્દ્રિયોમાં મન હું છું અને પ્રાણીઓમાં
ચેતના હું છું. ૨૨

રુદ્રાણાં શંકરશ્ચાસ્મિ વિત્તેશો યક્ષરક્ષસામ્ ।

વમ્બનાં પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુઃ શિખરિણામહમ્ ॥૨૩॥

રુદ્રોમાં શંકર હું છું. યક્ષ અને રાક્ષસોમાં
કુબેર હું છું. વસુઓમાં પાવક (નામનો વસુ)
હું છું અને પર્વતોમાં મેરુ હું છું. ૨૩

પુરોધસાં ચ મુખ્યં માં વિદ્ધિ પાર્થ બૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહં સ્કન્દઃ સરસામસ્મિ સાગરઃ ॥૨૪॥

હે પાર્થ! પુરોહિતોમાં મુખ્ય બૃહસ્પતિ મને

જાણ; સેનાપતિઓમાં કાર્તિકેય હું છું અને
જગાશયોમાં સાગર હું છું. ૨૪

મહર્ષીનાં મૃગુરહં ગિરામસ્મ્યેકમક્ષરમ્ ।

યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ સ્થાવરાણાં હિમાલયઃ ॥૨૫

મહર્ષિઓમાં ભૃગુ હું છું, વાણીમાં એકાક્ષર
(ઓંકાર) હું છું, યજ્ઞોમાં જપયજ્ઞ હું છું અને
સ્થાવરોમાં હિમાલય હું છું. ૨૫

અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં ચ નારદઃ ।

ગન્ધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિઃ ॥૨૬

સર્વ વૃક્ષોમાં પીપળો, દેવર્ષિઓમાં નારદ,
ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ અને સિદ્ધોમાં કપિલ મુનિ
હું છું. ૨૬

ઉચ્ચૈઃશ્રવસમશ્વાનાં વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।

એરાવતં ગજેન્દ્રાણાં નરાણાં ચ નરાધિપમ્ ॥૨૭॥

ઘોડાઓમાં અમૃતથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉચ્ચૈઃશ્રવા,
હાથીઓમાં એરાવત અને મનુષ્યોમાં રાજા તું
મને જાણ. ૨૭

આયુધાનામહં વજ્રં ઘેનૂનામસ્મિ કામધુક્ ।

પ્રજનશ્ચાસ્મિ કન્દર્પઃ સર્પાણામસ્મિ વાસુકિઃ ॥૨૮॥

આયુધોમાં વજ્ર અને ગાયોમાં કામધેતુ હું
છું. સંતાન ઉત્પન્ન કરનારો કામદેવ હું છું અને
સર્પોમાં વાસુકી હું છું. ૨૮

અનન્તશ્ચાસ્મિ નાગાનાં વરુણો યાદસામહમ્ ।

પિતૃણામર્યમા ચાસ્મિ યમઃ સંયમતામહમ્ ॥૨૯॥

નાગોમાં અનંત (નામનો નાગ) હું છું,
જળચરોમાં વરુણ હું છું, પિતૃઓમાં યમમાં
અને વશ કરનારાઓમાં યમ હું છું. ૨૯

પ્રહ્લાદશ્ચાસ્મિ દૈત્યાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ।

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ॥૩૦॥

દૈત્યોમાં પ્રહ્લાદ અને ગણતરી કરનારાઓ-
માં કાળ હું છું; પશુઓમાં સિંહ અને પક્ષીઓ-
માં ગરુડ હું છું. ૩૦

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રભૃતામહમ્ ।

શ્લષાણાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્રોતસામસ્મિ જાહ્નવી ॥૩૧॥

પવિત્ર કરનારાઓમાં પવન અને શસ્ત્રધારી-
ઓમાં રામ હું છું; માછલામાં મગરમચ્છ હું
છું તથા નદીઓમાં ગંગા હું છું. ૩૧

સર્ગાણામાદિરન્તશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવદતામહમ્ ॥૩૨॥

હે અર્જુન ! સૃષ્ટિઓનો આદિ, મધ્ય તથા
અંત હું જ છું; વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા અને
ઉત્તમ વક્તાઓનો વાદ હું છું. ૩૨

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વન્દ્વઃ સામાસિકસ્ય ચ ।

અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાહં વિશ્વતોમુખઃ ॥૩૩॥

અક્ષરોમાં 'અ'કાર અને સમાસસમુદાયમાં
દ્વંદ્વ(સમાસ) હું છું, અક્ષય કાળ હું જ છું,
અને સર્વ તરફ મુખવાળો ધાતા-કર્મક્ષણદાતા
હું છું. ૩૩

મૃત્યુઃ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિઃ શ્રીર્વાકચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા ॥

વળી સર્વનો સંહારક મૃત્યુ અને ભવિષ્યમાં
થનારાઓનું ઉત્પત્તિકારણ હું છું અને સ્ત્રી-

(વાચક નામો)માં કીર્તિ, લક્ષ્મી, વાણી, સ્મૃતિ, ખુદિ, ધીરજ અને ક્ષમા હું છું. ૩૪

બૃહત્સામ તથા સામ્નાં ગાયત્રી છન્દસામહમ્ ।

માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂનાં કુસુમાકરઃ ॥૩૫॥

સામવેદના વિભાગોમાં યૃહત્સામ અને છંદોમાં ગાયત્રી હું છું; મહિનાઓમાં માર્ગશીર્ષ અને ઋતુઓમાં વસંતઋતુ હું છું. ૩૫

દ્યુતં છલયતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।

જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિ સત્ત્વં સત્ત્વવતામહમ્ ॥

છળ કરનારાઓમાં જુગાર અને તેજસ્વીઓમાં તેજ હું છું; (જીતનારાઓનો) વિજય- (નિશ્ચય કરનારાઓનો) નિશ્ચય અને સત્ત્વ-વાળાઓનું સત્ત્વ હું છું. ૩૬

વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોઽસ્મિ પાણ્ડવાનાં ધનંજયઃ ।

મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કવીનામુશના કવિઃ ॥૩૭॥

યાદવોમાં વાસુદેવ (કૃષ્ણ) અને પાંડવોમાં અર્જુન હું છું; મુનિઓમાં પશુ વ્યાસ અને કવિઓમાં (શુકાચાર્ય) કવિ હું છું. ૩૭

દણ્ડો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ જિગીષતામ્ ।
મૌનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥૩૮॥

દમન કરનારાઓનો દંડ હું છું, જીતવા ઇચ્છનારાઓની નીતિ હું છું, શુભ ભાવોમાં મૌન હું છું તથા જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાન હું છું. ૩૮

યચ્चाપિ સર્વભૂતાનાં बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥૩૯॥

વળી હે અર્જુન! સર્વ ભૂતોનું જે બીજ છે તે પણ હું છું; તેનું કોઈ સ્થાવર-જંગમ ભૂત નથી કે જે મારા વિના હોય. ૩૯

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्ता विभूतेर्विस्तरो मया ॥૪૦॥

હે પરંતપ! મારી દિવ્ય વિભૂતિઓનો અંત નથી; આ વિભૂતિનો વિસ્તાર તો મેં દર્શાવ્યો છે. ૪૦

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोऽशसंभवम् ॥ ૪૧ ॥

જે જે વસ્તુ ઐશ્વર્યવાળી, શોભાવાળી અથવા
બળ કે પ્રાણવાળી હોય, તે તે મારા તેજના
અંશથી જ ઊપજેલી તું બાણ. ૪૧

અથવા બહુનૈતેન કિં જ્ઞાતેન તવાર્જુન ।

વિષ્ટમ્યાહમિદં કૃત્સ્મમેકાંશેન સ્થિતો જગત્ ॥૪૨॥

અથવા હે અર્જુન! આ બહુ બાણવાથી
તને શું (કળ) છે? હું (મારા) એક અંશ-
માત્રથી આ સમગ્ર જગત ધારણ કરી રહેલો છું.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
'વિભૂતિયોગ' નામનો દશમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૧ મો-વિશ્વરૂપદર્શનયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યો :

મદનુગ્રહાય પરમં ગુહ્યમધ્યાત્મસંજ્ઞિતમ્ ।

યત્ત્વયોક્તં વચસ્તેન મોહોઽયં વિગતો મમ ॥૧॥

મારા પર અનુગ્રહ કરવા માટે આપે મને
પરમ આધ્યાત્મિક રહસ્ય કહ્યું. આપનાં એ
વચનોથી મારો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો છે. ૧

ભવાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં શ્રુતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ માહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥

કેમ કે હે કમળની પાંખડી જેવાં નેત્રવાળા!
ભૂતોની ઉત્પત્તિ અને નાશ મેં વિસ્તારથી આપની
પાસેથી સાંભળ્યાં; તેમ જ આપનું અવિનાશી
માહાત્મ્ય પણ સાંભળ્યું. ૨

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ૩ ॥

હે પરમેશ્વર! આપ પોતાને જેવા કહો છો
તે પ્રમાણે જ છે. હે પુરુષોત્તમ! આપનું તે
ઐશ્વર્યમય રૂપ હું જેવા ઇચ્છું છું. ૩

મન્યસે યદિ તચ્છક્યં મયો દ્રષ્ટુમિતિ પ્રભો ।

યોગેશ્વર તતો મે ત્વં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥ ૪ ॥

હે યોગેશ્વર પ્રભો ! જો મારાથી આપનું તે સ્વરૂપ
જોઈ શકાય એમ આપને લાગતું હોય તો મને
આપના તે અવિનાશી સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવો. ૪

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

પશ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોઽથ સહસ્રશઃ ।

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥ ૫ ॥

હે પાર્થ ! મારાં અનેક પ્રકારનાં તથા અનેક
વર્ણ અને આકૃતિવાળાં સેંકડો અને હજારો
દિવ્ય રૂપો તું જો. ૫

પશ્યાદિત્યાન્વસ્રન્દ્રાનશ્વિનૌ મરુતસ્તથા ।

બહૂન્યદ્રષ્ટૃર્વાણિ પશ્યાશ્ચર્યાણિ ભારત ॥ ૬ ॥

હે ભારત ! આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો, અશ્વિની-
કુમારો તથા મરુતો તું જો; (અને) પૂર્વે નહિ
જોયેલાં ઘણાં આશ્ચર્યો તું જો. ૬

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

હે ગુહાકેશ ! આ મારા શરીરમાં એક જ
સ્થળે રહેલું સ્થાવર-જંગમ સહિત સમગ્ર જગત
અને ખીજું તું જે જોવા ઇચ્છે છે, તે આજે જો. ઉ
ન તુ માં શક્યસે દ્રષ્ટુમનેનૈવ સ્વચક્ષુષા ।
દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુઃ પश्य મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥૮॥

પરંતુ પોતાનાં આ (સ્થૂલ) ચક્ષુથી જ તું
મને જોવા સમર્થ નથી, (માટે) હું તને દિવ્ય
ચક્ષુ આપું છું; (તેનાથી) મારો ઈશ્વરીય
યોગ તું જો. ૮

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યો :

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥
अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

હે રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર ! એમ કહી પછી મહા-
યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને શ્રેષ્ઠ ઈશ્વરીય સ્વરૂપ

ખતાંયું; તે અનેક સુખ અને નેત્રોવાળું, અનેક
અફુલ્લ દેખાવવાળું અનેક દિવ્ય આભૂષણોવાળું,
ઉગામેલાં અનેક દિવ્ય આયુધોવાળું, દિવ્ય માળા
તથા વસ્ત્રને ધરતું, દિવ્ય ગંધના લેપવાળું, સર્વ
આશ્ચર્યોથી યુક્ત, પ્રકાશમાન, અનંત અને સર્વ
તરફ સુખોવાળું હતું. ૯-૧૧

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેદ્દુગપદુત્થિતા ।

યદિ માઃ સદશી સા સ્યાદ્ભાસસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥

જે આકાશમાં હજાર સૂર્યોનું તેજ એક જ
વખતે પ્રકાશી બિંદુનું હોય, તો તે (વિશ્વરૂપ)
પરમાત્માના તેજ જેવું કંઈક થાય. ૧૨

તત્રૈકસ્થં જગત્કૃત્સ્તં પ્રવિમક્તમનેકથા ।

અપર્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાણ્ડવસ્તદા ॥૧૩॥

તે સમયે અણુને અનેક પ્રકારે વિભાગ
પામેલા સમગ્ર જગતને દેવોના દેવ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણના તે શરીરમાં એક સ્થળે રહેલું હતું. ૧૩

તતઃ સ વિસ્મયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજયઃ ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવં કૃતાઞ્જલિરભાષત ॥૧૪॥

પછી વિસ્મયથી વ્યાસ તથા રોમાંચિત થયેલો તે અર્જુન (એ) દેવને મસ્તક વડે પ્રણામ કરી, હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો. ૧૪

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બોલ્યો :

પશ્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહે

સર્વાંસ્તથા ભૂતવિશેષસઙ્ગાન્ ।

બ્રહ્માણમીશં કમલાસનસ્થ-

મૃષીંશ્ચ સર્વાનુરગાંશ્ચ દિવ્યાન્ ॥ ૧૫ ॥

હે દેવ ! આપના દેહમાં સર્વ દેવોને ભૂતોના અનેક સમૂહોને, કમલાસન પર બેઠેલા સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્માને, સર્વ ઋષિઓને, શંકરને તથા દિવ્ય સર્પોને હું જોઉં છું. ૧૫

અનેકબાહૂદરવક્ત્રનેત્રં

પશ્યામિ ત્વાં સર્વતોઽનન્તરૂપમ્ ।

નાન્તં ન મધ્યં ન પુનસ્તવાદિં

પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ ॥ ૧૬ ॥

હે વિશ્વના ઈશ્વર ! આપને અનેક બાહુ, અનેક પેટ, અનેક મુખ અને અનેક નેત્રવાળા

विश्वरूपदर्शनयोग

તથા સર્વ તરફ અનંત રૂપવાળા હું જોઉં છું;
હે વિશ્વરૂપ! આપના અંતને, મધ્યને કે અનાદિને
હું જોતો નથી. ૧૬

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ
તેજોરાશિં સર્વતો દીપ્તિમન્તમ્ ।
પશ્યામિ ત્વાં દુર્નિરીક્ષ્યં સમન્તા-
દીપ્તાનલાર્કદ્યુતિમપ્રમેયમ્ ॥ ૧૭ ॥

આપને મુકુટવાળા, ગદાવાળા, ચક્રવાળા,
તેજના સમૂહરૂપ, સર્વ તરફ કાંતિવાળા, જોવા
મુશ્કેલ, પ્રબલલિત અગ્નિ તથા સૂર્ય સમાન તેજસ્વી
અને સર્વ તરફ અમાપ હું જોઉં છું. ૧૭

ત્વમક્ષરં પરમં વેદિતવ્યં
ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।
ત્વમઘ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોપ્તા
સનાતનસ્ત્વં પુરુષો મતો મે ॥ ૧૮ ॥

આપ જાણવાયોગ્ય પરમ અક્ષર (પરબ્રહ્મ)
છો; આપ આ વિશ્વના પરમ આશ્રયસ્થાન છો;
આપ અવિનાશી તથા શાશ્વત ધર્મના રક્ષક

સનાતન પુરુષ છે, એમ હું માનું છું. ૧૮

અનાદિમધ્યાન્તમનન્તવીર્ય-

મનન્તવાહું શશીધૃર્યનેત્રમ્ ।

પર્યામિ ત્વાં દીપ્તહૃતાશવક્રં

સ્વતેજસા વિશ્વમિદં તપન્તમ્ ॥ ૧૯ ॥

આપને આદિ, મધ્ય અને અંત વિનાના,
અનંત શક્તિવાળા, અનંત બાહુવાળા, અંદ્ર-
સૂર્યરૂપ નેત્રોવાળા, પ્રદીપ્ત અગ્નિરૂપ મુખવાળા
અને પોતાના તેજથી આ વિશ્વને તપાવી રહેલા
હું જોઉં છું. ૧૯

દ્યાવાપૃથિવ્યોરિદમન્તરં હિ

વ્યાપ્તં ત્વયૈકેન દિશશ્ચ સર્વાઃ ।

દૃષ્ટ્વાદ્ભુતં રૂપમુગ્રં તવેદં

લોકત્રયં પ્રવ્યથિતં મહાત્મન્ ॥ ૨૦ ॥

આકાશ અને પૃથ્વી વચ્ચેનું અંતર તથા
સર્વ દિશાઓ આપ એકથી જ વ્યાપ્ત છે. હે
મહાત્મન્! આપનું આ અદ્ભુત ઉગ્ર રૂપ જોઈ
ત્રણ લોક અત્યંત ભય પામ્યા છે. ૨૦

અમી હિ ત્વાં સુરસઙ્ગા વિશન્તિ
 કેચિદ્ધીતાઃ પ્રાઞ્જલયો ગૃણન્તિ ।
 સ્વસ્તીત્યુક્ત્વા મહર્ષિસિદ્ધસઙ્ગાઃ
 સ્તુવન્તિ ત્વાં સ્તુતિભિઃ પુષ્કલાભિઃ ॥૨૧

આ દેવોના સમૂહ આપમાં જ પ્રવેશે છે,
 કેટલાક ભય પામેલા હાથ જોડી સ્તુતિ કરે છે,
 મહર્ષિઓ તથા સિદ્ધોના સમૂહો ‘સ્વસ્તિ-
 કલ્યાણ થાઓ,’ એમ કહી અનેક સ્તોત્રોથી
 આપની સ્તુતિ કરે છે. ૨૧

રુદ્રાદિત્યા વસવો યે ચ સાધ્યા
 વિશ્વેઽશ્વિનૌ મરુતશ્ચોષ્મપાશ્ચ ।
 ગન્ધર્વયક્ષાસુરસિદ્ધસઙ્ગા
 વીક્ષન્તે ત્વાં વિસ્મિતાશ્ચૈવ સર્વે ॥૨૨॥

વળી રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યો, વિશ્વે-
 દેવો, અશ્વિનીકુમારો, મરુતો, ઉષ્મપા-પિતૃઓ
 તથા ગંધર્વ, યક્ષ, અસુર અને સિદ્ધોના સમૂહો
 સર્વે વિસ્મિત થઈ આપને જુઓ છે. ૨૨

રૂપં મહત્તે બહુવક્ત્રનેત્રં
મહાબાહો બહુવાહૂરુપાદમ્ ।
બહુદરં બહુદંષ્ટાકરાલં
દૃષ્ટ્વા લોકાઃ પ્રવ્યથિતાસ્તથાહમ્ ॥ ૨૩ ॥

હે મહાબાહો ! આપનું બહુ મોઢાં તથા
આંખોવાળું; બહુ હાથ, સાથળો તથા પગવાળું;
ઘણું પેટવાળું તેમજ બહુ દાઢોથી વિકરાળ આ
રૂપ જોઈને બધા લોકો અને હું ઘણા વ્યાકુળ
થયા છીએ. ૨૩

નભઃસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં
વ્યાત્તાનનં દીપ્તવિશાલનેત્રમ્ ।
દૃષ્ટ્વા હિ ત્વાં પ્રવ્યથિતાન્તરાત્મા
ધૃતિં ન વિન્દામિ શમં ચ વિષ્ણો ॥ ૨૪ ॥

હે વિષ્ણો ! આકાશને સ્પર્શ કરતા, તેજસ્વી,
અનેક વર્ણવાળા, ફાટેલા મોઢાવાળા અને ચળ-
કતાં વિશાળ નેત્રોવાળા આપને જોઈ અતિ વ્યાકુળ
મનવાળો હું ધીરજ કે શાંતિ પામતો નથી. ૨૪

દંષ્ટાકરારાલોનિ ચ તે મુખાનિ
 દૃષ્ટ્વેવ કાલાનલસન્નિમાનિ ।
 દિશો ન જાને ન લમે ચ શર્મ
 પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥૨૫॥

હે દેવોના ઈશ્વર ! દાઢોથી ભયંકર અને
 પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવાં આપનાં મોઢાં જોઈ હું
 દિડ્મૂઢ થઈ ગયો છું, મને એન પડતું નથી;
 માટે હે જગન્નિવાસ ! પ્રસન્ન થાઓ. ૨૫

અમી ચ ત્વાં ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ
 સર્વે સહૈવાવનિપાલમજ્ઞૈઃ ।
 મીષ્મો દ્રોણઃ સૂતપુત્રસ્તથાસૌ
 સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુખ્યૈઃ ॥૨૬॥
 વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશન્તિ
 દંષ્ટાકરારાલોનિ મયાનકાનિ ।
 કેચિદ્વિલગ્ના દશનાન્તરેષુ
 સંદૃશ્યન્તે ચૂર્ણિતૈરુત્તમાજ્ઞૈઃ ॥૨૭॥

રાબાઓના સમૂહો સહિત આ ધૃતરાષ્ટ્રના

સ્વર્ પુત્રો, તેમ જ અમારા મુખ્ય યોદ્ધાઓ
સહિત આ ભીષ્મ, દ્રોણ અને આ કર્ણ પણ
દાદાથી વિકરાળ આપનાં ભયાનક મુખોમાં ઉતા-
વળા પ્રવેશ કરે છે અને તેઓ કેટલાંક ચૂર્ણ
થયેલાં મસ્તકો સાથે દાંતોના મધ્ય ભાગોમાં
વળગેલા દેખાય છે. ૨૬, ૨૭

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः

समुद्रमेवामिमुखा द्रवन्ति ।

तथा तवामी नरलोकवीरा

विशन्ति वक्त्राण्यमिविज्वलन्ति ॥ ૨૮ ॥

જેમ નદીઓના અનેક જળપ્રવાહો સમુદ્ર
તરફ વેગથી વહે છે, તેમ મનુષ્યલોકના આ વીરો
આપનાં પ્રવલિત મુખોમાં પ્રવેશે છે. ૨૮

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा

विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।

तथैव नाशाय विशन्ति लोका-

स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ ૨૯ ॥

જેમ પતંગિયાં નાશ માટે ઘણા વેગથી

પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં જઈ પડે છે, તેવી જ રીતે
આ લોકો પણ પોતાના નાશ માટે ખૂબ વેગ-
પૂર્વક આપનાં મુખોમાં પ્રવેશે છે. ૨૯

લેલિહ્યસે ગ્રસમાનઃ સમન્તા-

હ્યોકાન્સમગ્રાન્વદનૈર્જ્વલદ્ધિઃ ।

તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્રં

માસસ્તવોગ્રાઃ પ્રતપન્તિ વિષ્ણો ॥૩૦॥

આપનાં પ્રજ્વલિત મુખોથી આ સર્વ લોકોનો
બધી તરફથી આસ કરતા આપ ચાટી રહ્યા છો.
હે વિષ્ણુ! આપનો ઉગ્ર પ્રકાશ સમગ્ર જગતને
તેજથી ભરી દઈ તપી રહ્યો છે. ૩૦

આख्याહિ મે કો ભવાનુગ્રરૂપો

નમોઽસ્તુ તે દેવવર પ્રસીદ ।

વિજ્ઞાતુમિચ્છામિ ભવન્તમાયં

ન હિ પ્રજાનામિ તવ પ્રવૃત્તિમ્ ॥૩૧॥

મને કહો, આવા ઉગ્ર રૂપવાળા આપ કોણ
છો? હે દેવશ્રેષ્ઠ! આપને નમસ્કાર હો, આપ

પ્રસન્ન થાઓ. આપ આદિ પુરુષને હું બબ્બવા
ઈચ્છું છું; કેમ કે આપની પ્રવૃત્તિ હું સમજી
શકતો નથી. ૩૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો

લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ ।

ઋતેઽપિ ત્વાં ન મવિષ્યન્તિ સર્વે

યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥૩૨॥

હું લોકોનો નાશ કરનારો અત્યંત વૃદ્ધિ
પામેલો કાળ છું અને લોકોનો સંહાર કરવા
અહીં પ્રવૃત્ત થયો છું; તેથી દરેક સૈન્યમાં જે
બધા યોદ્ધાઓ બિભા છે, તેઓ તારા વિના પણ
રહેશે નહિ; અર્થાત્ તું લડશે નહિ, તોપણ નાશ
પામશે. ૩૨

તસ્માત્વમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ

જિત્વા શત્રૂન્ શુદ્ધ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ ।

મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ

નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥ ૩૩ ॥

પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં જઈ પડે છે, તેવી જ રીતે
આ લોકો પણ પોતાના નાશ માટે ખૂબ વેગ-
પૂર્વક આપનાં મુખોમાં પ્રવેશે છે. ૨૯

લેલિહ્યસે ગ્રસમાનઃ સમન્તા-
લ્લોકાન્સમગ્રાન્વદનૈર્જ્વલદ્ધિઃ ।

તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્રં

માસસ્તવોગ્રાઃ પ્રતપન્તિ વિષ્ણો ॥૩૦॥

આપનાં પ્રજ્વલિત મુખોથી આ સર્વ લોકોનો
બધી તરફથી ગ્રાસ કરતા આપ ચાટી રહ્યા છો.
હે વિષ્ણુ! આપનો ઉગ્ર પ્રકાશ સમગ્ર જગતને
તેજથી ભરી દઈ તપી રહ્યો છે. ૩૦

આख्याહિ મે કો ભવાનુગ્રરૂપો

નમોઽસ્તુ તે દેવવર પ્રસીદ ।

વિજ્ઞાતુમિચ્છામિ ભવન્તમાદ્યં

ન હિ પ્રજાનામિ તવ પ્રવૃત્તિમ્ ॥૩૧॥

મને કહો, આવા ઉગ્ર રૂપવાળા આપ-કોણ
છો? હે દેવશ્રેષ્ઠ! આપને નમસ્કાર હો, આપ

પ્રસન્ન થાઓ. આપ આદિ પુરુષને હું બાણવા
ઈન્દ્રિય હું; કેમ કે આપની પ્રવૃત્તિ હું સમજી
શકતો નથી. ૩૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો
લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ ।

ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યન્તિ સર્વે

યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ યોધાઃ ॥૩૨॥

હું લોકોનો નાશ કરનારો અત્યંત વૃદ્ધિ
પામેલો કાળ હું અને લોકોનો સંહાર કરવા
અહીં પ્રવૃત્ત થયો છું; તેથી દરેક સૈન્યમાં જે
બધા યોદ્ધાઓ ઊભા છે, તેઓ તારા વિના પણ
રહેશે નહિ; અર્થાત્ તું લડશે નહિ, તોપણ નાશ
પામશે. ૩૨

તસ્માત્વમુત્તિષ્ઠ યશો લભસ્વ

જિત્વા શત્રૂન્ શુદ્ધસ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ ।

મયૈવૈતે નિહતાઃ પૂર્વમેવ

નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥૩૩॥

અનન્ત દેવેશ જગન્નિવાસ

ત્વમક્ષરં સદસત્તત્પરં યત્ ॥ ૩૭ ॥

હે મહાત્મન્ ! બ્રહ્માના પશુ આદિકર્તા અને મહાશ્રેષ્ઠ આપને તેઓ કેમ ન નમે ? હે અનંત ! હે દેવેશ્વર ! હે જગન્નિવાસ ! સત્, અસત્ તેમ જ તેનાથી પર જે અક્ષરબ્રહ્મ (સચ્ચિદાનંદધન) છે, તે આપ છો. ૩૭

ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણ-

સ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

વેત્તાસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ

ત્વયા તતં વિશ્વમનન્તરૂપ ॥ ૩૮ ॥

આપ આદિદેવ પુરાણ પુરુષ છો અને આ વિશ્વનું પરમ આશ્રયસ્થાન છો; આપ જાણનાર તથા જાણવાયોગ્ય પરમ ધામ છો. હે અનંત રૂપોવાળા ! આપ વડે વિશ્વ વ્યાપ્ત છે. ૩૮

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વરુણઃ શશાઙ્કઃ

પ્રજાપતિસ્ત્વં પ્રપિતામહશ્ચ ।

નમો નમસ્તેઽસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ

પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥ ૩૯ ॥

આપ વાયુ, ચમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને
બ્રહ્મા છે તથા બ્રહ્માના પાણી પિતા છે; આપને
હબારે વાર નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! તથા
ફરીફરી પાણી નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! ૩૯

નમઃ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતસ્તે

નમોઽસ્તુ તે સર્વેત એવ સર્વે ।

અનન્તવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વં

સર્વં સમામોયિ તતોઽસિ સર્વઃ ॥ ૪૦ ॥

હે સર્વસ્વરૂપ ! આપને આગળથી નમસ્કાર
હો ! પાછળથી અને સર્વ બાજુથી નમસ્કાર હો !
અનંત સામર્થ્યવાળા અને અમાય પરાક્રમવાળા
આપ સર્વમાં વ્યાપ્ત છે, તેથી સર્વરૂપ છે. ૪૦

સખેતિ મત્વા પ્રસન્નં યદુક્તં

હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખેતિ ।

અજાનતા મહિમાનં તવેદં

મયા પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાપિ ॥ ૪૧ ॥

યચાવહાસાર્થમસત્કૃતોઽસિ

વિહારશય્યાસનમોજનેષુ ।

एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं

तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ૪૨ ॥

આપના આ મહિમાને નહિ બાબતાં મેં
ભૂલથી અથવા સ્નેહથી ‘આ મિત્ર છે’ એમ
માની ‘હે કૃષ્ણ !’ ‘હે યાદવ !’ ‘હે સખા !’
એમ જે સંબોધીને કહ્યું છે; તથા હે અચ્યુત !
વિહાર, શયન, આસન અને લોજનમાં, એકલા
અથવા કોઈની સમક્ષ પણ હાસ્ય માટે જે આપ
અનાદર કરાયા છો, તે(અપરાધ)ને અમાપ
એવા આપ પાસે હું મને માફ કરાવું છું. ૪૧, ૪૨

पितासि लोकस्य चराचरस्य

त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो

લોકત્રયેऽप्यપ્રતિમપ્રભાવ ॥ ૪૩ ॥

હે અતુલ પ્રભાવવાળા ! આપ આ સ્થાવર-
જંગમ લોકના પિતા, પૂજ્ય અને અતિ શ્રેષ્ઠ

શુરુ છે; ત્રણે લોકમાં આપના સમાન પણ બીજે કોઈ નથી, તો અધિક તો ક્યાંથી હોય? ૪૩

તસ્માત્પ્રણમ્ય પ્રણિધાય કાર્યં

પ્રસાદયે ત્વામહમીશમીલ્યમ્ ।

પિતેવ પુત્રસ્ય સસ્ત્રેવ સસ્યુઃ

પ્રિયઃ પ્રિયાયાર્હસિ દેવ સોઢુમ્ ॥ ૪૪ ॥

માટે શરીરને (કંડવત્ જમીન પર મૂકી, પ્રણામ કરીને હું આપ સ્તુતિયોગ્ય ઈશ્વરને પ્રસન્ન થવા વિનવું છું. હે દેવ! જેમ પિતા પુત્રનો, મિત્ર મિત્રનો અને પતિ પ્રિયાનો (અપરાધ) સહન કરવા યોગ્ય છે, તેમ આપ (મારા અપરાધ) સહન કરવા યોગ્ય છો. ૪૪

અદૃષ્ટપૂર્વં હૃષિતોઽસ્મિ દૃષ્ટ્વા

ભયેન ચ પ્રવ્યથિતં મનો મે ।

તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપં

પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥ ૪૫ ॥

પૂર્વે નાહ જોયેલું (આપનું આ સ્વરૂપ) જોઈ હું હર્ષ પામ્યો છું, તેમ જ ભયથી માર

મન ઘણું ગભરાયું છે; માટે હે દેવ ! મને તે
(પૂર્વતું) જ રૂપ આપ દેખાડો. હે દેવોના
ધર્શર ! હે જગન્નિવાસ ! પ્રસન્ન થાઓ. ૪૫

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રહસ્ત-
મિચ્છામિ ત્વાં દ્રઢુમહં તથૈવ ।
તેનૈવ રૂપેણ ચતુર્થ્યજેન
સહસ્રબાહો ભવ વિશ્વમૂર્તે ॥ ૪૬ ॥

આપને તે જ પ્રમાણે સુકુટવાળા, ગદાધારી
અને હાથમાં ચક્રવાળા ! જોવા હું ઇચ્છું છું. હે
હજાર બાહુઓવાળા ! હે વિશ્વમૂર્તે ! આપ તે જ
ચતુર્થ્યજે પ્રકટ થાઓ. ૪૬

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદં
રૂપં પરં દર્શિતમાત્મયોગાત્ ।
તેજોમયં વિશ્વમનન્તમાદ્યં
યન્મે ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥ ૪૭ ॥

હે અર્જુન ! પ્રસન્ન થયેલા મેં આ માટે

તેભેમય, અનંત અને આદ્ય વિશ્વરૂપ મારા
પોતાના સામર્થ્યથી તને બતાવ્યું છે, જે તારા
વિના બીજાએ પૂર્વે જોયું નથી. ૪૭

ન વેદયજ્ઞાધ્યયનૈર્ન દાનૈ-
ર્ન ચ ક્રિયાભિર્ન તપોભિરુગ્રૈઃ ।

एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥

હે કુરુવંશી મહાવીર ! મનુષ્યલોકમાં આવા
રૂપવાળો હું, વેદો વડે, યજ્ઞો વડે, અધ્યયન વડે,
દાન વડે, ક્રિયાઓ વડે કે ઉગ્ર તપ વડે તારા
વિના બીજાથી જોવાને શક્ય નથી. ૪૮

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृक्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

આહું આ મારું વિકરાળ રૂપ જોઈ તને
દુઃખ ન થાઓ અને અતિ મૂઢ ભાવ ન થાઓ,

તું ભયરહિત અને પ્રસન્ન મનવાળો થઈ ફરી
માત્ર તે જ આ રૂપ સારી રીતે જો. ૪૯

સંજય ઉવાચ । સંજય બોલ્યો :

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा

स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।

आश्वासयामास च भीतमेनं

भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ૫૦ ॥

અર્જુનને એમ કહી મહાત્મા વાસુદેવે પોતાનું
(મનુષ્ય) રૂપ ફરી દેખાડ્યું અને સૌમ્યમૂર્તિ થઈ
ભયભીત થયેલા એને ફરી આશ્વાસન આપ્યું. ૫૦

अर्जुन उवाच । अर्जुन બોલ્યો :

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।

इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ૫૧ ॥

હે જનાર્દન ! આપનું આ શાંત મનુષ્યરૂપ
જોઈ હવે હું ભાનમાં આવ્યો છું અને મૂળ
સ્વભાવને પામ્યો છું. ૫૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

સુદુર્દર્શમિદં રૂપં દૃષ્ટવાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં દર્શનકાઙ્ક્ષિણઃ ॥૫૨॥

મારું જે આ રૂપ તેં જોયું, તે જોતું થયું
મુશ્કેલ છે; દેવો પણ આ રૂપ જોવા હમેશ
ઇચ્છા રાખે છે. ૫૨

નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।

શક્ય एवंવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટવાનસિ માં યથા ॥૫૩॥

જે પ્રકારે તેં મને જોયો, તે પ્રકારે હું વેદો
વડે, તપ વડે, દાન વડે કે યજ્ઞ વડે જોવાને
શક્ય નથી. ૫૩

મત્તયા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥૫૪॥

હું શત્રુને તપાવનાર અર્જુન ! માત્ર અનન્ય
ભક્તિ વડે એ પ્રકારે તત્ત્વથી જાણવા, જોવા તથા
પ્રવેશ કરવા હું શક્ય છું. ૫૪

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્તઃ સદ્ભવર્જિતઃ ।

નિર્વૈરઃ સર્વમૂતેષુ યઃ સ મામેતિ ષાણ્ડવ ॥ ૫૫ ॥

હે ષાંડવ ! જે મારો ભક્ત મારા માટે
કર્મ કરનારો, મારે પરાયણ રહેનારો, આસક્તિ
વિનાનો અને સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે વેરરહિત હોય છે,
તે મને પામે છે. ૫૫

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
‘વિશ્વરૂપદર્શનયોગ’ નામનો ૧૧ મો

અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૨ મો-મક્તિયોગ

ઝરુન ઉવાચ । અશુન યોથો :

ઁવં સતતયુક્તા યે મક્તાસ્ત્વાં પર્યુપાસતે ।

યે ચાપ્યક્ષરમવ્યક્તં તેષાં કે યોગવિત્તમાઃ ॥૧॥

ઝે રીતે નિરંતર (આપમાં) ઝેડાયલા ઝે
ભક્તો આપને (સચુષ્ણસ્વરૂપે) ઉપાસે છે; તથા
ઝેઝો આપના અવિનાશી અવ્યક્ત (નિશુષ્ણ)
સ્વરૂપની ઉપાસના કરે છે, તેઝોમાં ઉત્તમ
યોગવેત્તા કોણ ? ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન યોથો :

મદ્યાવેશ્ય મનો યે માં નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ।

શ્રદ્ધયા પરયોપેતાસ્તે મે યુક્તતમા મતાઃ ॥૨॥

ઝેઝો નિત્ય મારામાં મન ઝેડી મારા
પરાયણ થઈ પરમ શ્રદ્ધાથી મને ઉપાસે છે, તેમને
હું શ્રેષ્ઠ યોગી ગણું છું. ૨

યે ત્વક્ષરમનિર્દેશ્યમવ્યક્તં પર્યુપાસતે ।

સર્વત્રાગમચિન્ત્યં ચ કૂટસ્થમચલં ધ્રુવમ્ ॥૩॥

સંનિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં સર્વત્ર સમબુદ્ધયઃ ।

તે પ્રાપ્નુવન્તિ મામેવ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૪ ॥

ક્લેશોઽધિક્તરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥ ૫ ॥

વળી બધી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી સર્વમાં સમબુદ્ધિ ધારણ કરનારા અને સર્વ પ્રાણીઓના હિતમાં લાગેલા જે મનુષ્યો મારા નિર્વિકાર, અવર્ણનીય, અવ્યક્ત, સર્વવ્યાપક, અચિંત્ય, સર્વ-સાક્ષી, અચળ, અવિનાશી સ્વરૂપની ઉપાસના કરે છે, તેઓ પણ મને જ પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ અવ્યક્ત નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં ચિત્ત બેડનારાઓને કષ્ટ વધારે રહે છે; કારણ કે દેહધારીઓથી અવ્યક્ત (સ્વરૂપની) ગતિ મુશ્કેલીથી મેળવાય છે. ૩-૫

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ ६ ॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात्પાર્થ મટ્યાવેશિતચેતસામ્ ॥૭॥

પણ હે પાર્થ ! જેઓ સર્વ કર્મો મારામાં

સમર્પણ કરી મારે પરાયણ થઈ અનન્ય યોગથી
મારું જ ધ્યાન કરતા મને ઉપાસે છે, તે મારામાં
પરોવાયેલા ચિત્તવાળાઓને મૃત્યુરૂપ સંસાર-
સાગરથી હું જલદી ઉદ્ધાર કરું છું. ૬,૭

મય્યેવ મન આઘત્સ્ય મયિ બુદ્ધિ નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અત ऊर्ध्वં ન સંશયઃ ॥ ૮ ॥

(માટે) તું મારામાં જ મન ધારણ કર અને
મારામાં બુદ્ધિ પરોવ; એ પછી તું મારામાં જ
રહીશ; (એમાં) સંશય નથી. ૮

અય ચિત્તં સમાધાતું ન શક્તોષિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છાપ્તું ધનંજય ॥ ૯ ॥

હે ધનંજય ! જો તું ચિત્તને મારામાં સ્થિર
કરવા સમર્થ નથી, તો અભ્યાસયોગ વડે મને
પામવાની ઇચ્છા કર. ૯

અભ્યાસેઽપ્યસમર્થોઽસિ મત્કર્મવરમો મવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્તિ સદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ ૧૦ ॥

અભ્યાસમાં પણ જો તું અસમર્થ છે, તો
મારે માટે કર્મ કરવા તત્પર થા. મારે

કર્મ કરતો પણ તું સિદ્ધિ પામીશ. ૧૦

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।

सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥

જો એ કરવાને પણ તું અશક્ત છે, તો
મારા (માટેના કર્મ) યોગનો આશ્રય કરી,
વશ કરેલા ચિત્તવાળો થઈ સર્વ કર્મફળનો
ત્યાગ કર. ૧૧

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्विद्यानं विशिष्यते ।

ध्यानात्કर्मफलत्याગस्त्यागाच्छान्तिरનन्तरम् ॥ ૧૨ ॥

કેમ કે (પૂર્વોક્ત) અભ્યાસ કરતાં જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ
છે, જ્ઞાન કરતાં ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાન કરતાં સર્વ
કર્મોનાં ફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે; (એ કર્મફળના)
ત્યાગથી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨

अद्वेषा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।

निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ ૧૩ ॥

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ ૧૪ ॥

જે સર્વ ભૂતોનો દ્રેષ નહિ કરનાર, મિત્ર-
ભાવે વર્તનાર, દયાળુ, મમતા વિનાનો, અહંકાર-
રહિત, સુખ-દુઃખ સમાન માનનારો, ક્ષમાવાળો,
સદા સંતોષી, યોગનિષ્ઠ, મન વશ રાખનારો,
દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને મારામાં અર્પણ કરેલાં
મન-બુદ્ધિવાળો હોય છે, તે મારો ભક્ત મને
પ્રિય છે. ૧૩, ૧૪

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षमयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

જેનાથી લોક ઉદ્વેગ પામતા નથી અને જે
લોકથી ઉદ્વેગ પામતો નથી; તથા જે હર્ષ, ક્રોધ
ભય અને ઉદ્વેગથી રહિત છે, તે (ભક્ત) મને
પ્રિય છે. ૧૫

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥

જે સ્વૃહા વિનાનો, પવિત્ર, દક્ષ (ચતુર),
પક્ષપાતરહિત, ગભરાટ વિનાનો અને સર્વ આરંભો
છોડનારો છે, તે મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. ૧૬

યો ન હૃષ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાઙ્ગતિ ।

શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ ॥૧૭

જે હર્ષ પામતો નથી, દ્વેષ કરતો નથી, શોક કરતો નથી, ઈચ્છા કરતો નથી અને શુભ-અશુભ ત્યજનાર તથા ભક્તિવાળો છે, તે મને પ્રિય છે. ૧૭

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ સમઃ સજ્જિવિવર્જિતઃ ॥ ૧૮ ॥

તુલ્યનિન્દાસ્તુતિમૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥૧૯

વળી જે શત્રુ કે મિત્ર ઉપર, માન કે અપમાનમાં તથા ટાઢ, તાપ, સુખ કે દુઃખમાં સમાન ભાવવાળો અને સંસારમાં આસક્તિરહિત હોય, નિંદા અને સ્તુતિને સમાન માને, મનનશીલ હોય, જે (કંઈ આવી મળે, તેથી) સંતોષી રહે, નિશ્ચિત સ્થાન વિનાનો (રહેવાના સ્થાનમાં મમતારહિત) અને સ્થિર બુદ્ધિવાળો હોય તે ભક્તિમાન મનુષ્ય મને પ્રિય છે. ૧૮, ૧૯

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

શ્રદ્ધાના મત્પરમા મક્તાસ્તેઽતીવ મે પ્રિયાઃ ॥૨૦

જેઓ શ્રદ્ધાવાન થઈ મારા પરાયણ રહી
ઉપર કહેલા ધર્મમય અમૃતને તે પ્રમાણે સેવે
છે, તે ભક્તો મને અત્યંત પ્રિય છે.* ૨૦

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના
સંવાદ વિષે ‘ભક્તિયોગ’ નામનો
૧૨ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૩ મો-ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યા :

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવ ચ ।

एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ १ ॥

હે કેશવ ! પ્રકૃતિ અને પુરુષ, ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ તથા જ્ઞાન અને જ્ઞેય હું જાણુવા ઇચ્છું છું. ૧

श्रीभगवानुवाच ॥ श्री भगवान् ओल्या :

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ २ ॥

હે અર્જુન ! આ શરીર ‘ક્ષેત્ર’ કહેવાય છે; અને એને જે જાણે છે તેને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ‘ક્ષેત્રજ્ઞ’ કહે છે. ૨

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ ३ ॥

હે ભારત ! સર્વ ક્ષેત્રો(શરીરો)માં (રહેલા) મને તું ‘ક્ષેત્રજ્ઞ’ જાણ; અને ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજ્ઞનું જે જ્ઞાન તે જ્ઞાન છે, એવો મારો મત છે. ૩

તત્ક્ષેત્રં યચ્ચ યાદૃક્ચ યદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્ ।

સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શૃણુ ॥૪॥

તે ક્ષેત્ર શું છે, કેવું છે, કેવા કેવા વિકારો-
વાળું છે, શાથી (ઉત્પન્ન થયું) છે તથા તેને
બાહ્યનાર કોણ છે, તેનો કેવો પ્રભાવ છે તે બધું
તું સંક્ષેપમાં મારી યાસેથી સાંભળ. ૪

ઋષિર્મિર્બહુધા ગીતં છન્દોર્મિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ભિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥૫॥

(આ ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞના સ્વરૂપને) ઋષિઓએ
અનેક પ્રકારે ગાયું છે, વિવિધ વેદમંત્રોએ અનેક
રીતે વર્ણવ્યું છે અને હેતુવાળાં તથા બરાબર
નક્કી કરેલાં બ્રહ્મસૂત્રનાં પદોએ પણ દર્શાવ્યું છે. ૫
મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

ઇન્દ્રિયાણિ દશૈકં ચ યશ્ચ ચેન્દ્રિયગોચરાઃ ॥૬॥

ઇચ્છા દ્વેષઃ સુખં દુઃખં સંઘાતશ્ચેતના ઘૃતિઃ ।

ઇતત્ક્ષેત્રં સમાસેન સવિકારમુદાહૃતમ્ ॥૭॥

(પાંચ) મહાભૂત, અહંકાર, બુદ્ધિ અને
અવ્યક્ત (મૂળ પ્રકૃતિ), કશ ઇન્દ્રિયો, એક મન,

ઇંદ્રિયોના પાંચ વિષયો^૧ અને ઇચ્છા, દ્વેષ, મુખ,
 ડુઃખ, (દેહ-ઇંદ્રિયનો) સમુદાય, ચેતના અને
 ધૈર્ય, આ (એકત્રીસ) વિકારોવાળું ‘ક્ષેત્ર’
 ટંકમાં કહેવાયું છે. ૬, ૭

અમાનિત્વમદમ્ભિત્વમહિંસા ક્ષાન્તિરાર્જવમ્ ।
 આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥ ૮ ॥
 ઇન્દ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્યમનહંકાર એવ ચ ।
 જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિદુઃખદોષાનુદર્શનમ્ ॥ ૯ ॥
 અસક્તિરનભિષ્વજ્ઞઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ।
 નિત્યં ચ સમચિત્તત્વમિષ્ટાનિષ્ઠોપપત્તિષુ ॥ ૧૦ ॥
 મયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।
 વિવક્તદેશસેવિત્વમરતિર્જનસંસદિ ॥ ૧૧ ॥
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।
 એતજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમજ્ઞાનં યદતોઽન્યથા ॥ ૧૨ ॥

અમાનીપણું, અહંભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા,
 સરળતા, આચાર્યની સેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા,
 માનસિક સંયમ, ઇંદ્રિયોના વિષયો પર વૈરાગ્ય;

૧ શબ્દ, રૂપરસ, ગંધ, રસ અને ગંધ.

અહંકારરહિતપણું તથા જન્મ, મરણ, ઘડપણ, અને રોગોમાં દુઃખ તથા દોષો બેવા; અનાસક્તિ, પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર વગેરે પર મમતાનો અભાવ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થતાં સદા ચિત્તની સમાનતા, અનન્ય યોગથી મારામાં અરુચ્ચિત ભક્તિ, એકાંત પ્રદેશનું સેવન, જનસમૂહમાં અપ્રીતિ, અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં નિત્ય સ્થિતિ તથા તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થનો અનુભવ કરવો—આ(સર્વ)ને ‘જ્ઞાન’ કહ્યું છે; આથી જે બિલકુલ છે, તે ‘અજ્ઞાન’ છે. જ્ઞેયં યત્તત્રવક્ષ્યામિ યજ્ઞાત્મામૃતમશ્નુતે ।

અનાદિમત્પરં બ્રહ્મ ન સત્તન્નાસદુચ્યતે ॥૧૩॥

જે જ્ઞેય—બાણવા યોગ્ય છે અને જેને બાણી (મનુષ્ય) મોક્ષ પામે છે, તે હું કહું છું; જે અનાદિ પરબ્રહ્મ છે તેને નથી ‘સત્’ કહી શકાતું કે નથી ‘અસત્’ કહી શકાતું. ૧૩

સર્વતઃ પાણિપાદં તત્સર્વતોઽધિશિરોમુખમ્ ।

સર્વતઃ શ્રુતિમલ્લોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥૧૪॥

તેને સર્વ તરફ હાથપગ છે, સર્વ તરફ

નેત્રો, મસ્તક અને મુખ છે, સર્વ બાહ્ય કાન છે અને હોઠમાં સર્વને વ્યાપીને તે રહે છે. ૧૪

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १५ ॥

તે બ્રહ્મા સર્વ ઇન્દ્રિયોરૂપે ભાસે છે, સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુણો અથવા વિષયોરૂપે ભાસે છે, સર્વ ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયનું ભાન કરાવે છે અને સર્વ ઇન્દ્રિયોને તથા તેમના વિષયોને બાબુનારું છે, છતાં સર્વ ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે, અસંગ હોવા છતાં સર્વનું ધારણપોષણ કરનાર અને નિર્ગુણ હોવા છતાં ગુણોનો ભોગ કરનારું છે. ૧૫

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तિકे च तत् ॥ १६ ॥

તે (બ્રહ્મા) ભૂતોની બહાર અને અંદર પણ છે; તેમ જ સ્થાવર અને જંગમ પણ છે; તે સૂક્ષ્મ હોવાથી બાબુવાને અશક્ય છે; દૂર રહેલ છે અને પાસે પણ છે. ૧૬

અવિમક્તં ચ ભૂતેષુ વિમક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।
ભૂતમર્ત્ત ચ તજ્ઞેયં ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥૧૭॥

વળી તે જ્ઞેય (પ્રદ્ય) વિભાગ નહિ પામેલ
છતાં ભૂતોમાં વિભાગ પામેલાની પેઠે રહેલ છે;
તે સર્વ ભૂતોનું ધારણુ-પોષણુ કરનાર, નાશ કર-
નાર તથા ઉત્પન્ન કરનાર છે. ૧૭

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ।
જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥૧૮॥

તે જ્યોતિષોનું પણ જ્યોતિ છે, અને
(અજ્ઞાનરૂપ) અંધકારથી ધર કહેવાય છે; તે જ
જ્ઞાનરૂપે છે, તે જ જાણવા યોગ્ય છે અને જ્ઞાનથી
જેને જાણી શકાય છે તે પણ તે જ છે અને
સર્વના હૃદયમાં રહેલું છે. ૧૮

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १९ ॥

આ પ્રમાણે મેં ક્ષેત્ર, જ્ઞાન અને જાણવા
યોગ્ય તત્ત્વ સંક્ષેપમાં કહ્યું. આ જાણીને મારે
ભક્ત મારા સ્વરૂપને પામવા યોગ્ય બને છે.

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ વિદ્વચનાદી ઉભાવપિ ।

વિકારાંશ્ચ ગુણાંશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિસંભવાન્ ॥૨૦॥

પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બન્નેને પણ તું અનાદિ જાણ; તથા (રાગદ્વેષાદિ) વિકારો તથા (સત્વાદિ) ગુણોને પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણ. ૨૦

કાર્યકારણકર્તૃત્વે હેતુઃ પ્રકૃતિરુચ્યતે ।

પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥૨૧॥

કાર્ય અને કારણના કર્તાપણામાં પ્રકૃતિને હેતુ કહેવામાં આવે છે. અને પુરુષ એટલે જીવાત્મા સુખદુઃખના ભોક્તાપણામાં હેતુ કહેવાય છે. ૨૧

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો દિ બુદ્ધક્તે પ્રકૃતિજાન્ગુણાન્ ।

કારણં ગુણસજ્જોઽસ્ય સદસ્યોનિજન્મસુ ॥૨૨॥

જીવાત્મા પ્રકૃતિમાં રહીને જ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણોને ભોગવે છે, અને આ ગુણોનો સંગ જીવાત્માને સારી-નરસી યોનિઓમાં જન્મ થવામાં કારણ છે. ૨૨

ઉપદ્રષ્ટાનુમન્તા ચ મર્તા ભોક્તા મહેશ્વરઃ ।

પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તો દેહેઽસ્મિન્પુરુષઃ પરઃ ॥૨૩॥

આ પુરુષ (જીવાત્મા) દેહથી પર હોવા છતાં દેહમાં સાક્ષીરૂપે રહેલો છે, તેમ જ તે જ સર્વ ક્રિયાની અનુમતિ આપનાર, સર્વનું ધારણ-પોષણ કરનાર, સુખદુઃખનો લોકતા તથા (બ્રહ્મા વગેરેનો પણ સ્વામી હોવાથી) મહેશ્વર અને (શુદ્ધ સત્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શ હોવાથી) પરમાત્મા પણ કહેવાય છે. ૨૩

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥૨૪॥

જે આ પ્રમાણે પુરુષને તથા ગુણો એટલે વિકારો સહિત પ્રકૃતિને જાણે છે, તે દરેક રીતે (કર્તવ્ય) કર્મ કરતો છતાં ફરી જન્મતો નથી.

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥૨૫॥

આ પરમાત્માને કેટલાક મનુષ્યો શુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિથી ધ્યાન દ્વારા પોતામાં જુએ છે. કેટલાક જ્ઞાનયોગ દ્વારા અને કેટલાક કર્મયોગ દ્વારા જુએ છે. ૨૫

અન્યે ત્વેવમજાનન્તઃ શ્રુત્વાન્યેભ્ય ઉપાસતે ।

તેઽપિ ચાતિતરન્ત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ ॥૨૬॥

પરંતુ આ પ્રમાણે નહિ બાલુનારાઓ બીજા કેટલાક પાસેથી (ઉપદેશ) સાંભળીને ઉપાસના કરે છે અને શ્રવણપરાયણ (સાધકો) મૃત્યુરૂપ સંસારને તરી બાય છે. ૨૬

યાવત્સંજાયતે કિંચિત્સત્ત્વં સ્થાવરજઙ્ગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્તદ્વિદ્ધિ મરતર્ષમ ॥૨૭॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ! જે કંઈ સ્થાવર-જંગમ વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગથી જન્મે છે, એમ તું બાણ. ૨૭

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠન્તં પરમેશ્વરમ્ ।

વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યન્તં યઃ પश्यતિ સપश्यति ॥૨૮॥

જે નાશ પામી રહેલાં બધાં અચર-ચર ભૂતોમાં નાશરહિત અને સમાન રીતે રહેલા પરમેશ્વરને જુએ છે તે જ યથાર્થ જુએ છે. ૨૮

સમં પश्यન્દિ સર્વત્ર સમવસ્થિતમીશ્વરમ્ ।

ન દિનસ્ત્યાત્મનાત્માનં તતોયાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૨૯॥

તે પુરુષ સર્વમાં સમભાવથી રહેલા પરમે-
શ્વરને સમાન રીતે જોતો પોતા વડે પોતાનો
નાશ કરતો નથી (અર્થાત્ રાગ દ્વેષ વગેરે
વિકારોને વશ થતો નથી.) અને પરમ ગતિને
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૯

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

य पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥૩૦॥

જે (મનુષ્ય) સર્વ પ્રકારનાં કર્મોને પ્રકૃતિ
દ્વારા જ થતાં જુએ છે અને આત્માને અકર્તા
જુએ છે, તે જ અર્થ જુએ છે. ૩૦

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥૩૧॥

(મનુષ્ય) બ્યારે જુદાં જુદાં પ્રાણી-પદાર્થો-
ને એક પરમાત્મામાં જ રહેલાં જુએ છે અને
તે પરમાત્મામાંથી જ સર્વને વિસ્તાર થયેલો
જુએ છે, ત્યારે તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે. ૩૧

અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્પરમાત્માયમવ્યયઃ ।

શરીરસ્થોઽપિ કૌन्तेય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥૩૨

અનાદિ તથા નિર્ગુણ હોવાથી આ અવિ-
નાશી પરમાત્મા શરીરમાં રહેલો હોવા છતાં
વાસ્તવિક રીતે પોતે કશું કરતો નથી અને કશાથી
લેવાતો નથી. ૩૨

યથા સર્વગતં સૌક્મ્યાદાકાશં નોપલિપ્યતે ।

સર્વત્રાવસ્થિતા દેહે તથાત્મા નોપલિપ્યતે ॥૩૩॥

જેમ સર્વમાં રહેલું આકાશ સૂક્ષ્મપણાને
લીધે લેવાતું નથી, તેમ અધા દેહમાં રહેલો
આત્મા લેવાતો નથી. ૩૩

યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ ।

ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ॥૩૪॥

હે ભારત ! જેમ એક સૂર્ય આ સર્વ લોકને
પ્રકાશમાન કરે છે, તેમ એક જ આત્મા સમસ્ત
ક્ષેત્રને પ્રકાશમાન કરે છે. ૩૪

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોરેવમન્તરં જ્ઞાનચક્ષુષા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાન્તિ તે પરમ્ ॥૩૫॥

આ પ્રમાણે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના ભેદને તથા પ્રકૃતિથી (અધનમાંથી) પ્રાણીનો મોક્ષ કેમ થાય અને જેઓ જ્ઞાનદષ્ટિ વડે બાણી લે છે, તેઓ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૫

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३॥

અ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્ર ૩૫ શ્રીમદ્-
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
'ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગ' નામનો ૧૩મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૪મો-ગુણત્રયવિભાગયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન બોલ્યા :

પરં ભૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતો ગતાઃ ॥૧॥

સર્વ જ્ઞાનોમાં જે ઉત્તમ જ્ઞાન છે, જેને બ્રહ્મીને મુનિજનો અહીંથી (આ સંસારથી) મુક્ત થઈ પરમ સિદ્ધિને પામ્યા છે, તે જ્ઞાન હું તને ફરીથી કહીશ. ૧

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥२॥

આ જ્ઞાનનો આશ્રય લેવાથી જેઓ મારા સ્વરૂપને પામ્યા છે, તેઓ સંસારની ઉત્પત્તિ વખતે પણ જન્મ પામતા નથી અને પ્રલયકાળે તેમને કશી વ્યાકુળતા થતી નથી. ૨

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

હે ભારત! ભારી અવ્યક્ત પ્રકૃતિ સર્વ ભૂતોની યોનિ (ઉત્પત્તિસ્થાન) છે. તેમાં હું (ચેતનના અંશરૂપ) ગર્ભ મૂકું છું, તેનાથી સર્વ ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૩

સર્વયોનિષુ કૌન્તેય સૂર્યઃ સંભવન્તિ યાઃ ।

તાસાં બ્રહ્મ મહદ્યોનિરહં बीजप्रदः पिता ॥ ૪ ॥

હે કુંતીપુત્ર! સર્વ યોનિઓમાં જે શરીરો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન મહદ્ગુણ-પ્રકૃતિ છે અને હું (તેમાં) ચેતનના અંશરૂપ બીજ સ્થાપન કરનાર સર્વનો પિતા છું. ૪

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।

निवદ્ધન્તિ महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ૫ ॥

હે મહાબાહો! પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતા સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્-એ શુદ્ધ અવિનાશી જીવાત્માને દેહમાં બાંધે છે. ૫

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

मुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ ૬ ॥

હે નિબ્યાપ ! તેમાં સત્ત્વગુણ નિર્મળ હોવાથી
(બુદ્ધિનો) પ્રકાશ કરનાર અને દોષરહિત છે; તે
સુખ તથા જ્ઞાનના સંગથી (જીવને) બંધન કરે છે.

રજો રાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણાસજ્જસમુદ્ભવમ્ ।

તન્નિવધ્નાતિ કૌંતેય કર્મસજ્જેન દેહિનમ્ ॥ ૭ ॥

હે અર્જુન ! રાગરૂપ રજોગુણ, તૃષ્ણા અને
આસક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવને કર્મોની
સાથે બાંધે છે. ૭

તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વદેહિનામ્ ।

પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસ્તન્નિવધ્નાતિ ભારત ॥ ૮ ॥

હે ભરતવંશી ! સર્વ જીવોને મોહ પ્રમાદ-
નાર તમોગુણને અજ્ઞાનથી ઊપજેલો તું બાધ; તે
પ્રમાદ, આળસ ને નિદ્રા વડે (જીવને) બાંધે છે.

સત્ત્વં સુખે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ ભારત ।

જ્ઞાનમાવૃત્ય તુ તમઃ પ્રમાદે સંજયત્યુત ॥ ૯ ॥

હે ભારત ! સત્ત્વગુણ સુખમાં અને રજોગુણ
કર્મમાં જોડે છે; પણ તમોગુણ જ્ઞાનને ઢાંકી
ઈ પ્રમાદમાં જોડે છે. ૯

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

હે ભારત ! રજોગુણ તથા તમોગુણને દબાવી
સત્વગુણ વધે છે; સત્વગુણ અને તમોગુણને
દબાવી રજોગુણ વધે છે; તેમ જ સત્વગુણ તથા
રજોગુણને દબાવી તમોગુણ વધે છે. ૧૦

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥११॥

જે વખતે આ દેહમાં અંતઃકરણને ધંદ્રિયરૂપી કારોમાં જ્ઞાન અને વિવેક પ્રકટે છે, ત્યારે સત્-ગુણની વૃદ્ધિ થયેલી જાણવી. ૧૧

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामञ्जमः स्पृहा ।

रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥

અને હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! રત્નેશુષ્ણ વધ્યો હોય ત્યારે
લોભ, પ્રવૃત્તિ, (સકામ ભાવથી) કર્મોને આરંભ,
અશાંતિ અને (ભોગની ધન્યતા) લિપજે છે. ૧૨

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।

तमस्येतानि जायन्ते विबुद्धे कुरुनन्दन ॥ १३ ॥

તથા હે કુરુનંદન ! અપ્રકાશ, અપ્રવૃત્તિ,
પ્રમાદ તેમ જ મોહ-આ તમોગુણ વધ્યો હોય,
ત્યારે ઊપજે છે. ૧૩

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥

જ્યારે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થઈ હોય, ત્યારે
દેહધારી પ્રાણી મૃત્યુ પામે તો ઉત્તમ જ્ઞાનીઓના
નિર્મળ લોકને તે પામે છે. ૧૪

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥

રજોગુણમાં મૃત્યુ પામીને કર્મમાં આસક્તિ-
વાળા લોકમાં જન્મે છે; અને તમોગુણમાં મૃત્યુ
પામનાર મૂઢ્યોનીમાં (પશુ-પક્ષી સ્થાવર આદિમાં)
જન્મ પામે છે. ૧૫

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६ ॥

(વિદ્વાનો) સાત્ત્વિક કર્મનું ફળ સાત્ત્વિક
અને નિર્મળ કહે છે; પણ રજસ કર્મનું ફળ

દુઃખ અને તામસ કર્મનું કૃણ અજ્ઞાન કહે છે. ૧૬

સત્ત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

સત્ત્વશુષ્કથી જ્ઞાન, રજેશુષ્કથી લોભ અને તમોશુષ્કથી પ્રમાદ, મોહ ને અજ્ઞાન ઊપજે છે. ૧૭

ઊર્ધ્વં ગચ્છન્તિ સત્ત્વસ્થા મધ્યે તિષ્ઠન્તિ રાજસાઃ ।

જઘન્યગુણવૃત્તિસ્થા અધો ગચ્છન્તિ તામસાઃ ॥ ૧૮ ॥

સત્ત્વશુષ્કમાં રહેલા ઉપર (ઉચ્ચ ગતિમાં) જાય છે, રજેશુષ્કીઓ મધ્ય (મધુષ્યત્વ) માં રહે છે અને અધમ તમોશુષ્કની વૃત્તિમાં રહેલાઓ નીચે (અધોગતિમાં) જાય છે. ૧૮

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપश्यति ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ભાવં સોઽધિગચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

બ્યારે જ્ઞાની મધુષ્ય (ત્રણ) શુષ્કો સિવાય બીજે કોઈ કર્તા નથી એમ જુએ છે અને પોતાને શુષ્કોથી પર રહેલો જાણે છે, ત્યારે તે આરા સ્વરૂપને પામે છે. ૧૯

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુજરાદુઃખૈર્વિમુક્તોઽમૃતમશ્નુતે ॥ ૨૦ ॥

મનુષ્ય આ શરીરની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ ત્રણ ગુણોને તરી જઈ ને જન્મ, મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા અને દુઃખોથી મુક્ત થઈ અમૃત અર્થાત્ અમર-પણાનો અનુભવ કરે છે—પરમ સ્વરૂપને પામે છે.

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન ઓલ્યો :

કૈલિઙ્ગૈસ્ત્રીન્ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રભો ।

કિમાચારઃ કથં ચૈતાં સ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥ ૨૧ ॥

આ ત્રણ ગુણોથી પર થયેલા મનુષ્યનાં કેવાં લક્ષણો હોય, તેનો આચાર કેવો હોય તથા ક્યાં ઉપાયથી મનુષ્ય આ ત્રણ ગુણોથી પર થઈ શકે ?

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

પ્રકાશં ચ પ્રવૃત્તિં ચ મોહમેવ ચ પાણ્ડવ ।

ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાઙ્ક્ષતિ । ૨૨

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।

ગુણા વર્તન્તે इत्येव योज्वतिष्ठति नेङ्गते ॥ ૨૩ ॥

સમદુઃસ્વસુખઃ સ્વસ્થઃ સમલોષાશ્મકાશ્વનઃ ।
તુલ્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુલ્યનિન્દાત્મસંસ્તુતિઃ ॥
માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।
સર્વારમ્ભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥૨૫॥

હે અર્જુન ! જે મનુષ્ય સત્ત્વ, રજસૂ અને તમોગુણથી થનારાં પ્રકાશ, પ્રવૃત્તિ અને મોહ પ્રાપ્ત થતાં તેમનાથી દુઃખ નથી માનતો અને તે નિવૃત્ત થતાં તેમની ઇચ્છા નથી કરતો અને ઉદાસીનની-તટસ્થની પેઠે સ્થિર રહે છે, શુષ્ણોથી વિચલિત થતો નથી, શુષ્ણો જ શુષ્ણોમાં વર્તે છે એમ માનીને સ્વસ્થ રહે છે, સ્વરૂપના જ્ઞાનમાંથી ખસતો નથી, સુખ-દુઃખને સમાન સમજે છે, માટી, પથ્થર તથા સોનું જેને સમાન છે, તથા પ્રિય અને અપ્રિયમાં, નિન્દા અને સ્તુતિમાં, માન અને અપમાનમાં તથા શત્રુપક્ષ અને મિત્રપક્ષમાં સમભાવે વર્તે છે, બધાં કર્મોમાં કર્તાપણના અભિમાનથી રહિત છે, તે મનુષ્ય ત્રણ શુષ્ણી પરંથેદો-શુષ્ણાતીત કહેવાય છે. ૨૨-૨૫

માં ચ યોગ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।
સ ગુણાન્સમતીલૈતાન્બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૨૬ ॥

જે મનુષ્ય અરુખલિત ભક્તિયોગ વડે મને
સેવે છે, તે આ ત્રણ ગુણોથી પર થઈ બ્રહ્મભાવ
પામવા યોગ્ય બને છે. ૨૬

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।
શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુખસ્યૈકાન્તિકસ્ય ચ ॥ ૨૭ ॥

આ બ્રહ્મની સ્થિતિ તે હું છું, અવિનાશી
અમરતા—મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ હું છું અને સનાતન
ધર્મનો તથા અનંત અખંડ એકરસ સુખનો—
આનંદનો આશ્રય હું છું. ૨૭

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે

‘ગુણત્રય-વિભાગયોગ’ નામનો

૧૪ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૫ મો-પુરુષોત્તમયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ ॥ શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

ઊર્ધ્વમૂલમધઃશાસ્ત્રમશ્વત્થં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।

છન્દાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥૧॥

જેતું આદિપુરુષ પરમાત્મારૂપ મૂળ ઊર્ધ્વ
છે અને પ્રહાથી લઈ સ્થાવર-જંગમ સૃષ્ટિરૂપ
નીચે વિસ્તરેલી જેની શાખાઓ છે; છ'દો જેનાં
પાંદડાં છે એવા આ સંસારને અશ્વત્થવૃક્ષરૂપે
કહેવો છે. જે તેને બાણ છે તે વેદને બાણ-
નારો છે. ૧

અથશ્રોર્ધ્વં પ્રસૂતાસ્તસ્ય શાखा

ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાલાઃ ।

અથશ્ચ મૂલાન્યનુસંતતાનિ

કર્માનુબન્ધીનિ મનુષ્યલોકે ॥ ૨ ॥

આ સંસારરૂપ વૃક્ષની ત્રણ શુણ્ઠીથી વૃદ્ધિ
પામેલી, વિષયલોગરૂપ કૂંપળોવાળી શાખાઓ
(દેવો, મનુષ્યો અને પશુપક્ષીઓરૂપે) ઊંચે તથા

નીચે ફેલાયેલી છે. વિષયોની ઇચ્છારૂપ કર્મનાં
અંધનોવાળાં એનાં મૂળ (અહંતા-મમતા-તૃષ્ણા-
રૂપે) નીચે મનુષ્યલોકમાં ફેલાયેલાં છે. ૨

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે
નાન્તો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।
અશ્વત્થમેનં સુવિરૂઢમૂલ-
મસદ્ગજશ્ચેણ દૃઢેન છિત્ત્વા ॥ ૩ ॥
તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં
યસ્મિન્ગતા ન નિવર્તન્તિ ભૂયઃ ।
તમેવ ચાદ્યં પુરુષં પ્રપદ્યે
યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૃતા પુરાણી ॥ ૪ ॥

(આ સંસારરૂપ વૃક્ષ પ્રતિક્ષણ વિનાશી
હોવાથી) આનું કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનું સ્થિર રૂપ
જણાતું નથી. આ સંસારનો સર્વાંશે અંત થતો
જણાતો નથી; તેમ જ સંપૂર્ણરૂપે તેની ઉત્પત્તિ
અને સ્થિતિ પણ જોઈ શકાતી નથી. એવા આ
અનંત મૂળવાળા નશ્વર સંસારવૃક્ષને અનાસક્તિ-
રૂપ મજબૂત શસ્ત્રથી આપણી અંદરથી કાપી

નાખીને (એટલે સંસારની વાસનાઓથી મુક્ત થઈને) પછી એવું પદ શોધવું જોઈએ કે જ્યાં ગયેલા જીવો જન્મમરણરૂપ આ સંસારમાં પાછા આવતા નથી. તે પરમ પદને પ્રાપ્ત કરવા માટે તે આદિ પુરુષ પરમાત્માના શરણે જવું કે જેનાથી આ અનાદિ સંસારની પ્રવૃત્તિ વિસ્તાર પામી છે.

નિર્માનમોહા જિતસઙ્ગદોષા

અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।

દ્વન્દ્વૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજ્ઞૈ-

ર્ગચ્છન્ત્યમૃતાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥ ૫ ॥

જે મનુષ્યો માન અને મોહથી રહિત છે, જેમણે આસક્તિરૂપ દોષને જીત્યો છે, જેઓ કામનાઓ છોડીને નિત્ય આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં રહે છે, જેઓ સુખ-દુઃખ વગેરે દ્વંદ્વોથી પર થયેલા છે, તેવા વિવેકી જનો તે અવિનાશી પદને પામે છે. ૫

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાઙ્કો ન પાવકઃ ।

યદ્ભૂત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

તે પદને સૂર્ય, ચંદ્ર કે અગ્નિ પ્રકાશિત કરી શકતા નથી. જે પદને પામી (મુમુક્ષુઓ) પાછા ફરતા નથી તે મારું પરમ ધામ છે. ૬

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃષણ્ણાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥૭॥

શરીરં યદવાપ્નોતિ યચ્છાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।

ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગન્ધાનિવાશયાત્ ॥૮॥

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં વ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥૯॥

આ જીવલોકમાં મારો જ સનાતન અંશ, જીવ થઈને પ્રકૃતિમાં રહેલી પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને (પોતાના તરફ) આકર્ષે છે. એ જીવ જ્યારે એક શરીર છોડીને બીજા શરીરમાં જાય છે, ત્યારે વાયુ જેમ આબુઆબુના પદાર્થોની ગંધ લઈને આગળ જાય છે, તેમ છોડેલા શરીરની વાસનાઓ અને મન તથા ઇન્દ્રિયોને લઈને જ બીજા શરીરમાં જાય છે. અને ત્યાં કાન, આંખ, સ્પર્શેન્દ્રિય, જીભ, નાક તથા મનને ધારણ કરી

આ (જીવાત્મા) વિષયોને સેવે છે. ૭-૬

ઉત્ક્રામન્તં સ્થિતં વાપિ મુક્ત્વાનં વા ગુણાન્વિતમ્ ।

વિમૂઢા નાનુપश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥૧૦॥

(સત્ત્વ વગેરે) શુભોત્તી સાથે જોડાયેલો આ જીવાત્મા શરીરને તેમજ વિષયોને છોડે છે અને ભોગવે છે. તેની આ ક્રિયાઓને મૂઢ બુદ્ધિવાળા જનો જોઈ શકતા નથી, પણ જ્ઞાનદષ્ટિવાળા વિવેકીઓ જોઈ શકે છે. ૧૦

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।

यतन्तोऽप्यकृतात्मानો नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥૧૧॥

વળી યત્ન કરનારા યોગીઓ (પણ) શરીર-માં રહેલા આ (ઈશ્વરી) અંશને જોઈ શકે છે; પરંતુ અશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા અજ્ઞાનીઓ યત્ન કરતાં છતાં પણ એને જોઈ શકતા નથી. ૧૧

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।

यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥૧૨॥

. સૂર્યમાં રહેલું જે તેજ સમગ્ર જગતને પ્રકાશિત કરે છે અને જે તેજ ચંદ્રમાં તથા

અગ્નિમાં છે, તેને તું મારું તેજ બાણ. ૧૨

ગામાવિશ્વ ચ ભૂતાનિ ધારયામ્યહમોજસા ।

પુણામિ ચૌષધીઃ સર્વાઃ સોમો ભૂત્વા રસાત્મકઃ ॥

અને હું જ પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરીને મારી શક્તિ વડે સર્વ પ્રાણીઓને ધારણ કરું છું તથા રસરૂપ ચંદ્ર થઈને સર્વ વનસ્પતિઓને પોષણ આપું છું. ૧૩

અહં વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥૧૪॥

હું જઠરાગ્નિ થઈ પ્રાણીઓનાં શરીરમાં રહી પ્રાણ તથા અપાન વાયુથી યુક્ત થઈ ચાર પ્રકારનું અન્ન પચાવું છું. ૧૪

સર્વસ્ય ચાહં હૃદિ સંનિવિષ્ટો

મત્તઃ સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોહનં ચ ।

વેદૈશ્ચ સર્વૈરહમેવ વેદ્યો

વેદાન્તકૃતદ્વેદવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

હું સર્વના હૃદયમાં (અંતર્યામીરૂપે) રહેલો

હું; અને મારે લીધે સ્મૃતિ, જ્ઞાન અને તેનો અભાવ (વિસ્મરણ તથા અજ્ઞાન) થાય છે; સર્વ વેદો વડે જાણવા યોગ્ય હું જ છું તથા વેદાંત-શાસ્ત્રનો કર્તા અને વેદોને જાણનારો હું જ છું.

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરચાક્ષર एव च ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥૧૬॥

આ દોકમાં ક્ષર-નાશવંત અને અક્ષર-અવિ-નાશી એવા બે પુરુષો છે. તેમાં સર્વ ભૂતો એ નાશવંત પુરુષ છે. તેમનામાં રહેલો જે અંતર્યામી (કૂટસ્થ) પુરુષ તે અક્ષર-અવિનાશી કહેવાય છે.

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।

यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥૧૭॥

પરંતુ આ ક્ષર અને અક્ષર બન્નેથી ઉત્તમ પુરુષ તો બીજો જ છે. તે પરમાત્મા કહેવાય છે. તે અવિનાશી ઈશ્વર ત્રણે દોકમાં પ્રવેશ કરીને સર્વનું ધારણ-પોષણ કરે છે. ૧૭

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥૧૮

હું આ ક્ષરથી પર છું અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું; તેથી લોકમાં અને વેદમાં હું ‘પુરુષોત્તમ’ (એ નામથી) પ્રસિદ્ધ છું. ૧૮

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ માં સર્વભાવેન ભારત ॥ ૧૯ ॥

હે ભારત ! જે મનુષ્ય મોહ વિનાનો થઈ મને આ પ્રમાણે ‘પુરુષોત્તમ’ સ્વરૂપે જાણે છે, તે સર્વજ્ઞ હોઈ મને સર્વ ભાવથી ભજે છે, इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्वात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ ૨૦ ॥

હે નિષ્પાપ અર્જુન ! એ પ્રમાણે આ અત્યંત ગુપ્ત (અધ્યાત્મ) શાસ્ત્ર મેં તને કહ્યું; આને જાણી (મનુષ્ય) બુદ્ધિમાન તથા કૃતાર્થ થાય છે. ૨૦

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंવાदे पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે ‘પુરુષોત્તમયોગ’ નામનો ૧૫ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૬ મો-દૈવાસુરસંપદ્વિભાગયોગ

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥૧॥

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાન્તિરપૈશુનમ્ ।

દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં હીરચાપલમ્ ॥૨॥

તેજઃ ક્ષમાઃ ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।

ભવન્તિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥૩॥

નિર્ભયતા, અંતઃકરણની શુદ્ધિ, જ્ઞાન (અને)
યોગને વિષે નિષ્ઠા, દાન, ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ, યજ્ઞ,
સ્વાધ્યાય, તપ, સરળતા, અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ,
(કર્મફળનો) ત્યાગ, શાંતિ, આહીરહિતપણું,
પ્રાણીઓ પર દયા, અલોહુપતા, મૃદુતા, લેખ્ય,
અચંચળતા, તેજ, ક્ષમા, ધૈર્ય, પવિત્રતા, અદ્રોહ
અને અભિમાનનો ત્યાગ આ (૨૬ ગુણો) છે
અર્જુન ! દૈવી સંપત્તિ તરફ વળેલા મનુષ્યમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. ૧-૩

દમ્ભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।
અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્થ સંપદમાસુરીમ્ ॥

હે પાર્થ ! દંભ, ગર્વ, અભિમાન, ક્રોધ, કઠોરતા અને અજ્ઞાન—આ ગુણો આસુરી સંપત્તિ તરફ વળેલા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૪

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબન્ધાયાસુરી મતા ।
મા શુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોઽસિ પાણ્ડવ ॥૫॥

દૈવીસંપત્તિ મોક્ષ આપનારી અને આસુરી સંપત્તિ બંધનમાં નાખનારી મનાઈ છે. હે પાંડવ ! તું દૈવી સંપત્તિને લઈને જન્મ્યો છે; (માટે) શોક ન કર. ૫

દ્વૌ ભૂતસર્ગૌ લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।
દૈવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શ્રુણુ ॥૬॥

આ લોકમાં દૈવી તથા આસુરી એમ બે પ્રકારની પ્રાણીઓની સૃષ્ટિ છે; હે પાર્થ ! તેમાં દૈવીસૃષ્ટિ વિસ્તારથી કહી; (હવે) આસુરી સૃષ્ટિ તું મારી પાસેથી સાંભળ. ૬

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ।

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિદ્યતે ॥૭॥

આસુરી મનુષ્યો પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિને (કરવા
યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્યને) જાણતા નથી;

તેઓમાં યવિત્રતા, સદાચાર કે સત્ય હોતાં નથી.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુરનીશ્વરમ્ ।

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્કામદૈતુકમ્ ॥૮॥

તેઓ કહે છે કે આ જગત અસત્ય, આધાર-
વિનાશુ' અને ઈશ્વરવિનાશુ' છે. કોઈ કારણ કે

કાર્યના સંબંધ વિના તે (કેવળ અકસ્માત્)

ઉત્પન્ન થયેલું છે. તેથી કેવળ કામનાઓ લોગવવા

સિવાય તેનો બીજો શો હેતુ હોય ? ૮

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

આમ નષ્ટ થયેલ વિવેકવાળા તે અલ્પ

બુદ્ધિના લોકો એ પ્રમાણેની દૃષ્ટિ પકડીને દ્યોર

કર્મો કરતા જગતના શત્રુઓ બની તેનો નાશ

કરવા માટે જ મન્યા રહે છે. ૯

કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂરં દમ્ભમાનમદાન્વિતાઃ ।

મોહાદ્ગૃહીત્વાસદ્ગ્રાહાન્પ્રવર્તન્તેઽશુચિવ્રતાઃ ॥૧૦

હંભ, માન અને મદથી ભરાયેલા તે લોકો
પૂરી ન કરી શકાય એવી કામનાઓનો આશ્રય
લઈ મોહથી ખોટા આગ્રહો પકડીને પાપાચારમાં
પ્રવૃત્ત થાય છે. ૧૦

ચિન્તામપરિમેયાં ચ પ્રલયાન્તામુપાશ્રિતાઃ ।

કામોપભોગપરમા એતાવદિતિ નિશ્ચિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

આશાપાશશતૈર્બદ્ધાઃ કામક્રોધપરાયણાઃ ।

ઈહન્તે કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસશ્ચયાન્ ॥ ૧૨ ॥

હુનિયાના પ્રલય સુધી અથવા પોતાના મરણ
સુધી જેનો અંત જ ન આવે એવી અમાપ ચિંતાને
આશ્રય લઈ તેઓ કામ અને ભોગમાં જ પોતાનું
સર્વસ્વ છે એમ માનીને તેમાં જ તત્પર રહે છે.
સેંકડો આશાફૂંટી પાશોથી બંધાયેલા તથા કામ-
ક્રોધમાં પરાયણ રહેનારા (તેઓ) વિષયભોગો માટે
અન્યાયથી ધનના ઢગલા એકઠા કરવાનો પ્રયત્ન
કરે છે. ૧૧, ૧૨

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १४ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।

यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

તેઓ વિચારે છે કે, ‘ આજે મેં આ મેળવ્યું
અને હવે આ મનોરથ સફળ કરીશ. આટલું ધન
તો મારી પાસે છે અને ફરી આટલું મેળવીશ.
આ શત્રુને મેં માર્યો અને બીજાઓને પણ હું
મારીશ. હું મોટો ઐશ્વર્યશાળી છું, હું ભોગો
ભોગવાનાર છું, હું પ્રતિષ્ઠાવાળો છું, બળવાન છું,
સુખી છું, ધનિક છું, કુટુંબકર્મીલાવાળો—નાત-
બાતવાળો—કુળવાન છું, મારા જેવો બીજો કોણ
છે? હું યજ્ઞ કરીશ, દાન કરીશ, મોજ કરીશ.’
આ રીતે અજ્ઞાનથી મોહિત થયેલા અનેક પ્રકારે

બ્રમિત ચિત્તવાળા અને મોહજાળથી ઘેરાયેલા, કામ-લોગમાં અત્યંત આસક્ત થયેલા (તે આસુરી લોકો, અપવિત્ર નરકમાં પડે છે. ૧૩-૧૬

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।

યજન્તે નામયજ્ઞૈસ્તે દમ્ભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥૧૭॥

પોતાના મનનાં પોતાને શ્રેષ્ઠ માનનારા ધમંડી પુરુષો ધન અને માનના મદવાળા થઈને દંભથી વિધિ વિનાના માત્ર નામના જ યજ્ઞોથી મને પૂજે છે.

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદ્વિષન્તોઽમ્યસૂયકાઃ ॥૧૮॥

અહંકાર, બળ, ગર્વ, કામ તથા ક્રોધનો આશ્રય કરીને બીજા લોકોનો દ્વેષ કરનારા તેઓ પોતાના તથા બીજાના દેહમાં (એકરૂપે રહેલા એવા) મારો જ દ્વેષ કરે છે. ૧૮

તાનહં દ્વિષતઃ ક્રૂરાત્સંસારેષુ નરાધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥૧૯॥

તેવા દ્વેષી, ક્રૂર, અમંગળ નરાધમોને હું આ સંસારમાં વારંવાર આસુરી યોનિઓમાં જ

નાથું છું. ૧૯

આસુરીં યોનિમાવન્ના મૂઢા જન્મનિ જન્મનિ ।
મામપ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તતો યાન્ત્યધમાં ગતિમ્ ॥૨૦॥

હે અર્જુન ! આસુરી યોનિને પામેલા તે
મૂઢ લોકો મને નહિ પામીને જન્મોજન્મ તેથી
ત્રણ વધારે અધમ ગતિ પામે છે. ૨૦

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।
કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥૨૧

કામ, ક્રોધ તથા લોભ—એ આત્માનો નાશ
કરનારું (અર્થાત્ તેને અધોગતિમાં લઈ જનારું)
ત્રણ પ્રકારનું નરકનું દ્વાર છે; માટે એ ત્રણને
ત્યજી દેવા જોઈએ. ૨૧

ણૈર્વિમુક્તઃ કૌન્તેય તમોદ્વારૈસ્ત્રિમિર્નરઃ ।
આચરત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥૨૨

હે કુંતીપુત્ર ! આ ત્રણ પ્રકારના નરકના
દ્વારથી મુક્ત થયેલો મનુષ્ય આત્માનું કલ્યાણ
આચરે છે; અને તેથી પરમ ગતિ પામે છે. ૨૨

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન સુખં ન પરાં ગતિમ્ ॥૨૩

જે (મનુષ્ય) શાસ્ત્રવિધિ છોડી દઈને મન-
માની રીતે વર્તે છે, તે સિદ્ધિ, સુખ કે પરમ
ગતિ પામતો નથી. ૨૩

તસ્માच्छાસ્ત્રં પ્રમાણં તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોક્તં કર્મ કર્તુમિહાર્હસિ ॥૨૪॥

તેથી કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્યનો
નિર્ણય કરવામાં તારે માટે શાસ્ત્ર જ પ્રમાણ છે
માટે શાસ્ત્રે જે કર્મો કરવાનું વિધાન કરેલું હોય,
તે બાણીને તારે કર્મ કરવું એ જ યોગ્ય છે. ૨૪

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રરૂપ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે ‘દૈવા-
સુરસંપદ્વિભાગયોગ’ નામનો સોળમો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૭ મો-શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અશ્વિન ઓલ્યા :

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય યજન્તે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।
તેષાં નિષ્ઠા તુ કા કૃષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ ॥૧॥

હે કૃષ્ણ ! જેઓ શાસ્ત્રવિધિ છોડીને (કેવળ)
શ્રદ્ધાયુક્ત થઈને પૂજન વગેરે કરે છે, તેઓની
ગતિ કેવી થાય છે ? સત્ત્વગુણ, રજોગુણ કે
તમોગુણ ? ૧

શ્રીભગવાનુવાચ । શ્રીભગવાન ઓલ્યા :

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા ।
સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં શૃણુ ॥૨॥

મનુષ્યોને સ્વભાવથી જ સાત્ત્વિકી, રાજસી
અને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા હોય છે.
તે ભારી પાસેથી તું સાંભળ. ૨

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।
શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યો યચ્છૂદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥૩

હે ભારત ! બધા મનુષ્યોની શ્રદ્ધા તેમના અંતઃકરણની શુદ્ધિ અનુસાર હોય છે. દરેક મનુષ્ય શ્રદ્ધામય છે અને જેવી એની શ્રદ્ધા તેવો તે હોય છે. ૩

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।

प्रेतान्भૂतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥૪॥

સાત્ત્વિક મનુષ્યો દેવોને પૂજે છે; રાજસી મનુષ્યો યક્ષો અને રાક્ષસોને પૂજે છે તથા બીજા તામસી લોકો ભૂત-પ્રેત વગેરેને પૂજે છે. ૪

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥૫॥

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।

मां चैवान्तःशरीरस्थ तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥૬॥

હંભ અને અહંકારવાળા જે મનુષ્યો કામનાઓ અને આસક્તિના બળથી પ્રેરાઈને કેવળ મૂઢતાપૂર્વક શાસ્ત્રે ન કહ્યું હોય તેવું ઘોર તપ કરે છે અને શરીરમાં રહેલાં પાંચ ભૂતોને તથા અંતર્યામી એવા મને પણ કષ્ટ આપે છે. તેમને

તું આસુરી નિશ્ચયોવાળા બાણ. ૫, ૬

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં મેદમિમં શૃણુ ॥ ૭ ॥

વળી આહાર યજ્ઞ સૌને ત્રણ પ્રકારનો પ્રિય હોય છે; તેમ જ યજ્ઞ, તપ અને દાન યજ્ઞ (ત્રણ પ્રકારનાં) હોય છે; તેમનો આ લેદ તું સાંભળ. ૭

આયુઃસત્ત્વબલારોગ્ય-

સુસ્વપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા

આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥ ૮ ॥

આયુષ, સાત્ત્વિકતા, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને સ્વપ્ન વધારનારા, રસયુક્ત, સ્નિગ્ધ, યૌષ્ઠિક અને મનને ગમે એવા આહાર સાત્ત્વિક(મનુષ્યો)ને પ્રિય હોય છે. ૮

કટ્વમ્લલવળાત્પુષ્પતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસ્યેષ્ઠા દુઃસ્વશ્લોકામયપ્રદાઃ ॥ ૯ ॥

કડવા, ખાટા, અતિ ઉષ્ણ, તીખા, લૂઆ, દાહ કરનારા આહારો રાજસી(મનુષ્યો)ને પ્રિય

હોય છે; અને તે દુઃખ, શોક તથા રોગ ઉત્પન્ન કરનારા હોય છે. ૯

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેઘ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

એક પ્રકાર વખત સુધી પડી રહેલું, બિતરી ગયેલું, દુર્ગંધયુક્ત, વાસી, ઉચ્છિષ્ટ અને અપવિત્ર ભોજન તામસી(મનુષ્યો)ને પ્રિય હોય છે. ૧૦

અફલાક્રાહ્નિભિર્યજ્ઞો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યષ્ટવ્યમેવેતિ મનઃ સમાધાય સ સાત્ત્વિકઃ ॥ ૧૧ ॥

જે લોકો ક્ષણની આકાંક્ષા રાખતા નથી, પણ 'મારે યજ્ઞ કરવો જોઈએ' એમ મનથી પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને જે યજ્ઞ કરે છે તે સાત્ત્વિક છે. ૧૧

અભિસંધાય તુ ફલં દમ્ભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ ૧૨ ॥

પણ હે ભરતશ્રેષ્ઠ! ક્ષણને લક્ષમાં રાખીને તેમ જ ફળ માટે જે યજ્ઞ કરાય છે, તે તું રાજસ જાણ. ૧૨

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મન્ત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

અને શાસ્ત્રવિધિરહિત, અન્નદાનરહિત, મંત્રો-
રહિત, દક્ષિણારહિત અને શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞને તામસ
કહે છે. ૧૩

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते ॥ १४ ॥

દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને વિદ્વાનોનું પૂજન,
પવિત્રતા, સરળતા, બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસા એ
શારીરિક તપ કહેવાય છે. ૧૪

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाम्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५ ॥

કોઈને ઉદ્વેગ ન કરનારી, સત્ય, પ્રિય અને
હિતકારી વાણી બોલવી તથા સ્વાધ્યાયનો અભ્યાસ,
એ વાણીનું તપ કહેવાય છે. ૧૫

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

મનની પ્રસન્નતા, સૌમ્યભાવ, મૌન, આત્મ-
સંયમ, કાબૂ અને ભાવનાની શુદ્ધિ એ મનનું
તપ કહેવાય છે. ૧૬

શ્રદ્ધયા પરયા તપં તપસ્તત્ત્રિવિધં નરૈઃ ।

અફલાકાક્ષિભિર્યુક્તૈઃ સાત્ત્વિકં પરિચક્ષતે ॥૧૭॥

ફળની ઇચ્છા વિનાના સાવધાન મનુષ્યોએ ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી આચરેલા એ ત્રણ પ્રકારના તપને સાત્ત્વિક કહે છે. ૧૭

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દમ્ભેન ચૈવ યત્ ।

ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધ્રુવમ્ ॥ ૧૮ ॥

કોઈનાં સત્કાર, માન અથવા પૂજા માટે દંભપૂર્વક જે તપ કરાય છે, તે અસ્થિર તથા નાશવંત તપને રાજસ કહ્યું છે. ૧૮

મૂઢગ્રાહેણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ ૧૯ ॥

જે મૂઢતાપૂર્વક, હઠથી, મન, વાણી અને શરીરને પીડીને બીજાનું અનિષ્ટ કરવાના હેતુથી તપ કરાય છે તેને તામસ તપ કહેલું છે. ૧૯

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેઽનુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૦ ॥

દાન દેવું એ ફરજ છે એવી બુદ્ધિથી, બદ-
લાની આશા વિના યોગ્ય સ્થળે, યોગ્ય સમયે,
યોગ્ય વ્યક્તિને જે અપાય છે, તેને સાત્ત્વિક દાન
કહેવું છે. ૨૦

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।

दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥૨૧॥

પરંતુ બદલો મળવા માટે અથવા ફળની
આશાથી કચવાતા મને જે આપવામાં આવે છે,
તેને રાજસ દાન કહેવું છે. ૨૧

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।

असत्કृतमवज्ञાતં તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

જે દાન સત્કાર વગર, તિરસ્કારથી અને
અયોગ્ય દેશ-કાળમાં કુપાત્રને આપવામાં આવે
છે તેને તામસ દાન કહેવું છે. ૨૨

ऌतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।

ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥૨૩॥

‘ઌ તત્ સત્’ આ ત્રણ શબ્દો બ્રહ્મના
વાચક છે. તેનાથી પૂર્વે બ્રાહ્મણો, વેદો અને યજ્ઞો

નિર્મિત થયા છે. ૨૩

તસ્માદોમિત્યુદાહૃત્ય યજ્ઞદાનતપઃક્રિયાઃ ।

પ્રવર્તન્તે વિધાનોક્તાઃ સતતં બ્રહ્મવાદિનામ્ ॥૨૪॥

માટે બ્રહ્મને જપનારાઓ ઈં એવો ઉચ્ચાર કરીને યજ્ઞ, દાન, તપ વગેરે શાસ્ત્રવિહિત ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ૨૪

તદિત્યનભિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયન્તે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥

‘તત્’ એટલે ‘સર્વ’ તે પરબ્રહ્મ જ છે’ એવી ધારણાપૂર્વક ‘તત્’ નો ઉચ્ચાર કરીને ક્ષણની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મુમુક્ષુઓ કેવળ મોક્ષ માટે યજ્ઞ, દાન અને તપ વગેરે કરે છે. ૨૫

સદ્ભાવે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મણિ તથા સચ્છબ્દઃ પાર્થ યુજ્યતે ॥૨૬॥

‘સત્’ આ પરમાત્માનું નામ સદ્-ભાવમાં અને શુદ્ધ ભાવમાં વપરાય છે. તથા કલ્યાણકારક કર્મો માટે પણ ‘સત્’ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. ૨૬

યજ્ઞે તપસિ દાને ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ।
કર્મ ચૈવ તદર્થીયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥૨૭॥

યજ્ઞ, તપ અને દાનમાં દેઢ રહેવું એ પણ
'સત્' કહેવાય છે; અને ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે જે કર્મ
હોય તે પણ સત્ કહેવાય છે. ૨૭

અશ્રદ્ધયા હુતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।
અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્પ્રેત્ય નો હૃદ્ ॥૨૮॥

હે પાર્થ ! અશ્રદ્ધાથી યજ્ઞ, દાન, તપ કે
જે કંઈ કરવામાં આવે છે, તે 'અસત્' કહેવાય
છે. તે અહીં કે પરલોકમાં કલ્યાણકારક થતું
નથી. ૨૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंવાदे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રપ્રીમીદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ
વિષે 'શ્રદ્ધાત્રયવિભાગયોગ' નામનો
૧૭મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

અધ્યાય ૧૮ મો—મોક્ષસંન્યાસયોગ

અર્જુન ઉવાચ । અશ્વઞ્ન ઓલ્યો :

સંન્યાસસ્ય મહાવાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।
ત્યાગસ્ય ચ હૃષીકેશ પૃથકેશિનિષૂદન ॥ ૧ ॥

હે મહાબાહો, હે કેશિ દૈત્યનો નાશ કરનારા, હે ઇન્દ્રિયોના નિયંતા ! હું સંન્યાસનું તથા ત્યાગનું તત્ત્વ જુઠું જુઠું જાણવા ઇચ્છું છું. ૧

શ્રીભગવાનુવાચ : શ્રી ભગવાન ઓલ્યા :

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।
સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ ૨ ॥

ફળની ઇચ્છાથી કરાતાં કર્મોના ત્યાગને જ્ઞાનીઓ 'સંન્યાસ' કહે છે. અને સર્વ કર્મોના ફળના ત્યાગને વિવેકીઓ 'ત્યાગ' કહે છે. ૨

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાહુર્મનીષિણઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥ ૩ ॥

કેટલાક વિક્ષાનો કહે છે કે કર્મ માત્ર દોષયુક્ત છે, તેથી તેમને છોડી દેવાં જોઈએ.

અને બીજા કહે છે કે યજ્ઞ, દાન તથા તપરૂપ કર્મ ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. ૩

નિશ્ચયં શ્રુણુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાગ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥૪॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! સંન્યાસ અને ત્યાગ એ બંનેમાં પહેલાં તું ત્યાગ વિષે મારે નિશ્ચય સાંભળ. ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો કહેલો છે. ૪

યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।

યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥૫॥

યજ્ઞ, દાન અને તપરૂપ કર્મ ત્યાગવા યોગ્ય નથી, પણ એ (તો) કરવા યોગ્ય જ છે; કેમ કે યજ્ઞ, દાન અને તપ બુદ્ધિમાન-નિષ્કામ મનુષ્યોને પવિત્ર કરનારાં છે. ૫

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥

હે પાર્થ ! પરંતુ આ કર્મો પણ આસક્તિ અને ફળની ઇચ્છાને છોડીને જ કરવાં એવો મારો નિશ્ચિત ઉત્તમ મત છે. ૬

નિયતસ્ય તુ સંન્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે ।

મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૭ ॥

(પ્રાણી-હિંસા, ચોરી વગેરે નિષિદ્ધ કર્મો અને કેવળ ફળની લાલસાથી કરાતાં કામ્ય કર્મો-એમનો ત્યાગ તો યોગ્ય જ છે.) પરંતુ જે કર્મો આપણા ઉપર કર્તવ્ય તરીકે નિયત થયેલાં હોય તેમનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. છતાં આપણે અજ્ઞાનવશ તેમનો પણ ત્યાગ કરી દઈએ તો તેને તામસ ત્યાગ કહેલો છે. ૭

દુઃસ્વમિત્યેવ યત્કર્મ કાયક્લેશમયાત્યજેત્ ।

સ કૃતા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥ ૮ ॥

કર્મ કરવામાં બહુ દુઃખ-માથાકૂટ રહેલી છે એમ સમજીને શારીરિક કષ્ટના ભયથી જે (કર્તવ્યરૂપ) કર્મોને છોડી દેવાય છે, તે રાજસ ત્યાગ છે. આવો ત્યાગ કરનારને ત્યાગનું ફળ મળતું નથી. ૮

કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ।

સક્તં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ ॥ ૯ ॥

હે અર્જુન ! કર્તવ્ય તરીકે નિયત થયેલું જે કર્મ તેને કરવાનો પોતાનો ધર્મ સમજીને આસક્તિ તથા ફળની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરીને કરાય છે, તે ત્યાગ સાત્ત્વિક મનાયો છે. ૯

ન દ્વેષ્ટ્યકૃશલં કર્મ કૃશલે નાનુષજ્જતે ।

ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશયઃ ॥૧૦॥

આવો સાત્ત્વિક ત્યાગી બુદ્ધિમાન અને સંશયરહિત હોઈ મુશ્કેલ કામોનો દ્વેષ કરતો નથી અને સરળ કર્મોમાં આસક્ત થઈ જતો નથી. ૧૦

ન હિ દેહમૃતા શક્યં ત્યક્તું કર્માણ્યશેપતઃ ।

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યમિધીયતે ॥૧૧॥

દેહધારીથી સંપૂર્ણ રીતે કર્મો છોડી દેવાવાં શક્ય નથી, તેથી જે કર્મના ફળનો ત્યાગ કરીને વર્તે તે જ ખરો ત્યાગી કહેવાય છે. ૧૧

અનિષ્ટમિદં મિશ્રં ચ ત્રિવિધં કર્મણઃ ફલમ્ ।

મવત્યત્યાગિનાં પ્રેત્ય ન તુ સંન્યાસિનાં ક્વચિત્ ॥૧૨

ઇષ્ટ ફળ, અનિષ્ટ ફળ અને મિશ્ર ફળ—આ

કર્મોતું ત્રણ પ્રકારનું કળ છે. તે કામનાવાળા મનુષ્યોને બીજા જન્મમાં પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ કર્મકળનો ત્યાગ કરીને કર્મ કરનારા સંન્યાસીઓને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૨

પञ्चैतानિ મહાબાહો કારણાનિ નિબોધ મે ।

સાંખ્યે કૃતાન્તે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥૧૩॥

સાંખ્યશાસ્ત્રમાં કર્મ સંબંધી નિર્ણયને અંતે સમસ્ત કર્મોને સિદ્ધ કરનારા આ પાંચ કારણો કહ્યાં છે; તે મારી પાસેથી સાંભળ. ૧૩

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા કરણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટા દૈવં ચૈવાત્ર પશ્ચમમ્ ॥૧૪॥

દેશ-કાળ, કર્તા, બુદ્ધાં બુદ્ધાં સાધન, બુદ્ધી બુદ્ધી ક્રિયાઓ અને પાંચમું દૈવ. ૧૪

શરીરવાહ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નરઃ ।

ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા પશ્ચૈતે તસ્ય હેતવઃ ॥૧૫॥

મન, વાણી અને શરીરથી મનુષ્ય જે કંઈ સારું અથવા ખોટું કર્મ કરે છે, તેમાં આ પાંચ કારણો હોય છે. ૧૫

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥૧૬॥

પરંતુ આમ હોવા છતાં પણ જે મનુષ્ય અશુદ્ધ બુદ્ધિને લીધે કેવળ પોતાને એકલાને જ કર્મોના કર્તા માને છે, તે અજ્ઞાની યથાર્થ સમજતો નથી. ૧૬

યસ્ય નાદંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ ઇમાંલ્લોકાન્ન હન્તિ ન નિબધ્યતે ॥૧૭॥

કર્મોમાં જેને 'હું કર્તા છું' એવો અહંકારનો ભાવ નથી અને (ફળની લાલસાથી) જેની બુદ્ધિ લેપાતી નથી, તે આ બધા લોકોને મારી નાખે તોપણ ખરી રીતે મારનો નથી કે બંધનમાં પડતો નથી. ૧૭

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥૧૮॥

કોઈ પણ કર્મ ઉત્પન્ન થવામાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેય (બાબુનાર, બાબુવાની વસ્તુ અને જ્ઞાન) આ ત્રણ કર્મનાં પ્રેરક છે. અને કર્તા, કરણ (સાધન)

અને ક્રિયા આ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મનાં અંગ છે. ૧૮
જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણમેદતઃ ।

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છ્રુણુ તાન્યપિ ॥૧૯॥

ગુણોની ગણતરી કરનાર (સાંખ્ય)શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન, કર્મ અને કર્તાને પણ ગુણોના લેહથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારનાં કહેલાં છે. તેમને પણ તું સાંભળ. ૧૯
સર્વભૂતેષુ યેનૈકં ભાવમવ્યયમીક્ષતે ।

અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ॥૨૦॥

જે જ્ઞાનથી મનુષ્ય જુદાં જુદાં દેખાતાં સર્વ ભૂતોમાં એકરૂપે રહેલા અવિનાશી ભાવને જોઈ શકે તે જ્ઞાનને તું સાત્ત્વિક જાણ. ૨૦

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાન્પૃથગ્વિધાન્ ।

વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥૨૧॥

અને જે જ્ઞાનથી મનુષ્ય જુદાં જુદાં દેખાતાં સર્વ ભૂતોમાં જુદા જુદા અनेક ભાવોને રહેલા જુએ તે જ્ઞાનને તું રાજસ જ્ઞાન જાણ. ૨૧

યત્તુ કૃત્ત્વવદેકસિન્કાર્યે સક્તમહૈતુકમ્ ।

અતત્ત્વાર્થવદલ્પં ચ તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

તથા જે જ્ઞાન એક જ કાર્યમાં તેના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના, તેના હેતુ વિચાર્યા વિના તેમાં પૂરેપૂરી રીતે આસક્ત થઈ જાય છે, તે અદ્ય જ્ઞાનને તામસ કહેલું છે. ૨૨

નિયતં સજ્જરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેક્ષુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

કર્તાવ્ય તરીકે નિયત થયેલું જે કર્મ રાગ-દ્વેષ અને આસક્તિથી રહિત થઈને ફળની ઇચ્છા વગર મનુષ્ય કરે તેને સાત્ત્વિક કર્મ કહે છે. ૨૩
યત્તુ કામેષ્ણુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહૃતમ્ ॥ ૨૪ ॥

જે કર્મ ‘હું કર્તા છું’ એવા અભિમાન-પૂર્વક ફળની કામનાવાળો મનુષ્ય બહુ મહેનત ઉઠાવીને કરે, તેને રાજસ કર્મ કહે છે. ૨૪

અનુબન્ધં ક્ષયં હિસામનવેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્બ્યતે કર્મ યત્તત્તામસમુચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

પરિણામનો, વસ્તુઓના બગાડનો, હિંસાનો અને પોતાના ગર્જનો વિચાર કર્યા વિના મનુષ્ય

મોહથી-અજ્ઞાનથી જે કામનો આરંભ કરે છે, તે તામસ કર્મ કહેવાય છે. ૨૫

મુક્તમજ્જોઽનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધચસિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥

જે કર્તા આસક્તિરહિત, અહંકાર ન રાખનાર-અકાશ ન હાંકનાર છે તથા ધૈર્ય અને ઉત્સાહયુક્ત છે, તેમ જ કાર્ય સિદ્ધ થાય કે ન થાય તેમાં નિર્વિકાર (હર્ષ-શોક વિનાનો) છે, તે સાત્ત્વિક કર્તા કહેવાય છે. ૨૬

રાગી કર્મફલપ્રેપ્સુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોઽશુચિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥૨૭॥

જે કર્તા આસક્તિથી યુક્ત, કર્મના ફળની મૂખ ઇચ્છાવાળો અને દોષી છે તથા બીજાઓને ઇષ્ટ પહોંચાડવાના સ્વભાવવાળો, મેલા ઇરાદાવાળો તથા હર્ષ-શોકના આવેશવાળો છે, તેને રાજસ કર્તા કહ્યો છે. ૨૭

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્કૃતિકોઽલસઃ ।

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥૨૮॥

જે કર્તા અવ્યવસ્થિત, અસંસ્કારી-અજ્ઞાની, અભિમાની-જાહી, શક, બીજાઓને છેતરનારો, આળસુ, શોક કરનારો તથા દીર્ઘસૂત્રી છે, તે તામસ કર્તા કહેવાય છે. ૨૮

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતસ્ત્રિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશ્વેષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥ ૨૯ ॥

હે ધનંજય! હવે હું બુદ્ધિ અને ધૃતિનો, ગુણોને લીધે જે ત્રણ પ્રકારનો ભેદ છે તે તને પૃથક્ પૃથક્ પૂરેપૂરો કહું છું, સંભળ. ૨૯

પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ કાર્યાકાર્યે મયામયે ।

બન્ધં મોક્ષં ચ યાવેત્તિ બુદ્ધિઃ સાપાર્થ સાત્ત્વિકી ॥

હે પાર્થ! જે બુદ્ધિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય, ભય અને અભય તથા બંધન અને મુક્તિને જે બાણ છે, તે સાત્ત્વિક બુદ્ધિ છે. ૩૦

યયા ધર્મમધર્મં ચ કાર્યં ચાકાર્યમેવ ચ ।

અયથાવત્પ્રજાનાતિ બુદ્ધિઃ સાપાર્થે રાજસી ॥ ૩૧ ॥

અને હે પાર્થ! જેના વડે (મનુષ્ય) ધર્મ

અને અધર્મને તથા કાર્ય અને અકાર્યને યથાર્થ રીતે જાણી શકતો નથી, તે બુદ્ધિ રાજસી છે. ૩૧

અધર્મ ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસાવૃતા ।

સર્વાર્થાન્વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ તામસી ॥૩૨

હે પાર્થ ! અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલી જે બુદ્ધિ, અધર્મને ધર્મ સમજે છે અને બધા પદાર્થોને અવળી રીતે જુએ છે, તે બુદ્ધિ તામસી છે. ૩૨

ધૃત્યા યયા ધારયતે મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।

યોગેનાવ્યભિચારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥

હે પાર્થ ! મનુષ્ય જે એકનિષ્ઠ ધૃતિથી મન, પ્રાણ અને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાઓને આત્મયોગથી ધારણ કરે છે, તે સાત્ત્વિક ધૃતિ (ધીરજ) છે.

યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ધૃત્યા ધારયતેઽર્જુન ।

પ્રસન્નેન ફલાકાઙ્ક્ષી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥૩૪

તથા હે અર્જુન ! ફળની આકાંક્ષાવાળા હોડો જે ધૃતિથી ધર્મ, કામ અને અર્થને આસક્તિ-પૂર્વક ધારણ કરે છે, તે રાજસી ધૃતિ છે. ૩૪

યયા સ્વપ્નં મયં શોકં વિષાદં મદમેવ ચ ।

ન વિમુશ્ચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥૩૫॥

હે પાર્થ ! જે ધૃતિ વડે હુબુદ્ધિવાળા મનુષ્યો નિદ્રા, ભય, શોક, ખેદ તથા જડતાને છોડી શકતા નથી, તે તામસી ધૃતિ છે. ૩૫

સુખં ત્વિદાનીં ત્રિવિધં શૃણુ મે મરતર્ષભ ।

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃખાન્તં ચ નિગચ્છતિ ॥૩૬॥

હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! હવે ત્રણ પ્રકારના સુખને તું મારી પાસેથી સાંભળ. એ સુખમાં માણસ ટેવને લીધે રમમાણ થાય છે અને દુઃખનો અંત પામે છે. ૩૬

યત્તદગ્રે વિપમિવ પરિણામેઽમૃતોપમમ્ ।

તત્સુખં સાત્ત્વિકં પ્રોક્તમાત્મબુદ્ધિપ્રસાદજમ્ ॥૩૭॥

જે સુખ શરૂઆતમાં ઝેર જેવું લાગે, પણ પરિણામે અમૃત સમાન હોય તેવું આત્મજ્ઞાનની પ્રસન્નતામાંથી ઊપજેલું સુખ સાત્ત્વિક કહેલું છે. ૩૭

વિષયેન્દ્રિયસંયોગાદ્યત્તદગ્રેઽમૃતોપમમ્ ।

પરિણામે વિષમિવ તત્સુખં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૩૮॥

વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ શરૂઆતમાં અમૃત જેવું મીઠું લાગે, પણ પરિણામે ઝેર જેવો શુષ્ક કરે, તેને રાજસ સુખ કહ્યું છે. ૩૮

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ૩૯ ॥

જે સુખ આરંભમાં અને પરિણામમાં આત્માને મોહ ઉત્પન્ન કરનારું છે અને નિદ્રા, આળસ તથા પ્રમાદમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેને તામસ સુખ કહ્યું છે. ૩૯

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रિभिर्गुणैः ॥ ૪૦ ॥

પૃથ્વી પર, આકાશમાં અથવા દેવલોકમાં એવું કોઈ (પ્રાણી) નથી, કે જે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતા આ ત્રણ શુણ્ણોથી મુક્ત હોય. ૪૦

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ૪૧ ॥

હે પરંતપ ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્રોનાં કર્મોના, તેમના સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણો અનુસાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. ૪૧

શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાન્તિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥

મનનો નિયંત્રક, ઇન્દ્રિયોત્તં દમન, તપ, યતિ-વ્રતા, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, અનુભવ, આસ્તિકતા, એ બ્રાહ્મણનાં સ્વભાવજન્ય કર્મો છે. ૪૨

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૪૩॥

શૌર્ય, તેજ, ધૈર્ય, ચતુરતા, યુદ્ધથી ન ભાગવું, દાન અને ઇશ્વરભાવ (એ) ક્ષત્રિયનાં સ્વભાવથી થતાં કર્મ છે. ૪૩

કૃષિગૌરક્ષણાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥૪૪॥

ખેતી, ગાયોતું પાલન અને વેપાર-આ વૈશ્યનાં સ્વાભાવિક કર્મો છે અને ચાકરી તે શૂદ્રનું સ્વાભાવિક કર્મ છે. ૪૪

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિન્દતિ તત્ત્વૃણુ ॥

પોતપોતાનાં (સ્વાભાવિક) કર્મોમાં રત રહેલો મનુષ્ય ઉત્તમ સિદ્ધિ (મોક્ષ) પામે છે. પોતાના કર્મમાં રત રહેલો જે પ્રકારે સિદ્ધિ પામે છે તે તું સાંભળ. ૪૫

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિન્દતિ માનવઃ ॥

જેનાથી પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થઈ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, જેનાથી આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે, તેને (પરમાત્માને) પોતાનાં (સ્વાભાવિક) કર્મો વડે પૂજીને (અંતઃકરણની શુદ્ધિરૂપ-મોક્ષરૂપ) સિદ્ધિને પામે છે. ૪૬

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ કિલ્બિષમ્ ॥ ૪૭

ખીજનો ધર્મ આચરવો સહેલો હોય અને તેના કરતાં પોતાનો ધર્મ મુશ્કેલ અને ઓછા શુભ-લાભવાળો હોય છતાં માણસને પોતાનો

ધર્મ જ કલ્યાણકારક છે; કારણ કે પોતાની સાથે
સ્વાભાવિક રીતે નિયત થયેલ કર્તવ્યનું આચરણ
કરનાર મનુષ્ય પાપી બનતો નથી. ૪૭

સહજં કર્મ કૌન્તેય સદોષમપિ ન ત્યજેત્ ।

સર્વાર્મમા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥૪૮॥

(માટે) હે કુંતીપુત્ર! (પોતાનું) સ્વાભાવિક કર્મ
દોષવાળું હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો ન જોઈએ;
કારણ કે ધુમાડાથી અગ્નિની પેઠે અધાંય કર્મોની
સાથે કોઈ ને કોઈ દોષ લાગેલો જ હોય છે. ૪૮

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥૪૯॥

જેની બુદ્ધિ અધેશી આસક્તિરહિત બની
છે, જેણે મન અને ઇન્દ્રિયોને જીત્યાં છે, જેને
કોઈ જાતની સ્પૃહા રહી નથી, તે મનુષ્ય સંન્યાસ
વડે (પરમાર્થભાવે નિષ્કામ કર્મો કરતો છતાં)
કર્મબંધનથી મુક્ત થવારૂપ પરમ સિદ્ધિને પામે છે.

સિદ્ધિં પ્રાપ્તો યથા બ્રહ્મ તથામોતિ નિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌન્તેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥૫૦॥

હે કૌતેય ! એ પ્રમાણે સિદ્ધિ પામેલો મનુષ્ય
બ્રહ્મને જે રીતે પામે છે-જાણે છે, તે મારી પાસેથી
ટૂંકમાં સાંભળ. એ જ જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે. ૫૦
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥
विविक्तसेवी लब्धाशी यतवाकायमानसः ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્યં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥૫૨॥
अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥૫૩

તેવો વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો યોગી દૃઢતાપૂર્વક
‘યોતાનુ’ નિયમન કરી, શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે
વિષયોનો ત્યાગ કરીને રાગદ્વેષને છોડી દઈ,
મિતાહાર તથા એકાંતસેવન દ્વારા વાણી, શરીર
તથા મનને વશ કરી, નિત્ય મારા ધ્યાનયોગમાં
પરાયણ રહી, વૈરાગ્ય ધારણ કરી, અહંકાર, બળ,
ધર્મંડ, કામ, ક્રોધ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને
મમતારહિત અને શાંત થાય છે. આથી તે
બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય બને છે. ૫૧-૫૩

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ૫૪ ॥

બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થયેલો તે પ્રસન્નચિત્ત મનુષ્ય કશાનો શોક કરતો નથી કે કશાની આકાંક્ષા કરતો નથી. અને સર્વ ભૂતોમાં સમ-ભાવથી રહેતો મારી પરમ ભક્તિને પામે છે. ૫૪

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।

ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ ૫૫ ॥

મારી પરમ ભક્તિ દ્વારા તે મનુષ્ય હું કેવો છું ને કેાણુ છું તે યથાર્થરૂપે જાણે છે. અને પછી મને એ પ્રમાણે ખરેખરા સ્વરૂપે જાણવાથી મારામાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૫

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्भयपाश्र्वयः ।

मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ૫૬ ॥

તેવો મારા પરાયણ થયેલો મનુષ્ય સર્વ કર્મો રાજ કરતો હોવા છતાં પણ મારી પ્રસન્નતાથી અવિનાશી શાશ્વત પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૬

ચેતસા સર્વકર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરઃ ।

બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય મચ્ચિત્તઃ સતતં ભવ ॥૫૭॥

તું મન વડે સર્વ કર્મો મારામાં અર્પણ કરી, મારા પરાયણ થઈ, (સમભાવરૂપ) બુદ્ધિયોગનો આશ્રય કરી સદા મારામાં ચિત્તવાળો થા. ૫૭

મચ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિષ્યસિ ।

અથ ચેત્ત્વમહંકારાન્ન શ્રોણ્યસિ વિનદ્ધ્યસિ ॥

મારામાં ચિત્તવાળો તું મારી કૃપાથી સર્વ સંકટો ઓળંગી જઈશ; પણ અહંકારથી (મારું વચન) જો તું નહિ સાંભળે તો નાશ પામીશ. ૫૮

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય્યેતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈષ વ્યવસાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોક્ષ્યતિ ॥

અહંકારને આધારે તું જે એમ માને છે કે, ‘હું નહિ’ લડું’ પણ એ તારો નિશ્ચય મિથ્યા છે; કારણ કે તારો સ્વભાવ જ તને એમાં બળાત્કારે જોડશે. ૫૯

સ્વભાવજેન કૌતેય નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તું નેચ્છસિ યન્મોહાત્કરિષ્યસ્યવશોઽપિ તત્ ॥

હે કૌતેય ! અત્યારે મોહવશ તું જે કર્મને કરવા નથી ચાહતો, તે કર્મને તું તારા સ્વભાવ-જન્ય પૂર્વકર્મથી બંધાયેલો હોઈ પરવશ થઈને થણું કરીશ. ૬૦

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

આમયન્સર્વભૂતાનિ યન્ત્રારૂઢાનિ માયયા ॥૬૧॥

હે અર્જુન ! (સંસારરૂપ) યંત્ર પર ચડેલાં સર્વ પ્રાણીઓને માયા વડે ભ્રમાવતો ઈશ્વર સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયપ્રદેશમાં રહે છે. ૬૧

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

તત્પ્રસાદાત્પરાં શાન્તિં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્ ॥

હે ભારત ! તું સર્વ ભાવથી તે પરમેશ્વરને જ શરણે જા; તેની કૃપાથી તું પરમ શાંતિ અને સનાતન સ્થાન—મોક્ષ-પદ પામીશ. ૬૨

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ૬૩ ॥

આ પ્રમાણે મેં તને આ ગુહ્યથી પણ ગુહ્ય જ્ઞાન કહ્યું. આને તું પૂરેપૂરું વિચારીને પછી જેમ ઇચ્છે તેમ કર. ૬૩

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥

વળી સર્વથી પણ વધારે ગુહ્ય આ મારું પરમ હિતકર વચન સાંભળ. તું મને ખૂબ પ્રિય હોવાથી હું તે તને કહું છું. ૬૪

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥

તું મારામાં મનવાળો, મને પૂજનારો મારો ભક્ત થા; અને મને નમસ્કાર કર; (એમ કરવાથી) તું મને જ પામીશ. (આ) તારી આગળ હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું; કેમ કે તું મને પ્રિય છે. ૬૫

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ॥

સર્વ ધર્મો છોડી તું મને એકને શરણે
આવ; હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ,
તું શોક ન કર. ૬૬

इदं ते नातपस्काय नामक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥

આ ગીતાજ્ઞાન તારે કદી તપરહિતને અભક્તને,
સંભળવા નહિ ઇચ્છનારને તથા જે મારો દ્રેષ
કરે છે તેને કહેવું નહિ. ૬૭

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मां वैष्यत्यसंशयः ॥૬૮

જે આ પરમ ગુહ્ય જ્ઞાન મારા ભક્તોને
કહેશે, તે તે રીતે મારી પરમ ભક્તિને જ સિદ્ધ
કરી નિઃસંદેહ મને પામશે. ૬૮

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे भिन्नकृतमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः शिष्यो भवि ॥૬૯

મનુષ્યોમાં તેના કરતાં કોઈ મારું વધારે પ્રિય કરનાર નથી. આ પૃથ્વી ઉપર તેના કરતાં મને કોઈ વધારે પ્રિય થનારો નથી. ૬૯

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાહમિષ્ટઃ સ્યામિતિ મે મતિઃ ॥૭૦

તથા જે મનુષ્ય આપણા આ ધર્મમય સંવાદનું અધ્યયન કરશે, તેણે જ્ઞાનયજ્ઞથી મારું પૂજન કર્યું છે એમ હું માનું છું. ૭૦

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

સોઽપિ મુક્તઃ શુભાંલ્લોકાન્પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્ ॥

તથા જે મનુષ્ય આમાં શ્રદ્ધાવાન અને દેવ-ખુદ્ધ વિનાનો થઈને આને કેવળ સાંભળશે, તે પણ પાપોથી મુક્ત થઈ પુણ્યવાનોના શુભ લોકોને પ્રાપ્ત થશે. ૭૧

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रैण चेतसा ।

કચ્ચિદજ્ઞાનસંમોહઃ પ્રનષ્ટસ્તે ધનંજય ॥૭૨॥

હે પાર્થ ! શું મેં કહેલો આ ઉપદેશ તેં એકાગ્ર
ચિત્તે સાંભળ્યો ? અને હે ધનંજય ! આથી તને
અજ્ઞાનથી થયેલો મોહ નાશ પામ્યો ? ૭૨

અર્જુન ઉવાચ । અર્જુન બે.લ્યો :

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્ચુત ।
સ્થિતોઽસ્મિ ગતસન્દેહઃ કરિષ્યે વચ્ચનં તવ ॥૭૩

હે અચ્યુત ! આપની કૃપાથી મોહ નાશ
પામ્યો છે અને મેં (સ્વધર્મકર્મ-આત્મજ્ઞાન
આદિની) સ્મૃતિ મેળવી છે; (હવે) સંશયરહિત
થઈ હું ઊભો છું અને આપના વચન પ્રમાણે
કરીશ. ૭૩

॥ સંજય ઉવાચ । સંજય બે.લ્યો :

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥

એ પ્રમાણે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને
આ અદ્ભુત રોમાંચક સંવાદ મેં સાંભળ્યો. ૭૪

ઘ્યાસપ્રસાદાચ્છુતવાનેતદ્ગુહ્યમહં પરમ્ ।

યોગં યોગેશ્વરાત્કૃષ્ણાત્સાક્ષાત્કથયતઃ સ્વયમ્ ॥

શ્રી વ્યાસભગવાનની કૃપાથી (દિવ્ય દષ્ટિ પ્રાપ્ત થયેલા) મેં આ પરમ ગુહ્ય યોગ, યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ (અર્જુનને) કહી રહ્યા હતા તેમની પાસેથી પ્રત્યક્ષ સાંભળ્યો. ૭૫

રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમમદ્બ્રુતમ્ ।

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃણ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૭૬॥

હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો આ અદ્ભુત પવિત્ર સંવાદ સંભારી સંભારી હું વારં-વાર હર્ષ પામું છું. ૭૬

તત્ત્વ સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રૂપમત્યદ્બ્રુતં હરેઃ ।

વિસ્મયો મે મહાન્રાજન્હૃણ્યામિ ચ પુનઃ પુનઃ ॥

અને હે રાજન્ ! શ્રીહરિના તે અતિ અદ્ભુત સ્વરૂપને સંભારી સંભારી મને મહાન આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું છે અને હું વારંવાર હર્ષ પામું છું. ૭૭

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ।
તત્ર શ્રીવિંજયો ભૂતિર્ધુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥૭૮॥

જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે અને જ્યાં ધનુર્ધારી
અર્જુન છે, ત્યાં લક્ષ્મી, વિજય, ઐશ્વર્ય અને
અવિચળ નીતિ છે, એવો મારો મત છે. ૭૮

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
र्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

એ પ્રમાણે ઉપનિષદ, બ્રહ્મવિદ્યા તથા યોગશાસ્ત્રેષુ શ્રીમદ્
ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના સંવાદ વિષે
'મોક્ષસંન્યાસયોગ' નામનો ૧૮ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સમાપ્તા ।

‘સસ્તુ’ સાહિત્ય એટલે ઊંચામાં ઊંચું સાહિત્ય’

કેટલાંક ઉપયોગી પુસ્તકો

ધર્મગ્રંથો

- પુલ્કસીકૃત રામાયણ-બે ગ્રંથો, ૩૬ ચિત્રો સાથે ૧૦-૦
 વાલ્મીકિ રામાયણ-બે ગ્રંથો, ૩૦ ચિત્રો સાથે છપાય છે.
 ગિરધરકૃત રામાયણ-મોટા અક્ષરમાં ... ૫-૦
 શ્રીરામચરિતમાનસ-મૂળપાઠ, મોટા અક્ષરોમાં ૨-૦
 શ્રીશિવમહાપુરાણ-બે ગ્રંથોમાં, ૬ ચિત્રો સાથે છપાય છે.
 મહાભારત-સંપૂર્ણ-સરળ ભાષાંતર, સાત દળદાર
 ગ્રંથોમાં, ૨૭ ચિત્રો પૃ. ૫૦૨૦ ... ૬૪-૦
 શાંતિપર્વ-મહાભારતનું-રાજધર્મ અને
 મોક્ષધર્મ, જેમાં ચાર વર્ણુ તથા
 આશ્રમના સામાન્ય ધર્મો આપેલા છે. ૧૦-૦
 શ્રીમદ્ભાગવત-સચિત્ર, અક્ષરશઃ ભાષાંતર,
 બે ગ્રંથોમાં ... ૧૦-૫૦
 શ્રીભગવતી (દેવી) ભાગવત-દેવીના અલૌકિક
 મહિમાનું પવિત્ર વર્ણન ... ૬-૫૦
 એકાદશ સ્કંધ-(એકનાથી ભાગવત) એકા-
 દશ સ્કંધ ઉપરની મહાત્મા એકનાથ-
 ની ટીકા, મૂળ શ્લોકો તથા ભાષાંતર સાથે ૬-૦
 એકાદશ સ્કંધ-મૂળ સહિત ભાષાંતર

ઉપનિષદો

એકાદશ ઉપનિષદ-.....	છપાચ છે.
બૃહદારણ્ય ઉપનિષદ-મૂળ સાથે ભાષાંતર.	૨-૦૦
સો. ઉપનિષદો-પ્રથમ ૨૩ ઉપનિષદો મૂળ	
શ્લોકો અને સરવાળાવાદ સાથે, ખાષ્ટીનાં	
૭૭નું માત્ર સારરૂપે ભાષાંતર.	૫-૦

શ્રીમત શંકરાચાર્યના ગ્રંથો

મોહમુદ્ગર ને બીજાં દશ રત્નો	... ૧-૦
શતશ્લોકી અને બીજાં ચાર રત્નો	... ૦-૭૫
સ્તોત્રસંગ્રહ-ભક્તિ ને વેદાંતસ્તોત્રો	... ૦-૬૨
સર્વવેદાંતસિદ્ધાંતસાર સંગ્રહ	... ૧-૨૫
વિવેકચૂડામણિ-આત્મજ્ઞાનની સરળ સમજ	૧-૦
હસ્તામલકસ્તોત્ર ને વાક્યસુધા-મૂળ સાથે	૦-૧૨
પ્રશ્નોત્તરમાળા અને જીવનમુક્તિ	
આનંદલહરી-મૂળ સાથે ભાષાંતર	... ૦-૧૬
મણિરતનમાળા-મૂળ સાથે ભાષાંતર વિશેષ	
ટિપ્પણ સાથે	૧-૫૦

નીતિગ્રંથો

ખાલવિલાસ-(મ. ન. દ્વિવેદીકૃત) રોજના વ્યવહાર-	
માં પ્રર્મ અને નાતિનાં તરવો માણસને કઈ	
રીતે ઉપયોગી થાય તે સમજાવતું પુસ્તક.	૧-૫૦

હિંદુધર્મની બાળપોથી-હિંદુધર્મની અનેક

બાબતો સરળ ભાષામાં સમજાવતું પુસ્તક ૦-૬૨

આર્યધર્મનીતિ અને ચાણક્ય નીતિસાર-

સદાચાર અને નીતિના શ્લોકો અર્થ સાથે ૦-૭૫

મનુસ્મૃતિ-આર્ય પ્રજ્ઞાલિકાનો મહાન ન્યાયગ્રંથ ૪-૫૦

સુભાષિતરત્ન-ભાંડાગાર-૬૩૪૨ સંસ્કૃત

સુભાષિતોનો મૂળ સાથે સરળ અનુવાદ ૧૦-૦૦

વ્યવહારમાળા-વ્યવહારમાં ઉપયોગી હિતવચનો ૦-૫૦

લઘુ યોગવાસિષ્ઠસાર-વેદાંતનું ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન ૦-૩૭

વિચારસાગર-(૫૬)-મૂળ હિંદી પાઠ ૦-૩૭

મવાસી-ખલીલ જિઝ્ઞાનકૃત 'વોન્ડરર'નો અનુવાદ ૦-૩૭

પુરોગામી-,, ,, 'ફોરરનર'નો અનુવાદ ૦-૨૫

સ્ફુરણાવલિ-પ્રેરક વિચારકણિકાઓ ... ૦-૨૫

નવસંહિતા-નિત્યવ્યવહાર તથા ગૃહજીવનમાં

ઉપયોગી થઈ પડે તેવી સુંદર માહિતી ૦-૩૭

પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણદેવનાં વચનામૃતો- ૦-૩૭

શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ-મનનીય ઉપદેશોનો સંગ્રહ ૦-૩૭

મહાલસા અને અલર્ક-ચરિત્ર સાથે તત્ત્વજ્ઞાનનો

ઉપદેશ ... ૦-૩૧

ગીતાંજલિ-શ્રી રવીંદ્રનાથ ટાગોરકૃત ... ૦-૩૭

જ્ઞાનેશ્વર ને ચાંગદેવ-પાસણીવાળો પત્ર અર્થ સાથે ૦-૩૭

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ, ને મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨